

csupán egy. A gyakorlatban azok az eseménysorok, amelyek megfigyelésünk vagy feltevéseink szerint a körülmények egy adott konstelliációjából következnek (esetleg ideértve az eseménysor történetét is egy adott pontig), meghatározhatóanul számosság, s csak a legfontosabb és legbonnyolultabb értelemben tekinthetők egy leírható halmaz tagjainak. Első feladatunk tehát az, hogy megragadjuk egy adott körülményhalmaz esetében az elvárható magartatássorokat, s feladatunk legalábbis ebben a tekintetben a szintaxis kutatójának feladataira emlékeztet, aki azokat a morfémassorokat ragadja meg, amelyek egy adott nyelvi jól formált mondatait alkotják.

Egy viselkedérendszernek azt a tulajdonságát, amelynek révén adott körülmények között számos eseménysor várható, néha multiilinearitásnak nevezzük, a különböző lehetőségek egyetlen, szabványos formára hozott, koherens megfogalmazását pedig kánonikus leírásnak. Fontos megjegyeznünk, hogy a kánonikus leírások (mint amint például egy nyelvi mondatihalmazra ad egy megfélelő generatív nyelvtan) nem *elegendők*, noha lehet, hogy *szükségesek* az események megfigyelhető mintázatának *magyarázatához*. Ebben az összefüggésben egy generatív „szabály” vagy nyelvtan valószínűleg egy empirikus törvény reprezentációját, amit leginkább úgy használunk, mint a fizikus az egyenletet, s nem olyan alternatív leírását, ami azzal kapcsolatos, hogy az emberek véleménye szerint mit *kellene* tenni adott körülmények között. A multiilinearitás viselkedérendszer kánonikus leírását kínáló módszer nemcsak tudományos szempontból világitana meg művelőinket, hanem hatékony problémamegoldó eszközt is nyújtana, amennyiben szisztematikus választ adna az események valószínű kimenetelét, a még kipróbálatlan eljárások valószínű hatásait stb. érintő kérdésekre. Ezeket a célokat szem előtt tartva döntöttek úgy egyes kutatók, hogy először a beszélgetési szekvenciák mechanizmusára összpontosítanak, s ebből a nézőpontból fogunk bele mi is a beszélgetések szekvenciaelemző vizsgálatába.

Még valamit előre kell bocsátanunk. A beszélgetés szekvencia-elemzésének eszméje tulajdosan könnyen vezethet ahhoz a feltevéshez, hogy az ideális *modus operandi* az, hogy veszünk egy beszéd-körpust és valamilyen mintameghatározó eljárásnak vetjük alá, am ha ennyire szemünk előtt tartjuk a nyelvi precedenseket, akkor nem mehetünk el szó nélkül a generatív vagy hipotetiko-deduktív felfogás eszméje mellett, amelyben a nem közvele-nül az adatokra vagy a körpuszra alapozott szertező elveket egyfajta generatív szimuláció-ban vagy modellben tartjuk fenn, melyre azt a feladatot rójuk, hogy minden olyan eseménysort reprodukáljon és csak azokat az eseménysorokat, amelyek megfigyeléseink szerint a kérdéses rendszerre jellemzőek (ahol a rendszer lehet egy ember, egy család, egy kerület, egy kultúra, egy szituáció vagy bármely azonosítható viselkedési tulajdonságokkal rendelkező entitás). Más kutatási módszereket is meg fogunk vizsgálni, mivel a tudomány jelenlegi állása mellett nehezebb és fontosabb dolog arra a kérdésre válaszolni, hogy miként lehet ezt a fajta kutatást a legjobban végezni, mint meghatározni a természetes beszélgetérendszerünk bármely sajátos jellemzőjét.

2. A BESZÉLGETÉS SZERKEZETÉNEK NÉHÁNY PARAMÉTERE

Kedzük néhány olyan kutatás vizsgálatával, amelyet a beszélgetérendszert néhány alapvető tervezési sajátosságának meghatározására végeztek: egyfajta csontváz lesz ez, amire aztán később aggregáltuk a részletes elemzés hűsát és vért.

A legalapvetőbb kérdés kétségtelenül az, hogy van-e egyáltalán szabályos sorrendi szerveződés, mely a különböző típusú megnyilatkozásokat koherens dialógussá kapcsolja össze. Az itt a nehézség, hogy a szabályszerűségeket, ha egyáltalán léteznek, nagyon nehéz leírni, s létezésük bizonyítása érdekében igazából olyan eljárásra van szükségünk, amely nem a formájuk leírásán alapul. Pontosan erre irányuló kísérletként Clarke (1975a) egy váróteremben rögzített egy párbeszédet a beszélgetők tudta nélkül, majd husz lapból álló kártyacsomag formájában más vizsgálati személyeknek odaadta a szöveg egy hússoros kivonatát, ahol minden lapon egy megnyilatkozás szerepelt, de nem az eredeti helyén, s nem volt semmi támpont arra nézve, hogy ki a beszélő, illetve hogy mi a megnyilatkozás eredeti helye a beszélgetésben. A kártyák értelmesnek tekinthető sorrendbe rakásával a kísérleti személyek a véletlennél *sokkal* nagyobb eséllyel voltak képesek az eredeti sorrendet rekonstruálni. (A feladat egyes részére nézve bizonyos mutatók 0,10-es szignifikancia szintet mutattak.) Ugyanezt a technikát alkalmaztuk pszichoterápiás tranzzakciókra is hasonló eredménnyel. Nagyon szépen bizonyították a nem direktív pszichoterápiákban az egymást követések aszimmetrikus voltát is (Shapiro, 1976), a terapeutá megnyilatkozásai ugyanis sokkal jobban jósolhatók a páciens megnyilatkozásai alapján, mint a páciens megnyilatkozásai a terapeutá megnyilatkozásaitól adni arra a sorrendi mintázatra, amit az értelmes ívek tudtak-e volna általános magyarázatot adni arra a sorrendi mintázatra, amit az értelmes beszélők asszociáltak, de bizonyára volt olyan elméletük a szerveződésről, ami jórészt helyes is volt, másfelől azonban nem végezheték volna el ilyen sikeresen a feladatukat. A pontosságból következők, hogy csakugyan szabályszerűségek voltak azok, amiket a személyek annak vélték; létezésüket tehát bizonyítottuk tekinthetjük, még ha formájukat eddig nem is sikerült leírniuk.

A kísérletnek egy második változatát is elvégeztük, miután dr. Anne Treisman (személyes közlés) rámutatott, hogy a kísérleti személyek talán nem azokat a támpontokat használták, amelyeket mint szabályszerűségeket a vizsgálatnak ki kellett volna mutatnia. Lehetőséges például, hogy az a gyakorlat, amellyel az új témákra először neveljük, azután pedig névással hivatkozunk, egyértelművé tette a megnyilatkozások esetében megmutatva, hogy ki a beszélő. Bármilyen érdekes is, de nem a kontextus szintaxisra gyakorolt hatására voltunk kíváncsiak. Sokkal inkább a szemantikai tartalomnak a dialóguson keresztüli kifejezése volt a fontos, s különösen a különböző beszédaktus típusok (Austin, 1962) elrendezése, mint például fenyegetések, ígéretek, invitálások és sértések. A második kártyarendezési vizsgálat a dialógust „távirat” stílusra redukálta, amelyben nem voltak névások és csak aktív kijelentő igék szerepeltek. Amikor ezt a (meglehetősen fura) dialógust adtuk kísérleti személyeinknek, akkor *még nagyobb* pontossággal voltak képesek

rekonstruálni az egészet a részekből, így tehát világos, hogy az egymást követő megnyilatkozások mintája nem csupán a nyelvtani módosításokban rejlik. Az persze még mindig lehetséges, hogy a szemantikai vagy „narratív” tartalom volt a kísérleti személynél vezetőforrása, s nem látszik lehetségesnek, hogy ezt így ellenőrizzük, hogy a vizsgálat egy további változtatásban kikitajuk a szintaktikai és szemantikai variációt annak érdekében, hogy meg tudjuk becsülni a dialógus szerkesztettségét pusztán beszédaktus-típusok sorozataként.

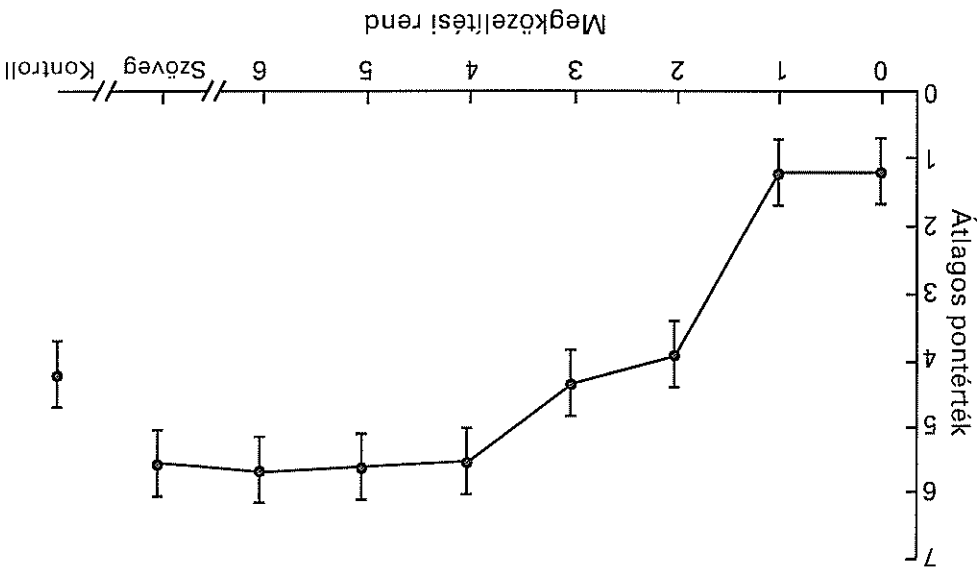
Ehelyett a kísérleti személynél azt a képességet, hogy absztrakt megnyilatkozás-típusok sorait rekonstruálják, a Bales-féle (1953) válasszandencia-mátrixok alkalmazásával ellenőriztük (Clarke, 1975b). Ezek adattáblázatok, amelyek tízenkét megnyilatkozás-típus mindegyikének valószínűségét mutatják, például olyan típusokét, mint *szolidaritást mutat, emeli a másik státuszt, segítséget nyújt, jutalmaz*, amelyekkel közvelelőül követ a tízenkét típus valamelyike egy másik beszéd által adott válasszként vagy folytatásként.

Bales tízenkét kategóriát megfélemlítettük a beszédaktus-típusoknak, a válasszandencia-mátrixot pedig a rekonstruálandó „helyes” szekvenciának. A kísérleti személynél annak valószínűségét becsülték meg, hogy a tízenkét kategóriát az antecedenens szerepében – rangsorba állítva – milyen valószínűséggel követi a tízenkét kategória mindegyike a szekvitur szerepében. A rangkorrelációs együttható azt mutatja, hogy a személynél ismét a valószínűség alapján várhatóan nagyobb pontossággal reprodukálják a szekvenciát, de egyáltalán kevésbé megdöbbentő szignifikanciával ($p < 0,00025$). A minta, úgy látszik, még ezen az absztrakt leírási szinten is érvényesült, annak ellenére, hogy húsz év, egy óceán és egy szokatlan rangsorolási módszer választja el azokat a kísérleti személynéket, akik először produkálják Bales adatait, azoktól, akik rekonstruálni tudták azokat. A kötetlen beszélgetésben a megnyilatkozások mint kategórikusan eltérő szociális cselekedetek *csakugyan* nem velelenszerűen rendeződnek sorba.

Ez nagyon úgy hangzik, mintha azt mondanánk, hogy minden megnyilatkozás formája és tartalma az öket megelőző megnyilatkozásoktól függ, mely esetben most már ésszerűen kérdezhetjük, hogy az illető megnyilatkozást megelőzők közül hányak van hátsa a formájára. A legegyszerűbb esetben, amely a Markov-láncknak nevezett láncreakció fajtá, minden elem csupán az öt megelőző egyetlen másiktól függ. Egy *b* típusú elemet például állando valószínűséggel követ egy *a* típusú, tekintet nélkül arra, hogy mi előtte meg *b*-t. Ez teljesen elter az angol helyesírási szabályoktól, ahol az *i* betűt gyakran követi *e*, a *c*-t pedig gyakran követi *i* anélkül, hogy a *c*ie megegyezhetett volna. Itt az *e* elhelyezkedése a *két* megelőző betűtől függ. Ez egy *másodrendű* rendszer. Miller és Selfridge (1950) technikáját kölcsönvéve vizsgálatot végeztünk annak megbecsülésére, hogy milyen *nagyságrendű* struktúrájuk van a dialógusoknak (Clarke, 1975b). Mint utóbb kiderült, egyidejűleg nagyon hasonló vizsgálatot végeztek nagyjából azonos eredménnyel Passe és Arnold (1973) is.

Hacsak nincsenek alapos munkával összeállított táblázataink, melyek megmutatják, mennyire gyakran áll egy-egy megelőző egyésségek különböző kombinációi után, nehéz meghatározni, hogy mi a nagyságrendje egy adott szimbólum-szekvenciának. Ez a módszer lehetséges szavak betűk esetén, de elvileg nehéz megnyilatkozások esetén, minthogy még nem rendelkezünk olyan egyezményes tipológiával, amelyen a számlálás

1. ábra KILENC DIALÓGUS TÍPUS ÁTLAGOS MEGÍTÉLÉSE
A MEGKÖZELÍTÉSI SZINT FÜGGVÉNYÉBEN

alapulhatna. Az ezzel ellentétes stratégia ugyanakkor célravezető. Megtehetjük, hogy különböző sorrendű szekvenciákat hozunk létre, majd megítéltetjük realitásukat. Először „dialógust” úgy hozhatunk létre, hogy minden kísérleti személy egy megnyilatkozást tesz hozzá egy egyre növekvő sorhoz, úgy, hogy csak azt ismeri, amit az előző kísérleti személy mondott. A másodrendű dialógus létrehozásakor minden kísérleti személy ismerheti a két legutóbbi megnyilatkozást, s. i. t. A különböző nagyságrendű struktúrák realitását azután megbecsültetjük, s azt tapasztaltuk, hogy a realitásérték növekedett a negyedik rendig, de azután már nem. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a négy és annál magasabb rendű approximációkat nem lehetett megkülönböztetni a valódi beszélgetéstől, pusztán azt, hogy a további nagyságrendek már nem idéztek elő javulást. Sőt, a negyedik vagy annál magasabb rendű approximációkat *esszerűbbeknek, kézszelfoghatóbbaknak* ítélték, mint a valóságos dialógusokból származó kontroll kivonatokat. Ez gyakori az effajta kutatásokban a valóságnál annál a ténynek köszönhető, hogy a valóságos beszélgetésben sok az elakadás, amelyek, úgy látszik, nem szokás a valóságos beszéd közönséges tulajdonságának tekinteni. Érdekes elűnődni azon, hogy a beszéd nyelvi perpciójához hozzá tartozik valamilyen szerkesztési alkatlamatosság is, amelyik kihagyja és elfelejt a téves indításokat, a hibákat stb. Vajon azt jelenti-e mindez, hogy a dialógus szerkezete egy durván negyedrendű sztochasztikus sorozat volna? Sajnos nem, amint a következő vizsgál-

Az információelmélet kialakulása után (Shannon, 1948) divat volt a nyelvészetben a mondatkonstrukciói különböző nagyságrendű átmeneti valószínűségeket által korlátozott

jelsorozatokként vizsgálta. Amint azonban Chomskynak (1957) sikerült kimutatnia, vannak olyan tökéletesen szabályos és pontosan meghatározott sorrendi minták, amelyeket *semmilyen* rendű átmeneti modellel sem fejez ki, különösen azok nem, amelyek eléggé alacsony szintűek ahhoz, hogy a gyakorlatban számlíthatóak lennének. Úgy tűnik, hogy a mondatok, különösen pedig a dialógusok úgy épülnek fel, hogy megengedik az „egy másik skatulyázott” vagy „beágyazott” szekvenciákat. Abban a mondatban, hogy

A könyv, amely X, az asztalon van.

Az X végteleen változatosságú, meghatározatlan hosszúságú dolgokkal helyettesíthető s így az azt követő mellékmondat ezek mindegyikének lehet folytatása. Ez így félrevezető, hiszen a *van* mindenképpen a *könyv*-höz kapcsolódik, s nem az alárendelt mellékmondat végéhez. Több értelme van, ha úgy fogjuk föl, hogy

A könyv az asztalon van.

az alapszerkezet, amelybe az

amely X

valamiképpen be van szúrva. Ha egyszer már belefogtunk ebbe az okoskodásba, akkor a mondatképzés egész elvét beszűrások beszűrásaiként vagy elaborációkra épített elabórációkként fogjuk föl, s nem tételek egymást követő soraként. Hasonlóképpen a dialógusban a

Míg el nem felejttem...

burkolt zárójel és a

...hol is tartottunk?

között teletszöveges mennyiségű beszéd helyet foglalhat, s az egymást követő részek a megélőződő témára vonatkoznak, s nem a legutóbbi megnyilatkozásokra. Kérdés-válasz párok gyakran ágyazódnak egymásba imígyen (Jefferson, 1972):

A: Kit hozol el a bulira?

B: Kinek a bulijára?

A: Hát Julióra!

B: Ja, Zsuzsát.

Itt az utolsó válasz az első kérdésre vonatkozik, míg a másodikára felletett kérdésre válasznak először. Ennek oka nyilvánvaló, a következőképpen viszonyt pokoli. Az ilyen konstrukciók közönséges volta a dialógusban a szekvenenciaelemzés legközvetlenebb formáit alkal-

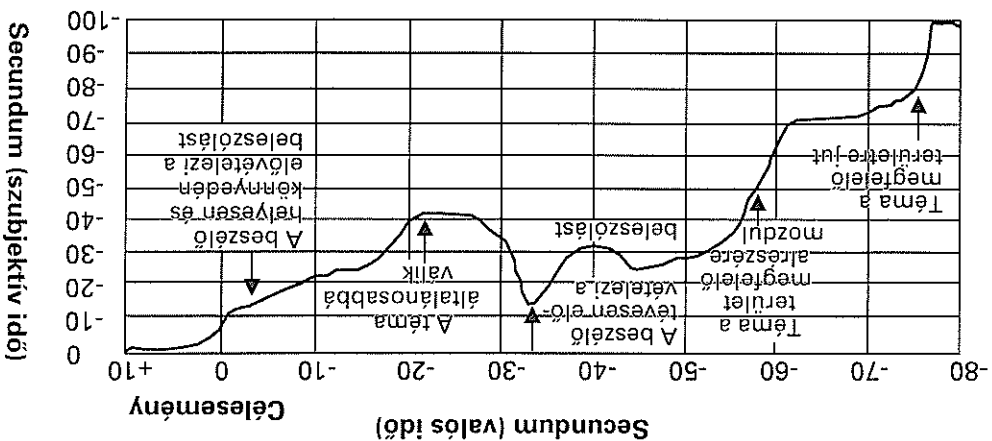
miattanokká teszi. Clarke (1975b) leír egy vizsgálatot, amelyben ugyanazon kérdés-válasz párt három különböző elrendezést rangsorolták a kísérleti személyek pianzibilitásuk szempontjából. Ezeket a változatokat a következőképpen neveztük el: lineáris (K1, k2), beágyazott (K1, k2, v2, v1) és kereszttezett-beágyazott (K1, k2, v1, v2). A beszélők sorrendje úgy változott, ahogy a megfélemlítő kérdések, illetve válaszok diktáltak. A kereszttezett-beágyazott forma szignifikánsan alacsonyabb értékeket kapott, mint akár a lineáris, akár a beágyazott szerkezet, amelyek egymástól nem különböztek szignifikánsan. Úgy tűnik, hogy a beágyazás és az elemzés velejáró bonyodalmai *csakugyan* valóságos részei a beszélgetés szerkezetének.

Eddig áttekintettük a kapcsolatot az egyes megnyilatkozások és a múlt között, de nem úgy tűnik, mintha beszélgetés közben csupán arra törekednénk, hogy áttekintjük a beszélgetés múltbeli lefolyását, és megpróbáljuk kiterjeszteni. El is jutunk dolgokhoz, s a megnyilatkozásokat gyakran a következőkért választjuk, nemcsak azért, mert össze-íllenek közvetlen antecedensekkel. A jövő hatásának van-e vajon olyan tartama, amit figyelembe kell vennünk a megnyilatkozás kiválasztásánál, ugyanúgy, ahogy van a múltbeli hatásnak tartama? Mennyire tudják az emberek előre látni a beszélgetés menetét? Ahhoz, hogy erre a kérdésre megpróbáljunk választ adni, egy apparátust alkalmaztunk, amely később a „jövőgép” becenevet kapta. Maga a jövőgép egy egyszerű görbekiró berendezés volt, amely az idő haladásának megfélemlően nyomot rajzolt, ahogy a kísérleti személy egy gombot forgatott. Embertünknek, aki a jövőgépet működtette, egy másik kísérleti személlyel beszélgetve a témát egy bizonyos pont felé kellett irányoznia, ahol beszűrhető egy bizonyos, előre megbeszéli megfigyelt (Egy harmadik kísérleti személy megfigyeltéül, biztositandó, hogy a beszélgetés valóságos legyen, s minden olyan próbát sikerreljelennek nyilvánítottunk, ahol a megfigyelő meg tudta mondani, hogy melyik megfigyelt kellett beülni.)

A beszélgetés folyamán a jövőgép gombját a kísérleti személy arra használta, hogy rögzítse a becsülést arról, hogy mennyi időbe telik még, amíg a megfigyelt bele tudja szólni a beszélgetésbe. Amikor végül sor kerül a kiválasztott megnyilatkozásra, akkor rögzíti az időt, így olyan görbét kapunk, amely az egyik tengelyen a megfigyeltéig eltelő valóságos időt mutatja, a másikon pedig a kísérleti személy várakozását. Ez a görbe átlós egyenes volna olyan időszakra nézve, amikor a kísérleti személy pontosan előre látja, hogy mennyi idő fog eltelni. Pl. ha harminc másodperc tel el a megfigyeltéig, akkor úgy gondolja, hogy harminc másodperc fog eltelni, s. i. t. Arra számítottunk, hogy a megfigyeltéig megtehető előt egy azonosítható időszak alatt (ezt az anticipáció tartalmának nevezzük) a kísérleti személy görbéje közel esik az ideális átlóhoz, míg előtte számottevően elter aától. Az eredmény kiábrándító volt, s a kísérleti személyek összesített átlaggörbéje azt mutatja, hogy a görbe végül csakugyan elmozdul az átló felé, de csupán kis mértékben és csak az utolsó tíz másodpercben. A múlt információ valószerűleg erőteljesebb hatást gyakorol a választásra, mint a beszélgetés irányának hosszú távú, világos előre látása.

Tegyük föl, hogy a dialógus előállításaának lényegesen döntések sora arról, hogy miként információ figyelemmel a közvetlen múltat. Meg lehet-e határozni, nem azt, hogy a múltbeli kísérletük *mekkora része*, hanem hogy *mely aspektusai* formájuk a jövőt? A következő vizsgálatban egy kissé eltérő formában vettük szemügyre ezt a kérdést. Most azt kérdeztük,

2. ábra MINTAFELVÉTEL ABBÓL A HELYZETBŐL, AHOL RÖGZÍTETTÜK A BESZÉLŐK ELVÁRÁSAIT

hogy a beszélgetés múltbeli lefutásának mely kiválasztott aspektusai (ha vannak ilyenek egyáltalán) teszik képessé a személyt arra, hogy a beszélgetés közvetlen folytatását megjósolja, mégpedig olyan pontosan, mint ahogy akkor tudná, ha az elmúlt beszélgetés teljes átiratát odaadnánk neki. A kísérlet négy szakaszból áll, és körkörös elrendezéssel elértük, hogy négy csoport kísérleti személy egymás után négy dialógus négy szakaszával foglalkozzon anélkül, hogy valamelyik dialógus vagy szakasz ismétlődött volna. A négy szakaszi úgy mutatjuk be, ahogy egy dialógus végigment egymás után négy csoport kezén. Az anyag rejtett mikrofonos valódi dialógus volt, és két különálló részből álló hisz-váltásos kivonatokkal dolgoztunk, amelyek a teljes dialógus első tizenöt és utolsó öt sorából álltak. Az első szakaszban a kísérleti személyek csak az első tizenöt sort látták, s ebből a lehető legtovább tartalmi kivonatot készítették, de azzal a követelménnyel, hogy valaki más felhasználhassa azt az utolsó öt sor jóslására. A személyeket tulajdonképpen arra kértük, hogy mondják meg, szerintük a beszélgetés valószínű lefutásának alakításában melyek voltak az első tizenöt sor legjelentősebb aspektusai.

Ezután a személyek második csoportja megkapta ezeket a tartalmi kivonatokat, de nem látták az eredeti tizenöt sort, s leírták predikcióikat az utolsó öt sorról. A harmadik csoport megjósolta az első tizenöt sor alapján az utolsó ötöt (de anélkül, hogy látták volna a tartalmi kivonatot); végül a negyedik csoport rangsorolta az utolsó öt sor tizenegy változatát, melyek egyike a valódi utolsó öt sor volt (bár ez nem volt megadva), valamint a kivonatból, illetve az első tizenöt sorból öt-öt változatot. A kérdést ezek után úgy fogalmazhadjuk meg, hogy a kivonatból készült folytatások közül melyik kapta a legmagasabb rangot, s hogy az első tizenöt sornak mely aspektusait hangsúlyozták a megfelelő kivonatok. A rangsorok nem okoztak problémát, de nem volt könnyű megragadni a tartalmi kivonatoknak azokat a megkülönböztető jegyeit, amelyek a legmagasabb rangú folytatásokhoz vezettek. Ezért egy további szakasszal töldöttük meg a vizsgálatot. Újabb személyeket toboroztunk, akik

most huszonkét skálán értékeltek az összes kivonatot, többek között a következő skálákon: a függőbeszed mértéke, a lelektani spekuláció (megjegyzések a beszélő lelki állapotairól) mértéke, mekkora hangsúlyt kapott a helyzetleírás, a téma stb. Faktor-analízisnek vetettük alá az egyes kivonatokról kapott huszonkét rangsort (a személyek mentén átlagolva) és a megfelelő folytatás plauzibilis voltára adott értéket. Variáns rotációt alkalmaztunk s ennek során hat faktor bontakozott ki, melyek közül az első három a variancia 69,0 százalékát

Az I. faktor az volt, hogy a leírás „személyes vagy szituatív”, a II. faktort úgy neveztük, hogy „specifikus-akut-előter vagy általános krónikus-hátér”, minthogy olyasmiknek a rangsortát differenciálta, mint hogy mekkora hangsúlyt kaptak a kivonatok írójától a beszélő motívumai és az általuk kivonatozt átiratok utolsó néhány sora, illetve mekkora hangsúlyt kaptak a beszélő vallási és politikai nézetei; a III. faktor a dialógus „szociális, illetve feladat jellegű” aspektusával foglalkozott, ahol az egyik póluson a kivonatok szerzői a hangulati, személységet és az általános pszichológiai spekulációt hangsúlyozták, a másikon pedig a beszélgetés történetét, céljait és témáját találtuk. A IV. faktor a „szerep vagy egyénről függő változók”, amelynek egyik pólusán találtuk a vallást, az évet, a témát és a napszakot, a másikon a kort, foglalkozást és az ambíciókat. Az V. faktort „tartalom vagy helyzetleírás” faktornak neveztük, megkülönböztetendő a téma ismeretét és a függőbeszed hangsúlyát, pl. a napszaktól, helyről, évtől, a beszélő foglalkozásától és politikai nézeteitől. A VI. faktor számtára a „pláti vagy testit” elnevezést találtuk ki, mivel egyik pólusán a családi állapot, nem, napszak és a beszélő kora található, míg a másikon az év, az évszak, a korábbi beszélgetések és a beszélő hosszú távú elcéljai vannak. Ha ez a hat dimenzió a kapott kivonatok változatosságát mutatja, mely faktorok kapcsolódtak a későbbi jóslatok sikeréhez? A kivonatokra alapozott folytatás-rangsorok legnagyobb mértékben a IV. faktorbán mutatkoztak, ahol a szerep, illetve az egyéni jellemzők leírása 0,59 súlyt kapott. Az V. faktoron 0,26 súlyt kapott a helyzetleírással szemben, a III. faktoron pedig 0,11 súlyt kaptak a szociális tényezők a feladat-tényezőkkel szemben. Eddigre az adatok már hosszú, tekervényes eljárásos haladást árt, s bőlcsebb vártunk a végső ítélettel, amíg megöröstitést nem kapunk, mégis arra mutatnak, hogy (legalábbis ezen dialógusok esetében) a beszélgetés jövőbeni lefolyása legjobb jelzőként a szociális szerepek és a ténybeli

tartalom bukkannak fel.

Mennünk egy lépéssel tovább gondolatmenetünkben: ha a dialógust a következő nyilatkozást megvalasztó döntések sora hozza létre, mégpedig úgy, hogy összhangban legyenek bizonyos számú elhangzott megnyilatkozás bizonyos aspektusával, akkor úgy tűnik, a beszélőnek két döntést kell meghoznia, s ezeket hozhatja egymástól függetlenül is, és meghatározott sorrendben. Egyfelől el kell döntenie, hogy a lehetséges elhangzott megnyilatkozások melyikére válaszol, másfelől, hogy a több odaillő válasz közül melyiket adja. Nemrégiben vizsgálatot végeztünk azt a hipotézist ellenőrzendő, hogy a beszélők meghozzák ezt a két döntést, külön-külön és ebben a sorrendben. Egy kitálat dialógust adtunk a kísérteti személyeknek épírt formában, amelyben több szál „elkötelen” maradt, a személyek pedig mindegyikhez tizenöt lehetséges folytatást találtak ki, tetszésüknek megfelelő sorrendbe rakták őket, s megjelölték, hogy melyik folytatás melyik korábbi sorhoz tartozik. Ha feltevéünk igaz, akkor azt kell kapunk, hogy egy adott antecedens

sorból származó minden folytatás egymásra követező rangsori blokkot foglal el. E célból null hipotézisünk az lehet, hogy az egyes folytatások ugyanolyan gyakran épültek az egyes antecedenens sorokra, mint a valóságos adatok esetében, csak éppen véletlenszerű rangsorolással, vagy hogy a rangszámokat és az antecedenenseket a személyek véletlenszerűen kapcsolótták a folytatásokhoz. Az előbbi erősebb próbája hipotézisünknek, míg az utóbbinak különös előnye, hogy matematikailag kezelhető. Az utóbbi null hipotézis elvehető azon nézet javára, hogy az ugyanazon antecedenensből származó folytatások $p < 0,01$ mellett egymást követő rangszámokat kapnak.

A beszélgetés sorrendi szerveződése természetesen nem csupán olyan eljárásokat foglal magába, amelyek segítségével a követező megnyilatkozás bármikor úgy alakítható, hogy illeszkedjék az elhangzottakhoz tartalomában, stílusban, tempóban és így tovább. Itt van az a kérdés is, hogy miként vezethet az egyik megnyilatkozás vagy váltás zökkenőmentesen a következőhöz, tekintet nélkül arra, hogy miből áll, vagy milyen tartalmat hordoz. Hogyan lehet-e az egyik beszélő oly csekély hézaggal vagy átfedéssel képes elkezdeni a beszédet, amikor a másik abbahagyja? Elő pillanatra ez nem látszik nagyon figyellemreméltónak, de úgy tűnik, a második beszélőnek nincs ideje arra, hogy az alatti rövid idő alatt, ami az első beszélő elhallgatását követi, kiigondolja, mit mondjon. A választ feltehetőleg már előre készíti és szervezi, hogy indulásra készen álljon, valahogy úgy, mint a váltófutók, akik *követlenül az előt* kezdének futni, hogy megkapják az előtűt futótól a stafétabotot, így biztosítva a zökkenőmentes váltást. Továbbá rendszerint nincsen semmi-féle elnök, aki kijelölne a beszélőket és eldöntené, hogy melyikük mennyit és mikor beszéljen, s az egész mégis nagyon rendezett képet mutat.

Ki dönt a döntést hogyan tesszük közre a többi résztvevőre? Úgy tűnik, az egész dolgot jelek bonyolult rendszerre irányítja, amelyek például jelzik, mikor akar egy hallgató beszélő lenni, mikor akarja a beszélő megszaktatás nélküli folytatni a beszédét, s mikor akarja a beszélő, hogy egyik hallgatója válaszoljon utolsó megállapítására.

Mindaddig a tartalom szekvenciális szerveződésével és az illokúciós erővel foglalkoztunk. Itt az ideje, hogy szemügyre vegyük a beszélőváltási rendszer szekvenciális szerveződését a beszélgetésben, mely a múltban a beszélgetéstudományi kutatás egyik fő témája volt. Ebben verbális és nem verbális tényezők egyaránt szerepet játszanak. Sacks, Schegloff és Jefferson arra a megállapításra jutottak, hogy a beszélőváltásokat nyelviileg úgy építjük fel, hogy az egyes „váltást felépítő elemek” felismerhetők legyenek s ebből követezőve, a közölt levő „átmenete nézve releváns pontok” a beszélőváltás lehetséges pontjaitként legyenek azonosíthatók. Egy „beszélő kijelölő elem” öltetheti azt a formát, hogy a jelenlegi beszélő kiválasztja a következőt (persze csak több résztvevős beszélgetések esetében), például azzal, hogy „Úgye, János?”, vagy kiválaszthatja önmagát a következő beszélő azáltal, hogy elsőként fog valaszába. A szomszédsági párok, amilyen pl. a kérdés és válasz, a követező megkezdés tartalmának és beszélőjének meghatározására szolgálhatnak. Vannak továbbá bonyolultabbak is: pl. egy egyaszavas kérdés, mondjuk „Mit?”, többnyire automatikusan visszaadja a beszélő jogát és kötelelességet az előző beszélőnek.

A nem verbális jelek körébe tartozik a tekintet felhasználása arra, hogy megkezdzenek egy küszöbönálló beszélőváltás végrehajtásában (Kendon, 1967). Jellegetes, hogy egy

hosszú megnyilatkozás alatt a hallgató többet néz a beszélőre, mint fordítva. Am körülbelül három másodperccel a beszélőválasztás előtt a minta változni kezd, s a hallgató egyre kevesebbet néz (talán azért, mert előre fel kell készülnie a válaszra, ahogy fentebb említettük), a beszélő pedig egyre többet. Mire a beszélőválasztásra sor kerül, a volt hallgató az átlagosnál kb. egyharmaddal kevesebbet néz, a volt beszélő pedig újra felannyit, mint előzőleg. A választás követő nagyjából három másodperc alatt a normális arányok fokozatosan helyreállnak. Duncan (1972, 1974) különböző gesztus- és paralingvisztikai jelkeztalált, amelyek különböző funkciókat töltöttek be: így a beszélő választ követő jel, a beszélő választás utáni jel, a hallgató „háttér” jel és választ követő jel. Beattie készségek kutatásának és fejlesztésének olyan fellegását támogatja, amely a magasabb rendű minták és mintaváltozások jelentőségén alapul, s nem pedig állítólag invariáns jelentéssel bíró egyedi „jeleken”.

3. KERESSÜNK LÁNCREAKCIÓKAT

Hagyjuk most el a beszélgetés nagyon általános szervező elveit, s nézzük meg kissé részletesebben a fellelhető struktúrákat. A „beágyazás” problémáját nem tévesztve szem elől hasznos lesz, ha visszatérünk valamilyen átmenet-változástípusokhoz, mely közelítő képet ad a beszélgetés szerkezetéről. A visszatérő megnyilatkozástípusok közötti átmenet-változástípusokat foglaljuk táblázatba, s nem maguk a megnyilatkozások közötti-eket, amelyek nem ismétlődnek. Az első probléma tehát, hogy kialakítsuk a megnyilatkozások típusológiaiát. Számos kísérlet történt erre különböző célokból, közülük az egyik legérdekesebb a filozófusok (Austin, 1962; Searle, 1965, 1969, 1975) kísérlete a beszédaktusok osztályozására. Ha valaki el tudja fogadni, hogy az olyan beszédaktus-jelirások, mint a *fenyegetés* és az *ígéret*, alkossák azt a jelölési rendszert, amelyben a beszélgetés szerkezetét elemezzük, akkor egyedül az a probléma, hogy miként válasszuk meg és definiáljuk a címkeket. Nem világos azonban, hogy egy ilyen címkelista, kiegészítve annak jelzésével, hogy melyiket ki mondta, akár csak *magában foglalja-e* az általunk keresett mintázatokat, amelyek nélkül a rendszer nem használható az elemzés alapjaként. (Az egyességeként beszédaktus-címkeket alkalmazó beszélgetés-modellek kitűnő kritikáját adja Levinson, 1978.) Mi haszna, hogy egy egyszerű példát vegyünk, rögzíteni, hogy a beszélgetés így haladt:

A: KÉRDÉS
A: KÉRDÉS
B: VÁLASZ

ha nem tudjuk megmondani, hogy melyik kérdés kapott választ? Az átiratban írhatunk VÁLASZ1 és VÁLASZ2-t, de az átmenet-gyakorisági mátrix kontextusában ez mit sem jelentene. Továbbá

A: ÖHAJ
B: ALLÍTÁS

készségben hagy bennünket afelelő, hogy B engedelmeskedett-e, míg

A: ÖHAJ
B: ENGEDELMESKEDÉS

jelenthet B részéről szinte bármely eligonddható beszédcserekvést, de nem tudjuk megmondani, hogy mit. Tanulhatunk azokból a beszámolókból, ahol a legelliptikusabb beszámolókból az derül ki, hogy ki kért kitől mit, vagy ki kivel fenyegetett, hacsak mi nem lesz (és mennyi időn belül). Ezek a kifejezések azt sugalmazzák, hogy a beszélgetés minimális kódolási kerete valami ilyesmi lehet:

FENYEGET (A, B, x, y, z)

ami azt jelenti, hogy *A megfenyegette B-t x-szel, hacsak z-ig nem y*. Ez nagyon emlékeztet egy esetgrammatikai jelölésre (Fillmore, 1968), csak éppen a beszédaktusok dialógusban használatának lejegyzésére. Ezek után következtetési szabályokat állíthatunk föl, amelyek nyíltan megmutatják, ha egy bizonyos kontextusban az egyik megnyilatkozástípus egyenértékű egy másikkal, mint például:

Ha PARANC SOL (A, B, x)
és VÉGREHAJT (B, x)
akkor ENG EDELME SKEDIK (B, (PARANC SOL (A, B, x))).

Tehát minden beszédaktus-típusnak megvölina a maga „argumentum”-sora vagy minősítő változó. Hasonló jelölést alkalmazzunk egy a kérdés-válasz begyazást vizsgáló szimulációban, amelyről alább számolunk majd be.

Visszatérve a Markov-elemzéshez, vannak további bonyodalimak is. A módszer veleje egy olyan átmenet-valószínűségi táblázat, amely megmutatja, *n* megnyilatkozástípus mindegyike milyen valószínű az *n* típus minden lehetséges kombinációja után az utolsó *m* eseményben (ahol *m* az elemzés nagyságrendje). Ez azt jelenti, hogy *pm + l* kombinációt kell táblázatba foglalnunk, ami egész rendben is látszik lenni abban az egyszerű esetben, amikor húszt típusunk és elsőrendű modellelünk van, ami négysszáz cellát ad. Megfelelelőbb volna azonban ötven típusal és ötödrendű szekvenciókkal dolgozni, ez semmiképpen sem lenne túlzás, amíg ki nem derül, hogy 614 millió adatcellát kell kitölteni. Hogyan lehetne hosszú láncokat vizsgáltni anélkül, hogy beindítanánk ezt a „kombinációs robbanást”? Dawkins (1976) szellemes választ adott erre, amelynek az az elve, hogy csak akkor kell hosszú láncok után kutatnunk, ha tudjuk, hogy vannak rövidebbek is. Számlítógépet alkalmazva átpaszttázzuk az elsőrendű mátrixot a leggyakoribb átmenet után kutatva, majd rögzítjük ezt az eseménypárt, és új egytagú eseményként újrakódoljuk. Eddig csupán egy sort és oszlopot adtunk hozzá a mátrixhoz, s máris abban a helyzetben vagyunk, hogy

másodrendű, ami ebbe a sorba és oszlopba esik. Így módon hosszú eseményláncokat vizsgálhatunk át azzal, hogy néhány sorral és oszloppal bővíjük az adattáblát, ahelyett, hogy ugyanannyiszorosára növeljünk. Itt azonban óvatosságra kell intenünk. Ez az eljárás szükségletelemnek látszik, ha az elsőrendű táblázat megmutatja, hogy melyik esemény közvetlenül melyik máshoz vezet, ám ebben az esetben érvénytelenek a rövid láncokból hosszú láncokra való következtetések. [Emlekezzünk arra a helyesítési szabályokkal kapcsolatos esetre, ahol abból, hogy (az angolban) *e* gyakran következik *i* után, *i* pedig gyakran következik *c* után, nem következtethetünk arra, hogy a *c*ie gyakori betűhármas volna.]

Sok szerző alkalmazott Markov-féle és azzal rokon elemzési módszereket az interakció sorrendi mintázatainak feltárására (Altmann, 1965; Bakeman Y Dobbs, 1978; Benjamin, 1979; Gottman, 1979; Herrel, 1972; Jaffe, 1964; Rausch, 1965), s gyakran a változó csúsztatásos elemzés valamilyen formáját használják leküzdendő azt a fogycatékosságot, hogy a sztochasztikus módszerek máskülönben csupán egymással érintkező elemeket vagy láncokat kapcsolólnak sorba.

A következő empirikus vizsgálat (Clarke, 1975b) egy elsőrendű átmenet-mátrixot generatív szabályrendszerként, s nem elemző eszközként alkalmazott. Negyvenhat beszéd-aktustípust kapcsolótnk össze párokka úgy, hogy *O-k* illetve *I-k* mutattak, megengedhető-e az átmenet vagy sem. Külön mátrixokat alkalmaztunk a visszaható és az előre hato átmenetekhez (azaz közbekelelő beszélválalással, illetve anélkül). Az előre hato mátrix domináns volt, s némely, de nem minden, beszédaktus-típus után választható következő eseményként ki tudta jelölni a beszélválalást (és a másik mátrixot). Így például a model az előre hato mátrix vizsgálataival indít, ahol azt találja, hogy egy beszélgetés megkezdése után a nyitó megjegyzések között szerepelhetnek – egyebek között – parancsok, kérdések és kérdések, de nem lehetnek engedelgyezések, ígéretek vagy fenyegetések (a megengedett és a tilos következő lépéseket *I*-ek és *O-k* jelölik). A rendelkezésre álló lehetőségek közül véletlenszerűen választva első megnyilatkozasként dönthet a kérdés mellett. Ekkor, a kérdést jogosan követő elemeket tartalmazó sorban lépve a mátrixban azt találja, hogy ugyanazon beszélő folytathatja a kérdés megindoklásával vagy megmagyarázásával, de ezen a ponton a beszélválalás lehetősége is fennáll. Ha a model ezt az utóbbi lehetőséget választotta, akkor a választáblázatban utánaéz, hogy a másik beszélő kérdését milyen válasz követheti, amibe beleartoznak a kérdés, az ajánlat, a megtagadás vagy engedelmeskedés stb. Miután ezek közül az egyiket kiválasztotta, a model felitélezi, hogy a második beszélőnél van a beszéd joga, s visszatér, hogy megvizsgálja az előre hato mátrixot, amely vagy azt jelöli, vagy nem, hogy a következő történet lehet egy újabb beszélőváltás. A model így módon (elfogadhatóan) plauzibilis párbeszéddekből hosszú mondatosorokat képes felrajzolni, mint pl.

A: AJÁNL
B: VISSZAUTASÍT
MENTEGETŐZIK
A: ELFOGAD
B: BEFEJEZ

Még ez a viszonylag durva dialógus-szerkezeti modell is, amelyet egyébként számítógépre is vittünk, képes volt arra, hogy a beszélgetés viszonylag értelmes fakszimilét produkálj, a beszédaktus-címkekre mint output eszközre vonatkozó fenti korlátozásokat figyelembe véve. Elishmervé azt a tényt, hogy mindez a szimuláció és a valóságos dialógus közötti lényeges különbségeket homályosíthatott el, a szabály-modell jól működött. Amikor arra kértünk kitérni a beszélgetés, illetve a modell kimenetét véletlen szekvenciához képest rangsorolj, illetve olyan „ideális” szekvenciához képest, amelyeket azonos jelöléssel egy korábbi vizsgálati csoport adott, azt tapasztaltuk, hogy az ideális és a modell által produkált szekvenciák nem tértek el szignifikánsan egymástól, ugyanakkor mindkettő szignifikánsan jobb volt a véletlen szekvenciáknál ($p < 0,05$).

Amikor átmenet-valsószínűségi módszereket alkalmazunk elemzési eszközként, az egyik legnagyobb átlumenet-valsószínűségi módszereket használtunk fel, ám mivel az előfordulás gyakorisága volt az egyetlen kritérium, melynek alapján az egyik szekvenciát elfogadták, a következők pedig félredobták, az eredmények nagyobbrészt nyílvánvaló és érdektelen kapcsolatokhoz vezettek, mint pl. kérdés válasszal, „Log túlélés” függvényeket (l. pl. Clarke, 1979b) állítottunk fel a beszélgetések kezdete és befejezése között, valamint a téma-kezdetek és befejezések száma. Ez az eljárás azt mutatja, hogy nő-e vagy csökken egy esemény valsószínűsége, ahogy egy meghatározott korábbi eseménytől számított idő nő. E szerint a témák élte véges, s meneti tovább tartanak, úgy nő befejezésük valsószínűsége minden egyenlő követő váltással. A beszélgetésekben más a helyzet. Befelezésük valsószínűsége bármely váltással állandó, tekintet nélkül a hosszúságra (leghaladóbban a tartományban, amelyre a vizsgálat kiterjedt: ez száz váltás volt). A legkülönösebb eredményt akkor kaptuk, amikor a rendelkezésre álló kategóriák használatának gyakorisági eloszlását elemeztük. G. K. Zipt felfedezte, hogy a szógyakoriságok furcsa eloszlást mutatnak a szóvegekben, mégpedig olyant, hogy gyakoriságuk és rangszámuk gyakorisága fordítottan arányos (l. pl. Carroll, 1964). Azaz pl. az ötödik leggyakoribb szó gyakorisága egyötödé a leggyakoribb szó gyakoriságának. Ezt legvilágosabban úgy mutathatjuk ki, hogy sok szó esetében felrajzoljuk a gyakoriság logaritmusát a rangsorgyakoriság logaritmusához képest. Az eredmény egy –1 meredekségű egyenes, ami azt mutatja, hogy a gyakoriság a rangsorgyakorisághoz képest –1 hatványának megfelelően változik. Egy hasonló grafikon, amely a beszédaktus-címkekkel volt kapcsolatos, meglepően egyenes vonalat adott (az egyik végétől eltekintve, ahol a rangsorgyakoriság ábráján rajta kell lennie az összes legkevesebb gyakoriság, s emellett fogva legkevesebb megbízható adatpontnak). A meredekség azonban –0,5 volt, ami arra mutat, hogy a gyakoriság a rangsorgyakorisággal a –0,5 hatvány szerint változik, azaz a gyakoriság fordítottan arányos a rangsorgyakorisággal *meggyezőkével*. Nem találtunk kielégítő magyarázatot erre a megfigyelésre.

4. TÚL AZ EGYENES LÁNCOKON

A történet eddig, úgy tűnik, számos nehézségbe ütközött. A beszélgetés szerkezete valóban nem lineáris, a legtöbb rendezéskészre álló statisztikai eszköz mégis ezt tetelezi föl. Az olyan elemzési módszerek, amelyek úgy működnek, hogy kivonják egy dialógus-korpuszból a leggyakrabban előforduló konstrukciókat, jobbatra megtehetősen nyilvánvaló minitázati töredékekre bukkanunk, amelyek távolról sem adják ki az egész jelenséget, s még csak nem is szűkségeképpen a legfontosabb részt derítik föl. Hozzáfoghatunk-e most már a beszélgetés olyan elemzéséhez, amelyben szerephez jutnak nem lineáris tulajdonságai és némely kevésbé központi jellegzetessége is? Jones és Gerard (1967) az interakció négy olyan fajtáját írták le, amelyek túlmennek a lineáris feltevésen, amennyiben az elhangzott megnyilatkozások fontosságáról nem tetelezi föl, hogy arányban áll újdonosságukkal. Ezeket alább kissé részletesebben tárgyaljuk a 7. szakaszban: „Szekvenciák különböző

helyzetekben”.

Vannak más elterések is a linearitástól. A beágyazást már említettük. Némely interakciók ciklikusak (Flanders, 1970), ilyen pl. a tanár és a diák közt zajló interakció, megint más beszélgetéseknek rekurzív szerkezetük lehet, amelyben egy bizonyos minta egy nagyobb léptékű azonos minta alegységévé válik. A szintaxisban állhatnak jól formált mondatok más jól formált mondatok összetevőiként; a beszélgetésben az üdvözlésekben belüli üdvözlések vagy az érvelesen belüli érvelesek ugyanezt a szerkezetet mutathatják mindkét szinten. Ez azonban összetett leírásokat eredményez, amennyiben a nagyobb léptékben működő szervező elvet valamiképpen újra mozgósítani kell egyik saját komponensének létrehozásához, majd hagyni kell, hogy újra kezdje attól a ponttól, ahol magasabb szinten tartott. Ez gyakori tervezési sajátossága sok szoftver-rendszernek, különösen a természetes nyelvi mondatok elemzésére készült rendszereknek, amilyenek pl. a *rekurzív bővített átmeneti-háló* programok (Woods, 1970).

Nagyraért e nehézségek leküzdésére javasolta Chomsky (1957) éppen azt a fajta nyelvtant, amit a természetes nyelv modelleként javasolt. A beszélő nyelvi kompetenciájáról határozottan azt állította, hogy: „Mindenes érdekessé és fontos tényhez hasonlóan ez sem nem vehető alá közvetlen megfigyelésnek, sem nem vonható el az adatokból valamilyen ismert indukció eljárással” (Chomsky, 1965:18).

Van két olyan tanulság a nyelvészet területéről, amelyek fontosak lehetnek a beszélgetés minitázatainak tanulmányozása számára is. Először, a minitát nem kell elvonni az adatokból kísérleti vagy statisztikai módszerekkel, hanem ki kell gondolni, generatív modelleként pontosan meg kell fogalmazni, s az így kapott eredményről ellenőrizni kell, hogy megfelel-e a valóságos adatoknak, azaz adekvát-e. Másodszor, ha azt akarjuk, hogy a modell olyanfajta rekurzívokat és beágyazásokat mutató minitákat reprodukáljon, amilyenekkel a beszélgetésben találkozunk, akkor ehhez sajátos eszközöket kell magában foglalnia, mint például kifejezőszerkezeti szabályokat (Clarke, 1978a).

Persze nem új az a gondolat, hogy a beszélgetési és interakciós minitázatot inkább generálni kellene, minsem elemezni. Már régóta ez a tartószlopa a természetes nyelv produkciójára és értelmezésére vonatkozó mesterséges intelligencia-kutatásnak (Boden, 1977; Schank és Abelson, 1977; Weizenbaum, 1966, 1967). Probálkozniak már a beszélge-

és szerkezetének generatív nyelviánával (Clarke, Ellingsen és Wagner, 1979; Frenzt, 1976), s az interakció számos pszichológiai modelljét megpróbálták formális matematikai modelleként kifejezni (Huesman és Levinger, 1976; Simon, 1952). A formális logika is szolgált alapul a beszélgetési szerkezet szabály-modelleji (Barrett Pearce, Cronen és Johnson, 1978) és a jelentés szervezése számára (Cronen és Barrett Pearce, 1978).

Há komolyan vesszük azt az elgondolást, hogy a beszélgetést szimulációk vagy szabály-modellek tervezésével és értékelésével elemezzük, akkor rögtön felmerül két kérdés. Az első a jelölés problémája az összekapcsoló felületen, amellyel a modell leírja a világot, mászóval a modell „terminális szökinse”. A probléma ugyanaz, mint amivel a beszédaktus-címkek használata során találkozunk. Ha túl egyszerű a kód, akkor nem képes reprezentálni a vizsgálni kívánt beszélgetés finomságait, ha túl bonyolult, akkor formális és számítástechnikai módszerekkel kezelhetetlené válik, vagy legjobb esetben is olyan nehéz kezelhetővé, hogy a modell saját jelölésének működötése köti le. A nyelvéseiben nem létezik ezzel egyenértékű probléma, mivel a nyelvi vágtetmék egy véges listából veti mörtemasorozat.

A második probléma új. A beszélgétes modelljének vagy „nyelvtanának” rendelkeznie kell valamilyen általános tervezési elvvel. Nem könnyít meg a dolgunkat, ha nem megfélelő tervek fogunk hozzá, majd azután adunk hozzá további részleteket, hogy bővítsük képességeit. Ennek eredményét a rendszertervezők „karcacsonyítanak” hívják – az alapobjektumot oly sok kivétellel és utógondolat cicomázza fel, hogy már nem is emlékeztet egy összefogottan működő egészre. Egy effajta modell számára négy fő tervezési forma áll a rendelkezésünkre, melyeket az automata elméletében, véges állapotú, veremtar, linéart-san kötött és Turing-féle gépeknek neveznek (I. Minsky, 1972), a nyelvészeten pedig véges állapotú, kontextusútl függően, kontextusra érzékeny és transzformációs nyelvi-ta-noknak (Chomsky, 1959). Furcsa módon tökéletes a megfélel és a négy kategóriát közöli, az egyetlen véges állapotú modellek kivételével: ez az egyetlen kategória, amelynek mindkét sémában pontosan azonos a neve, de enyhén *elérnek* a tulajdonságai. Annak ellenére, hogy e négy típus lenyegében kimertti a több rendszertervezési kategóriákat, beszélgétes modellekként *mindannyian* alkalmazhatóak. A véges állapotú változatok nem engednek meg rekurziót és beágyazást, a többiek pedig (legáltalbbis alapformájukban) letermínisztikusak és nem interaktívák. Az etiológiában rendkívül szellemesen vannak felmagyarázhatóak (Westman, 1978), de az igény a valószínűségi és interaktív nyelvtanok iránt, sőt a terminális vagy nem terminális szókinccsek élelten halmaz definíciója iránt még itt is újra felidézi a karcacsonyítá szellemét.

A magartatás-nyelvianok trásától csak egy ugrás a mesterseges intelligencia és a számitógépes nyelvészec. Nagyon keveset foglalkoztak ezen a területen magának a beszélgetésnek a szerkezetével, talán éppen a fentebb említett nehézségek miatt. Egy központi jelentőségű mesterseges intelligencia paradigmáma azonban használ természetes nyelvet értelmező és előállító eszközi a működőidejével folytatott dialógusban a szintaxis és a szemantika feltárása kapcsán, s programjában ennélfogva mintegy melléktermékként létrehozott bizonyos párbeszéd-készséget (Winograd, 1972). Winograd programja építőkövekké szimbólikus világában ad és hajt végre utasításokat, valamint tesz fel és válaszol meg kérdéseket. Dialógusai a maguk nemében figyelemreméltóak, de beszélgetésmodel-

leként (amik egyébként soha nem is akartak lenni) nyilvánvalóan sok fontos képesség hiányzik belőlük; pl. ígérés és annak megtartása, kapcsolathelyreállító megnyilatkozás-változások (Goffman, 1971) stb. Hasonlóan Schank és Abelson (1977) munkásságának egyértelmű értéke van a dialógus modellezői számára anélkül, hogy magát a dialógust tanulmányozni akarták volna (l. alább).

Egy oxfordi vizsgálatban megkísértelítettük több fentebb tárgyalt elvet beépíteni egy programba kérdések és válaszok különféleképpen egymásbágyazott kombinációinak előállítása céljából. A vizsgálat lelke az adatszerkeztúra volt, amely a beszélgetés pillanatnyi állását tárta. Több megválaszolatlan kérdés jelenléte bizonyos körülmények között faszterkezetet sugall, amelynek terminális ága a beszélgetés „elkövetlen szalai”, míg az egymásba ágyazott kérdések megválaszolásának elsőbbségi sorrendjét meghatározó szabályok egy verem-tár tulajdonságaival bírnak. Végül elértük, hogy a program kielégítően működött, mégpedig azáltal, hogy a két típust egyfajta – Peter Hancock által tervezett – elágazó veremre kombináltuk, amit „verem-fának” kereszteltünk el.

Közösleges, elágazás nélküli formájában a verem egy tár, memória vagy várakozó sor, amelynek az a tulajdonsága, hogy az utolsóként belépett elemet nyertük vissza először, mint az önkiszolgálók rugós tárolóba rakott tálcái esetében, ahonnan egyébként nevet is kapta ez a tár (angolul *push-down stack* – *a ford.*). A fa, egyszerű formájában szétagazó adatszerkezet, amelyben minden elem összekapcsolható több másikkal, vagy több másikhoz vezethet el, amelyek azután újabb több másikhoz stb. A kettőt a következőképpen kombináltuk kérdés-válasz sorok modelljévé. Egy kérdés-válasz somak az első beszélő egy vagy több kérdésével kell kezdődnie, majd egy beszélőválasz kell következzen. Ez vagy egy magában álló válaszkozottességhez vezet, vagy folytatódik, amit a modell az előbbi esetben tárol, vagy az utóbbi esetben több, egyforma prioritású lehetséges folytatási pontként kezel, amelyek egy legyező végpontjaitként tárolhatók, mint egy szétterpesztett ujji kéz. Mindegyik ilyen „ujjvég” azután közvetlen válaszokhoz vezethet, mely esetben megszűnik fennálló válaszosi lehetőség vagy válaszkozottesség lenni és törődik, vagy máskülönben további kérdés vagy kérdések ágaznak el legyezőszerűen belőle stb. Az érdekes mindegyikben az, hogy előállíthatók a kérdések, válaszok és válaszok összes logikai értellemmel rendelkező összetett és kiterjedt permutációi, és nem jönnek létre rosszul megformáltak, ha a következő elveket követjük:

1. A kiugró kötelezettség-vállalásokat verem-faként kezeljük le.
2. A tételek csak akkor kapnak választ, ha egy ág végét alkotják.
3. A terminális (ág-végi) kérdéseket a szekvenciában követheti egy válasz, és törölhetők a fából. Vagy:
4. Követheti őket egy vagy több visszakerdezés a következő részről, mely esetben (átmenetileg) eltemetődnek a fában és működésen kívül kerülnek.

Mindaz lehet, hogy megmutat valamit, lehet, hogy nem, arról az adatszerkezetről, amelyet a memóriában arra használunk, hogy jelezze, meddig jutott el egy beszélgetés, de mindenképpen egy olyan sorozatot állít elő az érdekes szekvencia kombinációkból,

amelyeket mindazonáltal érdemes végigpróbálni a fent megadott specifikáció szerint, ha másért nem, hát azért, hogy (a társasjátékkészítők szöhasználatával élve) „vidám órákat szerezzen az egész családnak”.

5. AZ ÚJRA FELKERESETT KORPUSZ

Mindaz messzire ragadott bennünket a valóságos beszélgetés hús-vér eleveenségétől, és mondhatnánk némelyek, az interperszonális közlelménycsere képtelenségén túlfor-malizált félfogásához vezettek. Hogyan békíthető hát össze a beszélgetés általunk tapasztalt gazdagsága azzal a szigorúsággal, amit a formális félfogások kínálni látszanak? A középut, úgy tűnik, a példák elemzésében rejlik, nem merően előre elrendelt statisztikai módsze-rekkel, melyekről már láttuk, hogy nehézségekkel járnak, hanem azáltal, hogy preteo-retikus mindennapi „érzékkünket” használjuk a beszélgetés értelmenek és szerkezetének megtagadására. Ezeket azután finomíthatjuk szigorúbb modellekké, miután a szükség-ségnek a félfogásnak (Goffman, 1971; Sacks és mtsai, 1974). Az alapvető elgondolás ezen a területen az, hogy a laikus képessége a beszéd vagy a cselekvés produkálására és megértésére, ami kutatásunk *témája*, egyben az esz köz vagy *forrás* is, amellyel vizsgáljuk. Továbbá, a beszélgetést a résztvevők meneteközben elemzik a maguk számára, s megjele-nítik az elemzés eredményét abban, amit azután mondanak. Így, egyfajta szeritális eljárás-sal, mindigik megnyilatkozás jelzőjévé válik annak, amit a beszélő addig a beszélgetésből kialakított magának, s a hasonló esetek egybevetésével megállítható, hogy milyen követke-zetéseket vont le, milyen korábbi adatok alapján, és talán, bár ez nem olyan egyértelmű, tevéseket vont le, milyen korábbi adatok alapján, és talán, bár ez nem olyan egyértelmű,

A tanár kérdést tesz föl.

A diákok „licitálnak” a válaszolás jogáért.

A tanár kiválaszt egy tanulót a válaszadásra.

A tanuló válaszol.

A tanár értékeli a választ.

A tantermi magatartás szekvenciáit külön is tárgyaljuk a 6. szakaszban. Az etnometodológusok vizsgálatai olyan konkrét aspektusokra összpontosítottak, mint a nyitások (Schegloff, 1968); záráások (Schegloff és Sacks, 1973) és a beszélőváltás (Sacks,

Schegloff és Jefferson, 1974). A Rómmetveit és munkatársai (1971) és Rómmetveit (1968, 1972) által végzett kísérletek rámutattak a kontextus döntő szerepére a valóságos beszélgetés felépítésében, s arra, hogy a legtöbb nyelvészeti elmélet hajlamos túlságosan kevés figyelmet fordítani rá. A megnyilatkozások megfogalmazásával szemben nagyon specifikus követelményeket teremtenek a beszélőknek azok a törekvései, hogy világosak, relevánsak és rövidke legyenek, és a hallgatók igyekezze, hogy jelentésre bukkanjának a megnyilatkozásokban, s ezek a beszélőknek kimondásukkal tulajdonított szándékok formáját öltik (Grice, jelen kötet, 1968).

D. D. Clarke jelenlegi munkássága afelé halad, hogy több preteoretikus információt vonjon be. Magánnyelvi beszélgetéseket, különösen vitákat, néznek át tüzetesen érdekesebb konstrukciók sajátosságok után kutatva, hogy ezeket majd beépíthessék a jövőndő modellbe. Az alapvető kérdésnek most a többvonalúság látszik. Bármeily magában álló mondat megtehetően könnyen leírható. Végző elemzésben csupán arról van szó, hogy beszámoljunk arról, mit mondtak és milyen sorrendben, talán egy csipetnyi lelkizéssel a fogalmak és kategóriák mögött. A valódi probléma akkor merül föl, amikor egyetlen koherens, kategorikus leírást kell adnunk különböző beszélgetésekről, melyeknek bizonyos tényezői közösek, amilyen pl. egy adott pont utáni lehetséges folytatások. Így tűnik, ez a legaltalánosabb és legalapvetőbb kérdés a beszélgetés szerkezetének szociálpszichológiájában, aminek minden másnál több mondanivalója lehet számunkra az alapfolyamatokról és a nehéz szituációk kezelésének pragmatikájáról. Eddig még nincs rá választunk.

Még ha lassú is a haladás, ami az átfogó elvek felfedezését illeti, jelentős haladás történt a sorrendi szerveződés specifikus oldalait tekintve, valamint abban, hogy milyen hatásuk van más pszichológiai tényezőkre, mint pl. a szociális készség és a társas helyzetek hatása a viselkedésre – a következőkben ezt vesszük szemügyre.

Különös érdekfűzővel kísért terület volt például a gyermeknyelv fejlődése és azok a dialógus-építő elemek, amelyek megjelennek mind a folyamatban, mind a kibontakozó termékekben. Bruner (1975) hangsúlyozta a beszédaktságok szerepét, valamint azt, ahogyan a nyelv előtti játékok hasonlóan felépített cselekvéseiből fejlődnek. Garvey (1974, 1975a, b), valamint Garvey és Ben Deba (1974) is felvázolták azt a konkrét módot, ahogyan kisgyerekek a konkrét beszéd- és beszélgetési formákat a társasjáték során alkalmazzák.

Különös figyelmet kapott a beszélgetés termékei és felvételi és felmért interjúkban (Brenner, 1980), ahol a kölcsönös érthetőség normális konvenciója szöveg ellenében áll a „tudásmérés” filozófiájával, amely azt állítja, hogy ugyanazon szóformáknak kell alkal-mazhatónak lenniük az összes felmért szöveghez, tekintet nélkül például a kontextus változásaira vagy a felvétel saját verbális stílusára.

A konkrét beszélgetési és interakciós készségek továbbbi vizsgálataira összpözttek azok a jelentős kutatási erőfeszítések, amelyek az utóbbi években a szociális készségekre és a társas interakció szociális készség-modeljére irányultak.

6. SZOCIÁLIS KÉSZSÉGEK ÉS SZEKVENCIÁK

Most rátérünk az egyének interakciós teljesítményére s az ehhez szükséges készségek természetére.

(1) SZOMSZÉDSÁGI PÁROK, KÉT-LÉPÉSES SZEKVENCIÁK

Mint fentebb kimutattuk, a szomszédsági párok fontos, bár korlátozott szerepet játszanak az interakciós szekvenciák létrehozásában. Nehézen tudnánk résztvenni egy beszélgetésben, ha nem tudnánk, hogy a kérdések rendszeren válaszokhoz vezetnek. Ezek a szomszédsági párok nem szükségképpen univerzálisak minden szituációra nézve. Egy kérdés például csak akkor vezet releváns válaszra, ha a résztvevők szerepvizszonnyal és a szituáció tekintetében helyénvaló. Van azonban egy általános szabály, mely szerint a megnyilatkozásnak relevánsnak kell lennie az őt megelőzőhöz képest, s ezt gyakran figyelelmbe vesszük a beszélőknek a hallgatóval közös tudást kész tényként kell kezelnie, azaz nem ismételheti meg, s valami újat kell hozzátennie: „Az új beágyazódik a régibe” (Rommeit, 1974). Amikor a szociálpszichológus szemügyre veszi a szomszédsági párokat, nyilvánvaló számára, hogy itt több különböző elv jut szerephez. (a) A beszédaktus-típusok beszélgetési szabályok révén kapcsolódnak össze, míláltal egy kérdés válaszhoz, s nem kérdéshez vezet; egy vicc pedig nevetéshöz, s nem mentegetőzéshez – ámbar egy nagyon rossz vicc vezethet bűszűzkodáshoz vagy együüttérzés kinyilvánításához. (b) Az egyenást követő megnyilatkozások jelentései összekapcsolódnak, ahogy azt Grice „légy releváns” maximumja írja. (c) Némely kétlépéses kapcsolatok a társas viselkedés elvein alapulnak, amilyenek pl. a megerősítés, a válaszok illlesztése vagy az egyensúly fenntartása; ezek nem szabályok, hanem inkább empirikus általánosítások vagy törvények. (d) Némely két-lépes kapcsolatok konkrét szituációk szabályain alapulnak, amilyenek pl. az árverések, kártyajátékok; bizottsági ülések stb.

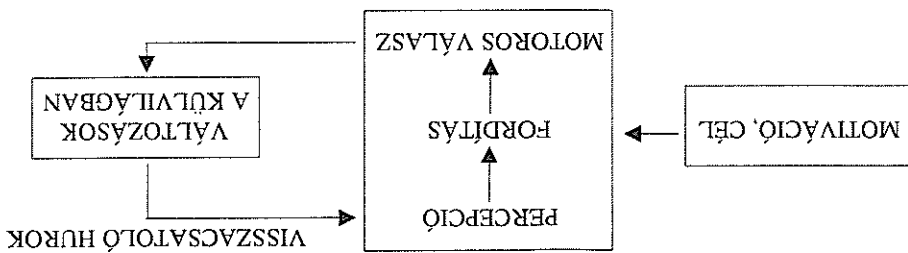
Ahogy azonban már fentebb megindokoltuk, a társas viselkedés legtöbb szekvenciájának feltárásában túl kell lépünk a két-lépeses szekvenciókon. Az egyéni szociális viselkedés egyik olyan modellje, amely azt teszi, a motoros készség modell.

(2) MOTOROS KÉSZSÉG MODELL

Ez a modell felhívja a figyelmet arra a számos analógiára, amely a szociális teljesítmény és a motoros készség, mint pl. az autóvezetés, között fennáll (1. 3. ábra). A cselekvő személy mindkét esetben bizonyos célokat követ, folyamatosan reagál a visszacsatolásra, és hierarchikusan szervezett motoros válaszokat bocsát ki. Heurisztikusan a modell nagyon hasznosnak bizonyult, amennyiben felhívja a figyelmet a visszajelzés jelentőségére,

s emlífogva a tekintet fontosságára; rámutatott arra is, hogy milyen különböző módokon valhat kudarcot a társas viselkedés, valamint olyan kifejező eljárásokat sugallt, amelyek a motoros készségek begyakorlásának analógiájára hatékonyan alkalmazhatók lehetnek (Argyle, 1968; Argyle és Kedon, 1987).

3. ábra A MOTOROS KÉSZSÉG MODELLE

A modell hangsúlyozza az interakció részvevőinek indítékait, céljait és terveit. Tétele szerint minden interaktor valamilyen cél elérésére törekszik, akár tudatában van ennek, akár nem. E célok különféle lehetnek: szeressen meg a másik, információkat kapjak vagy adjak át, változtassam meg a másik érzelmi állapotát stb. Az ilyen célok alapvetőbb motivációs rendszerekhez kapcsolhatók. A célok alcélokkal rendelkeznek: az orvosnak például előbb diagnosztizálni kell felállítani, s csak azután kezelheti a beteget. A választmínak célokra és alcélokra irányulnak, s hierarchikus szerkezetűek van – a nagy viselkedés-egy-
ségek kisebbekből épülnek föl, s a legáltalacsonyabb szinten ezek szokás jellegűek vagy automatikusak.

Hart és Secord (1972) meggyőzően érveltek amellett, hogy az emberi társas viselkedés jelentős része – gyakran szavakban megfogalmazott – tudatos tervezés eredménye, mely teljes mértékben figyelemmel van a magatartás összetett jelentésére és a szituációs szabályokra. Ez jelentős kiigazítása a korábbi szociálpszichológiai nézeteknek, amelyek gyakran nem ismerték fel az egyéni tervezés összetett voltát, s azt, hogy mennyire különböző értelmet lehet tulajdonítani az ingereknek, pl. a laboratóriumi kísérletekben. Fel kell azonban ismernünk azt is, hogy sok társas magatartást nem tervezünk így meg: a viselkedés kisebb elemei és a hosszabb automatikus szekvenciák kivül esnek a tudaton, noha módunkban áll figyelni pl. a tekintet irányításának miniatúráit, a beállítódás váltásait, vagy a megnyilatkozások látszó jelentéseit. A szociális készségek modellje, azáltal, hogy a társas viselkedés hierarchikus szerkezetét hangsúlyozza, képes arra, hogy mindkét magatartástípust felölje.

A szociális készség modell a visszacsatolási folyamatok jelentőségét is hangsúlyozza. Aki autót vezet, rögtön észreveszi, ha rossz irányba megy és korrigáló műveleteket végez a kormánykerekekkel. A társas interakció szerepe is hasonlóképpen tesz nek – ha a másik túl sokat beszél, akkor közbevetéssel, eldöntendő kérdéseket tesznek föl vagy egyáltalán nem kérdezik, és kevesebb érdekklődést mutatnak. A visszajelzéshez észlelésre van szükség, rá kell nézni és oda kell figyelni a másikra. Szükséges az a képesség, hogy a megfelo

korrigáló cselekvést hajtsuk végre, amit a modellben „fordításnak” nevezünk – nem mindenképp tudja, hogy a kiegészítő kérdések hatására az emberek többet beszélnek, az eldöntendőkre pedig kevesebbet. S ez a társas viselkedés bizonyos számú két-lépéses szekvenciáján alapul, melyek által bizonyos társas aktusoknak megbízható hatásai vannak bizonyos más szereplőkre.

E modell működése azon alapul, hogy a szereplő tudja, az ő részéről melyik lépés válik ki bizonyos reakciót a másiktól. Ezek közül az egyik legfontosabb a megerősítés hatása. Ez az egyik kulcsfogalom a szociális készség-szekvenciákban. Amikor A szereplő megmosolyog, ránéz, megerősítő hangokat hallat stb. –, s módosítja A viselkedését, valószínűtessé, amit B kíván tőle, akkor B örül, s azonnali és spontán megerősítéseket küld – Ezzel egyidőben A pontosan ugyanígy módosítja B viselkedését. E hatások jobbra kívül esnek a tudatos figyelem körén, s nagyon gyorsan zajlanak le. Az eredmény az, hogy aki komoly juttatásokat és büntetéseket ad az interakció folyamán, az képes a kívánt irányban módosítani a többiek viselkedését.

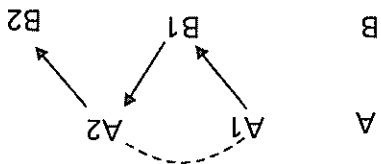
Van azonban több fontos különbség a társas viselkedés és a motoros készségek között.

1. *Szabályok.* Szabályok irányítják, hogy a szereplők milyen lépéseket tehetnek – helyénvalóan kell reagálniuk arra, ami korábban történt. Hasonlóképpen szabályok irányítják a másik választait, s ezek felhasználhatók magatartásának befolyásolására, pl. a kérdések válaszokra vezetének.

2. *A másik szereplőnek felvétele.* Fontos, hogy pontosan észleljük a többiek reakcióit. Az is szükséges, hogy azt is észleljük, hogy a másik mit észlel, azaz hogy figyelembe vesszük az ő nézőpontjukat. Úgy tűnik, ez olyan kognitív képesség, amely a kor előrehaladtával kifejlődik (Flavell, 1968), de amely néha nem fejlődik ki kellőképpen. Azokat, akik erre képesek, számos szociális feladatban hatékonyabbnak és altruistábbnak találta. Meldman (1967) azt tapasztalta, hogy a pszichiatriai betegek egocentrikusabbak, azaz többet beszélnek magukról, mint a kontrollizsémélyek, s mi is azt tapasztaltuk, hogy a társas viselkedésben járatlan betegeknek nagy nehézséget okoz a másik szereplőnek felvétele.

3. *A többiek független kezdeményezése.* A többi interaktor is követi a maga célját, reagál a visszajelzésre stb. Az alábbiakban az eredményül kapott interakciós szekvenciák elemzésének módjait tárgyaljuk. A szociális készség modell legjobban az „aszimmetrikus lehetőségek” eseteire illik, azaz az interjúkra, a tanításra stb., ahol az irányítás az egyik szereplő kezében van. Az ilyen esetekben össze lehet hasonlítani a jól és kevésbé jól teljesítő szereplők szociális készségeit.

A szociális készség modell egy jellegzetes négy-lépéses szekvenciát hoz létre.

Ez az aszimmetrikus lehetőségek egyik esete, ahol az irányítás A kezében van. A első lépése, A1, nem kielégítő eredménnyre, B1, vezet, így hát A2-re módosítja viselkedését, amely a kívánt B2-t eredményezi. Figyeljük meg, hogy az A1—A2 kapcsolatot A célirányos viselkedésének fenntartását reprezentálja. Ez megfigyelhető a szociológiai interjúban:

I₁: Kérdez.
V₁: Nem odaillő választ ad, vagy nem érti a kérdést.
I₂: Pontosítja és megismétli a kérdést.
V₂: Megfelelő választ ad.

vagy:

I₁: Kérdez.
V₁: Megtagadja a választ.
I₂: Megmagyarázza a vizsgálat célját és fontosságát: megismétli a kérdést.
V₂: Megfelelő választ ad.

A modell kiterjeszhető olyan esetekre is, ahol mindkét interaktor egyidejűleg valamilyen célt követ, mint az alábbi felvételi interjú példában:

I₁: Milyen volt fizikából az iskolában?
V₁: Nem túl jó, kémiából voltam jobb.
I₂: Milyenek voltak az érettségi osztályzatai?
V₂: Fizikából közepes voltam, de jelesen volt kémiből.
I₃: Az nagyon jó.

Két négy-lépéses szekvenciát találunk itt: I₁ V₁ I₂ V₂ és V₁ I₂ V₂ I₃. Állhatatosság és folytonosság tapasztalható V₁ és V₂ között, éppúgy, mint I₁ és I₂ között. Noha a kezdeményezés I-nél van, V is követheti a maga céljait.

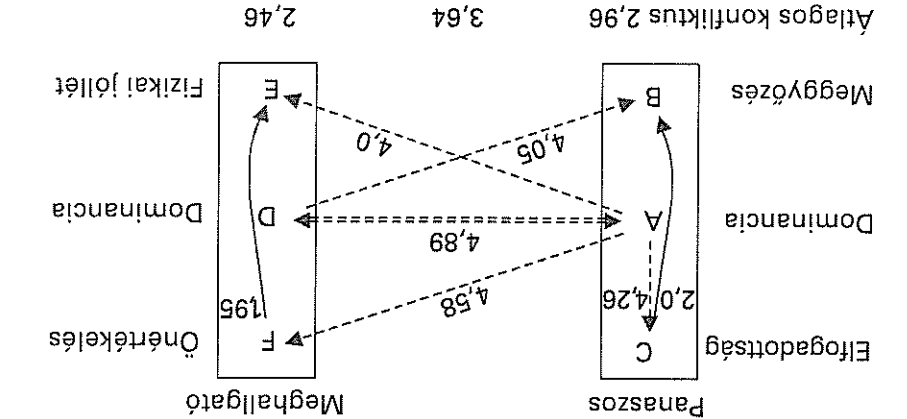
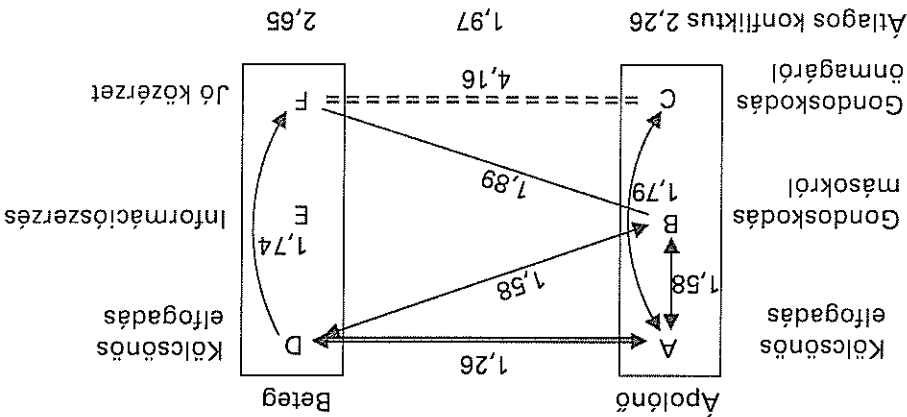
(3) TERVEK ÉS CÉLOK HIERARCHIAJA

Már régén felismerték, hogy a motoros készségek végrehajtásában a tervek és célok hierarchiája jut érvényre, s ez része volt annak a magyarázatának, amit a viselkedéstről Miller, Galanter és Pribram (1960) adtak. Az autósoknak lehet az a fő célja, hogy az egyik pontból a másikba hajtsanak; a célokként szerepelnek a köztes pontok; ezeknek azután további alárendelt céljai vannak, míg végül elérjük a gázpedál és a kormánykerekek tényleges manipulálásának szintjét. A magasabb szinteken tudatosan választott célokkal találkozunk; az alacsonyabb szinteken automatikus viselkedés-szekvenciák futnak ki. Schank és Abelson (1977) kimutatták, hogy gyakorta fennáll egy sor alcel, amelyeket egy adott sorrendben kell elérni; bizonyos pontokon alternatív utvonalekat (azaz alcelöket) lehet választani. Az egyik példa a vásárlás és az eladás. A vásárlónak az alábbi alcelja van:

(a) ki kell deríteni, milyen áruk vannak; (b) meg kell róliuk tudni többet is, pl. az árukat, ki kell őket próbálni; (c) meg kell egyezni az adásvételben; (d) el kell vinni a tárgyat, vagy intézkedni kell az elszállításról.

Nemrégiben vizsgáltuk számos hétköznapi szituációban a célok és a célok szerkezetét (azaz a célok közti kapcsolásokat). Növéreikkel és foglalkozás-terapeutáikkal megírteltük, hogy az egyes szituációkban mennyire releváns egy sor lehetséges cél, később hasonló csoportokkal pedig azt, hogy milyen mértékűek és természetűek az intra- és interperszo-

A 4. és 5. ábrák két példát mutatnak be a cél-struktúrákra. Az ábrák kapcsolatokat mutatnak a célok között mind az egyének között, mind az egyének között. A magas érték (4–5) utközést vagy kétoldali konfliktust mutat, míg az alacsony érték (1–2) a cél megvalósítását segítő magatartást mutat egyik vagy mindkét oldalról. A 4. ábra egy nővér–beteg érintkezés cél-struktúráját mutatja be: az egyedüli konfliktus a nővér és a beteg testi jó közérzete és épsége között áll fenn. Egy panasz-helyzetben (pl. éjszakai hangosko-

4. és 5. ábra EGY ÁPOLÓNÓ-BETEG KAPCSOLAT (ELSŐ RÉSZ) ÉS EGY PANASZKODÁS CÉL-SZERKEZETE

dás miatt) jó adag konfliktusra kerülhet sor, ahogy az 5. ábra mutatja (Graham, Argyle és Furnham, 1980). Ez a fajta elemzés térképként működhet, amely megmutatja, hogy miként léphetünk hatáskörünkön át egyes szituációkban. Egy panasz esetében, az eredmények tanulása szerint, jó ha nem próbálunk meg a másik fölül kerekedni, s inkább a meggyőzésre összpontosítjuk erőnket.

A felvételi interjúnak négy fő epizódja van: (a) üdvözlés, kötetlen csevegés; (b) az interjúkészítő kérdései; (c) a jelölt kérdései; (d) befejezés. Minden ilyen epizódnak további alcéljai vannak, amelyek mindegyikének újabb további alcéljai vannak. Az interjú néme-lyik ilyen egysége ismétlődő ciklusokból áll, ahogy alább látni fogjuk.

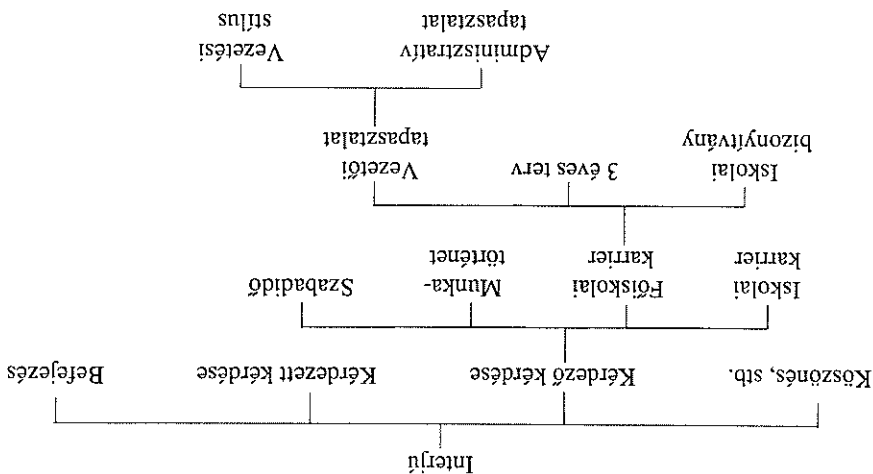
(4) AZ INTERAKCIÓ CIKLUSAI

Bizonyos Markov-láncok az interakció ciklusainak létezésére mutatnak, mint amikor A rendszert B-hez, B C-hez, C pedig A-hoz vezet. Dawkins (1976) a „légyzümmögés gépeivel” kidolgozott egy módszert az ilyen ismétlődő ciklusok fellelésére. Ebben hallható hangok kódolják az egyedi viselkedésegységeket, s az ismétlődő mintázatok és variációk felismerhetők „dallamokként” bontakoznak ki.

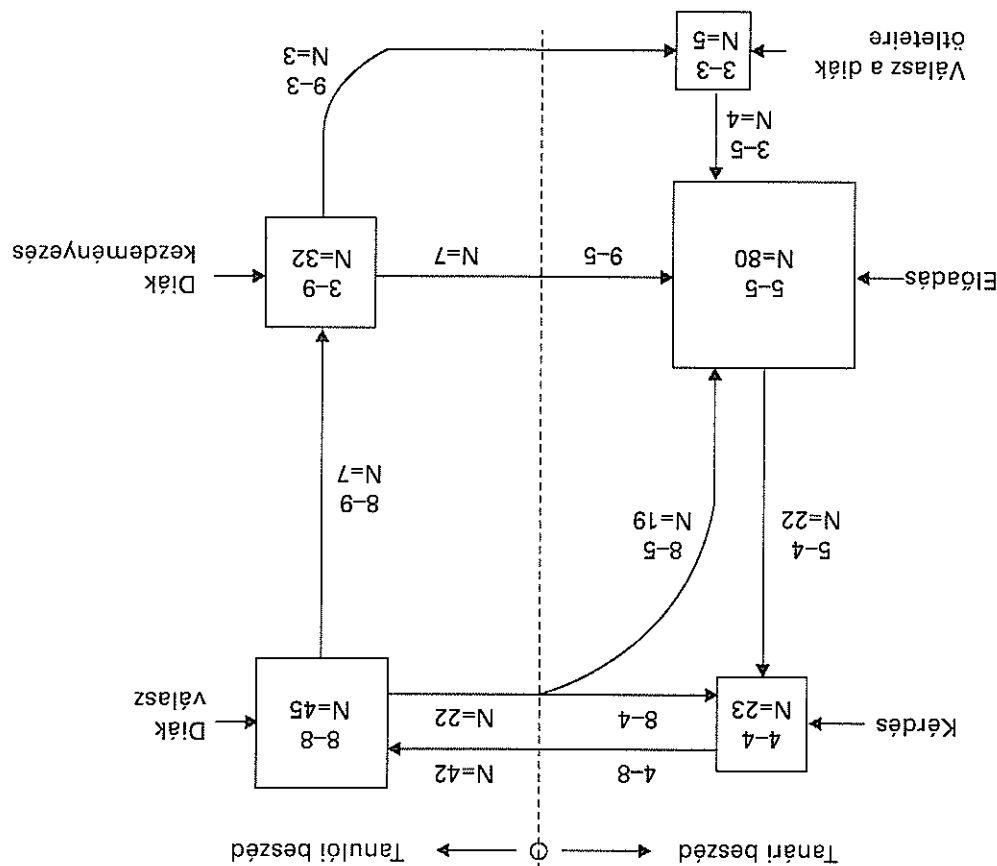
A 6. ábrán látható felvételi beszélgetés-szekvencia az ismétlődő ciklusok egyénél több felismerhető „dallamokként” bontakoznak ki.

Vannak ismétlődő ciklusok, amelyekben az interjú-készítő egy téma-szintjét tartalmazza. Vannak ismétlődő ciklusok, amelyekben az interjú-készítő egy téma-sorral foglalkozik – iskolai pályafutás, főiskolai pályafutás stb. Vannak ismétlődő ciklusok ezeken a témákon belül is, amelyek jellegzetesen egy nyitott kérdésből és az azt követő bizonyos számú pontosító kérdésből állnak.

6. ábra A KIVÁLASZTÁSI INTERJÚ EPIZÓD SZERKEZETE

Flanders (1970) azt tapasztalta, hogy ilyen fajta ismétlődő ciklusok vannak a tanteremben is, ahogy a 7. ábra mutatja. Azt állítja, hogy a tanítási készség részben e ciklusok irányítása, részben az egyikről a másikra váltás képességéből áll. A tanár tehát kiindulhat egy rövidebb ciklusból: (a tanár) Előadást tart – (a diák) Kérdés – (a diák) Felel. Ezután átválthat egy hosszabb ciklusra, amelyben nagyobb szerepet kapnak a tanulók részvétele és kezdeményezései azáltal, hogy a diákok ilyen lépései ösztönzést és megerősítést kapnak. A teljes körű ciklusok, válaszok stb. azonban természetesen nem ismétlődnek, s félrevezető lehet, ha az órákat ismétlődő ciklusokként jellemezzük. Valójában az történik, hogy az óra előrehaladtával folyamatosan épülnek fel a gondolatok. A ciklusok nem járnak körbe a végletekig, s leállnak, amikor a tanár eljutott az adott témában addig, ameddig tervezte.

7. ábra INTERAKCIÓS CIKLUSOK AZ OSZTÁLYTEREMBEN

Egy másik ismétlődő ciklussal találkozunk a házastársi perpatvarokban. Cronen (szé- melyes közlés) azt tapasztalta, hogy sok házaspár civódásai szabványos formát öltenek, s ez gyakran együtt jár a vádaskodás és viszonvádaskodás egyre fokozódó ciklusával.

(5) EPIZÓDOK

A tantermi viselkedés számos vizsgálata az elemzés természetesen nagyobb egyiségeinek ismeri el ezeket az ismétlődő ciklusokat. Még nagyobb elemzési egység a ciklusok periódusa, amely akkor ér véget, amikor egy bizonyos pedagógiai célt elértek. Smith és mitsai (1967) a „próbálkozás” fogalmát így definiálta: „a beszélgetés olyan szegmense, amely egyetlen témával foglalkozó megnyilatkozásokból áll, és egyetlen átfogó tartalmi célja van”. Míg bizonyos értelemben vannak ismétlődő ciklusok, a tárgyalt anyag folya- matosan bővül.

A nagyobb egyiségeknek ezt a két szintjét megtalálunk más társas szituációkban is. Ebben a szakaszban azokkal a nagyobb egyiségekkel foglalkozunk, amelyeket „epizódok- nak” fogunk nevezni. Már említettük a fenti felvételi beszélgetés epizódsszerkezetét. Az orvos–beteg érintkezésekben pl. rámutattak, hogy hat epizód lelhető fel, melyek sorrendje követi, bár némelyik elhagyható:

1. A viszony kialakítása a beteggel.
2. A beteg jelentkezése indokának megtárgyalása.
3. Szóbeli vagy fizikai, vagy mindkét vizsgálat elvégzése.
4. A beteg állapotának átgondolása.
5. A kezelés elmagyarázása vagy további vizsgálat.
6. Befejtés.

(Byrne és Long, 1976)

Az epizódot a társas érintkezés olyan szegmensként határozhatjuk meg, amelyet bizonyos belső homogenitás jellemez, amilyen egy adott cél követése, egy adott tevékenység, a beszélgetés témaja vagy hangulata, egy adott térbeli hely, vagy bizonyos szerepeket játszó egyének. Az epizódokat meghatározhatja a kutató is, de megítélheteti független szemé- lyekkel is az epizódok határait.

Ismétlődő ciklusokat és epizódokat találunk a kisgyerekek játékaiban. Az ismétlődő ciklusok a korai anya–csecsemő interakciót is jellemzik, ilyen pl. a „kukucs” játék (Bruner, 1975). Epizódokkal találkozunk a 3–5 évesek játékaiban, amelyek teljes „bevásárlás”, „az orvosnál” stb. epizódokat tartalmaznak (Garvey, 1977).

Vizsgálatainkat végzünk az epizódok struktúrájáról. Számos szituáció kezdetét röviden bemutattuk, majd arra kértük a személyeket, hogy vázolják föl írásban, hogy miként alakulhatott tovább a szituáció. Ezután az volt a dolguk, hogy elemezzék tovább ezeket az könyveket és válasszák el a fő epizódokat, majd pedig elemezzék tovább ezeket az epizódokat alepizódokra. Jelentős egyetértést tapasztaltunk a fő epizódok tekintetében, s a személyek ezeket kevesebb szóval írták le, mint az al-epizódokat. Jelentős egyetértést

tapasztalunk az egyes epizódok fázis-sorrendjében is. Amikor pl. egy asszony meghív egy új szomszédot magukhoz, a személyek egyetértettek abban, hogy az alábbi epizódokra kerül sor: (a) üdvözlés; (b) a látogató megdicsérei a házat; (c) a másik kávéval sít. kínálja; (d) kicserélik információikat a munkahelyekről, férjekről, érdeklődésről sít.; (e) megbeszélnek újabb találkoztót, bemutatót; (f) elválnak. Szerintünk a társas érintkezéseknek rendszerint öt epizódból álló struktúrájuk van.

1. Üdvözlés.
2. A kapcsolat kialakítása, szerepek tisztázása.
3. A feladat.
4. A viszony újra felállítása.
5. Elválás.

A feladatnak, 3. epizód, azután gyakran vannak további epizódjai, amelyek rögzített sorrendben következnek, mint pl. a fentebb leírt orvos–beteg esetben. Mi a „feladat” az olyan érintkezésekben, amelyek elsősorban társasági alkalmak? Ugy tűnik, éves és írás kombinálva információcserevel, ambat lehetnek olyan álfeladatok is, mint a táncolás vagy a kártyázás.

7. SZEKVENCIÁK KÜLÖNBÖZŐ SZITUÁCIÓKBAN

Látunk, az események sorrendje egészen más a tanteremben, az orvosnál, a felvételi beszélgetésen és amikor vásárolunk. S mindezek nagyon eltérnek a barátok közötti kötetlen csevegéstől, vagy egyéb, elsősorban társadalmi alkalomtól. Lehetőség az az, hogy a szekvenciák bizonyos sajátosságai egyetemesek, pl. az emberek váltakozva beszélnek. Ebben a szakaszban megvizsgáljuk, hogy ezek a különbözőségek milyen mértékben magyarázhatók a célok vagy a szituációk más tulajdonságai alapján.

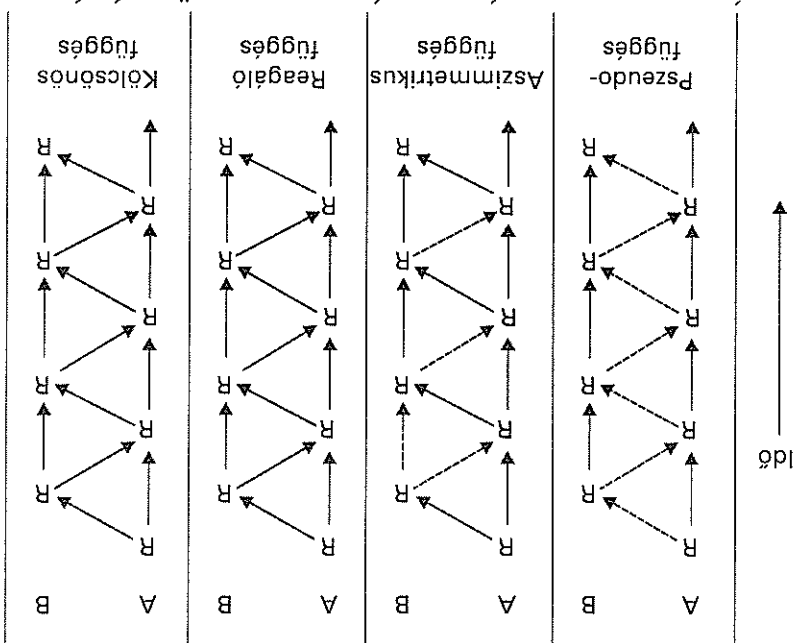
(1) REAGÁLÁS ÉS KEZDEMBÉNYEZÉS

Jones és Gerard (1967) felvetették, hogy a diádikus érintkezéseknek négy különböző típusa van, aszerint, hogy Ki reagál kire.

A-1. Itt egyik interaktor sem reagál a másikra, az időzítéstől eltekintve. Példa az ilyen interakcióra, amikor az emberek színdarabot adnak elő, vagy rítust hajtanak végre, amilyen pl. az üdvözlés vagy a búcsúzkodás. Az üdvözlések és a búcsúzkodások kissé eltérnek, amennyiben van némi változatosság és interakció. Az ilyen formális szekvenciákat Harté és Second (1972), valamint Goffman (1971) más szituációk modelleként kezelte; a mi nézetünk az, hogy ezekből hiányzik a más típusú szekvenciák néhány kulcsfontosságú tulajdonsága. Az A-1-1 fuggésekben a szekvenciát tökéletesen jósolhatóvá tesszik a szabályok; a szabályokon belül nincs variáció, csak a stílusban.

Reaktív függés. Itt mindenki a másik utolsó lépésére reagál. Erre példa a csapongó beszélgetés. A szekvenciát minden társas viselkedés egyetemes szabályai korlátozzák, s a szituáció konkrét szabályai, amelyek pl. csak bizonyos típusú megnyilvánulásokat és bizonyos szekvenciákat engednek meg. Így egy kicsmai beszélgetés némiképp eltér egy udvarias vacsorán zajló beszélgetéstől. A szekvencia minden esetben leírható, és bizonyos mértékig jósolható, azokból a szabályokból, amelyek megszabják, mely szekvenciák engedhetők meg a társas viselkedés értelmes szekvenciáiként, s megadják, mi a valószínűsége (az egyes szituációkban), hogy a megengedhető lépésekre valóban sor kerül.

Aszimmetrikus függés. Itt csak egy embernek van terve, míg a többiek főként reaktálnak arra, amit ez tesz. Példák a tanítás és az interjúkészítés. Azonban az interjúvolt embernek is van némi lehetősége a kezdeményezésre; hosszabb vagy rövidebb válaszokat ad, saját tervét követi, pl. hogy jó benyomást tegyen (6. ábra), s feltehető kérdéseket is.

8. ábra A TÁRSAS INTERAKCIÓK OSZTÁLYAI AZ EGYÜTTJÁRÁSOK TERMINUSÁIBAN FOGALMAZVA

Kölcsönös függés. Itt mindenkinek szerepítő a maga célját követi, reagál a másik által tett lépésekre, s egyikük sincs abban a helyzetben, hogy egyedül irányítsák a beszélgetést. Példák a tárgyalás és a komoly eszmecsere. Nincs éles határvonal az effajta érintkezés és az aszimmetrikus (ahol az alárendelt embernek van *némi* kezdeményezése), és a reaktív függés között (ahol egyik ember sem követ konkrét célt) (l. Argyle, 1979).

(2) KÜLÖNBÖZŐ REPERTÓÁROK

Nyilvánvaló, hogy a megnyilatkozások szekvenciája más lesz, ha másféle megnyilatkozásgészen más lépésekről van szó. Ugyanakkor a szekvenciák nagyon hasonlóak a teniszben, és a svash-ban és a pingpongban, mivel a lépések azonos alaptípushoz tartoznak bennük. A verbális és egyéb elemek készlete a különböző szituációkban részben hasonló, részben eltérő. Felvethető, hogy a különbségek a célok és feladatok eltérő voltának köszönhetőek, s hogy az elemek e célok elérése felé tett lépések. Tekintsük azt az esetet, amikor valamilyen vásárolunk egy boltban. Szükség van bizonyos típusú megnyilatkozásokra – meg kell magyaráznunk, mit akarunk kérni, hogy megnevezhessük, információt kell kérnünk és kapnunk, bele kell egyeznünk a vásárlásba, fizetnünk kell stb. Mind ezek a lépések osztályozhatók egyetemesebb, elvont terminusokban is, mint pl. „kérdés”, „információnyújtás”. Vannak azonban szituatív különbségek ezeknek az absztrakci kategóriáknak a szintjén. A Bales-féle (1950) kategóriákat különböző helyzetekben alkalmazták, s gyakran alkalmazhatók a különböző helyzetekhez jóval finomabb felosztásra is. Például az üzemvezetés és a szakszervezetek alkalmazásának elemzéséhez jóval finomabb felosztásra van szükség, s más kategória-készletet dolgoztak ki erre a szituációra (Morley és Stephenson, 1977; Rackham, Honey és Colbert, 1971). Hasonló megfontolások érvényesek a pszichoterápiás interjúk helyzetére is (L. Mann, Gibbard és Hartman, 1967), és más szituációkban is.

A megnyilatkozás-készletek tartalmukban is különböznek; a tartalom osztályozására nincs általánosan elfogadott módszer, bár a General Inquirer (Altaianus Kérdő) programot használták ilyen célra a pszichoterápiás interjúkban (Stone és mstai, 1966). Ugyanakkor a nem verbális kommunikáció kategóriái nem sokban térnek el a szituáció függvényében, talán mert az interperszonális feladatok minden helyzetben hasonlóak. Ha a tárgyalást vizsgáljuk, láthatjuk, hogyan hat a szekvenciára az eltérő készlet alkalmazása. Morley és Stephenson számára a fő kategóriája van – eljárást, a pontok, amiben megegyezésre kell jutni, korlátok, a javasolt kimenetel pozitív következményei, a javasolt kimenetel elvetendő következményei, egyéb állítások a következményekről, elismérés (discreet stb.), elismérés (hibázatait stb.), információ (tények vagy vélemény más megfigalmazásai). Van azután nyolc „referens”, azaz emberek, akiknek a tevékenységét vagy magatartását leírják – én, ellenfél, mi oldalunk stb. Ez a készlet sokkal bonyolultabb szekvenciát tesz lehetővé, mint egy másik alkufajta, az átvétel, ahol csak egyetlen lépés lehetséges. A beszédstílus többféleképpen változik szituációról szituációra: (a) különböző nyelvet lehet használni, mint a többnyelvűség esetén; (b) a nyelv magassabb és alacsonyabb presztízsű formáit lehet használni, mint a diglossia esetén – példaként szolgálhatnak erre a Bernstein-féle kidolgozott és korlátozott kód; (c) a szókincs lehet kisebb vagy nagyobb, vagy speciális, például a szakcsmítvészet vagy sebészeti stb.; (d) a nyelvtan és a mondatstruktúra lehet egyszerű vagy összetett; (e) az akcentus, a hangero és a sebesség is változhatnak helyzetéről helyzetére (Argyle és mstai, 1981).

Felvethető, hogy éppúgy, ahogy a készlet egy szituációban használt elemeknek megvan a funkciójuk a szituáció céljához képest, ugyanez áll az elemek szerkezetére is, azaz

ahogyan csoportosítjuk és szembeállítjuk őket. Ezt oly módon tanulmányoztuk, hogy kísérleti személyeket kértünk, rangsorolták különböző skálákön egy munkahelyi és egy társasági helyzet elemét, majd az így kapott skálaértékeken hierarchikus cluster-elemzést végeztünk. Mint vártuk, számos érdekes különbségre bukkantunk. Például a munkával kapcsolatos és a személyes ügyek megítélésénél magasabbra értékelték a munkahelyi szituációban, de nem így volt a társasági helyzetben (Argyle, Graham és Kreckel, 1981).

(3) KÜLÖNBÖZŐ SZABÁLYOK

A szituációk különbözőnek szabályait tekintetben is, beleértve az események sorrendjét is, vonatközi szabályokat is. Ez a játékok és más formális szituációk – ritusok, ceremóniák – esetében a legnyilvánvalóbb, de igaz kevésbé formális helyzetekre is. Schank és Abelson ezt annak alapján magyarázták, hogy mit kell tudniuk az embereknél, hogy hogyan kell egy számítógépet programozni, hogy megértéssel legyen képesek szituációkkal, amilyen például az étterem. Bizonyos szervezett ismeretekre van szükség ahhoz, hogy az alábbihoz hasonló történeteket megértjük.

- (1) János étterembe ment. Rendelt egy hamburgert. Hideg volt, amikor a pincérnél kihozta. Nagyon kis borra volt adott.
- (2) Vilma éhes volt. Elővette a telefonkónt.

Schank és Abelson azt mondják, hogy ismerjük a szituációk „forgatókönyvét”, azaz szervezett ismeretünk van a szituációról.

Központi fogalmuk a *forogatókönyv*: az étterem forgatókönyv pl. megadja a négy fő epizód eseményeinek sorrendjét az étteremben – belépés, rendelés, evés és távozás. A forgatókönyvek olyasféle sajátosságokat tesztelnek meg, amilyenekkel már foglalkoztunk: *célok* és a köztük lévő viszonyokat; *terveket* – a tudást az elemekről a sorozatról, amely megvalósítja a célokat; a viselkedés *elemét*, pl. rendelés, evés, fizetés, borra; *szerepeket* pl. a pincér és a vendég, és *fizikai elrendezést* – étel, ital. A *szabályok* burkoltan benne rejtlenek a forgatókönyvekben, különösen a szerep-forgatókönyvekben. És vannak „interperszonális témák”, amelyek a szerep, az apa–fiú interakció forgatókönyvei stb. Ez a séma nem tartalmazza a szituációk kezeléséhez szükséges készségeket vagy az ezzel járó nehézségeket, de sok mindent megfogalmaz a szituációban szükséges fogalmi ismeretektől.

Az a mód, ahogyan az egyik megnyilatkozás vagy elem követi a másikat, a szituáció tulajdonságaitól függ. Például a „Kifizethetem a számlát?” jelentőség egészen más lehet és egészen más válaszhoz vezethet aszerint, hogy (a) a pincérnek, (b) egy másik vendégnek, (c) egy bankigazgatónak mondják. Ugyanez áll az események sorrendjére egy teniszjátékban is; meg kell értenünk a játékokat ahhoz, hogy tudjuk, mi következik, miután (a) az adogató befejezte adogatását, (b) az egyik játékos 6:5-re vezet, (c) a labda outra megy stb. A szkevenciák az emberek közötti szerepvizszoonyoktól is függenek, ahogy a számlafizetéses példánk is mutatja. A viktoriánus szülők szerették, ha a gyerekeiket „látják, de nem

hallani”, ami a beszélgetés egy típusa (Fishman, 1972). Wittgenstein (1953) úgy gondolta, hogy a kömvés és a segédje közti beszélgetés egyedül a kömvésről származó instrukciókból áll. A felügyelő felvilágosultabb fel fogása szerint a kömvés megkérdezné segédjét elgondolásai felől, meghallgatná ötleteit, s érdeklődne, hogy halad. A kömvés indítékait itt összetettebbek – meg akarja mondani a segédnek, mit csináljon, de motiválni is akarja őt, hasznosítani akarja annak jártasságát és tudását, és azt akarja, hogy boldog legyen (Argyle, 1972).

Megvizsgáljuk huszonöt szituáció szabályait abból a szempontból, hogy a közmegegyezés szerint mit kell és mit nem szabad tenni bennük. Világos szabályokat találunk az informális szituációkra nézve éppúgy, mint a formálisakra, noha némely szituációk szabályhoz kötöttebbek voltak, mint mások. Bizonyos szabályokról azt tartották, hogy minden helyzetben érvényesek („légy udvarias”, „ne hozz zavarba másokat” stb.). Más szabályok csak egy vagy két szituációban voltak érvényesek, s úgy lehetett őket értelmezni, hogy ehelyeztek nézve funkcionálisak. Pl. „ne tégy úgy, mintha megérettél volna, holott nem” (oktatási helyzet), és „gondoskodj róla, hogy a tested tiszta legyen” (az orvosnál). A szabályok előhívására alkalmazott módszer azonban nem nyújtott semmi információt a szekvenencia-szabályokról (Argyle és mtsai, 1978).

(4) KULTURÁLIS KÜLÖNBSÉGEK

Azok az interakció-szekvenciák, amelyek a saját kultúráinkban egyetemeseznek tűnnek, némiképp más formát ölthetnek más kultúrákban. Íme néhány példa:

Kérdés-válasz. A gondzsáknál és másutt az emberek nem kérdeznak, ha nincs meg a hatalmuk ahhoz, hogy elyerjék a választ (Goody, 1978). A kisiskolások nem tesznek föl kérdéseket az órán. Az információt némely kultúrában egyfajta birtoktartágnak tekintik, ami kérésre nem átadandó. Japánban nem tesznek föl olyan kérdést, amelyre a válasz lehet „nem” is, mert a második beszélőnek odalenne az önbecsülése, ha „nem”-et kellene mondani. Valójában ezekhez hasonló szabályok működnek a mi kultúráinkban is, amennyiben csupán bizonyos fajta kérdések tehetőek fel, vagy kapnak választ, bármely adott helyzetben.

Nézetelelés és udvariaság. Némely kultúrában nagy súlyt fektetnek az udvariaságra. Megsértjük a másikat, ha nem értünk vele egyet. Kerüljük, hogy olyan információval szolgáljunk, amit a másik nem szívesen hall, s inkább pontatlan információt adunk. Sok dél-amerikai országban a beosztottak a vállalatoknál nem mondják ki, amit gondolnak, amikor magasabb rangúak is jelen vannak, emélfogva a csoportértékeléseknek kevesebb hasznát veszik.

Epizód-szerkezet. Ez nagyjából mindenütt azonos formát öl, de a második epizód, a csevegés és a kapcsolatok kialakítása, bizonyos kultúrákban sokkal tovább tart. Arab országokban ez ritkán kevesebb húsz percnél.

Szabályok. Adott helyzeteknek kultúránként más és más szabályai vannak. Az adás-vétel lebonyolítható hosszantartó alkudozással; az üzlet befulladhat, ha a szokásos csúszópénzt ki nem fizetik, s erre is alkudni kell. Nem hiszik el, hogy valakit komolyan távozástra

szólítunk fel, vagy arra, hogy hagyjon fel szexuális közlekedéssel, vagy ételt utasítunk vissza, ha csak nem tesszük ezt háromszor és nagyon hevesen.

A nem verbális jelek alkalmazása. Bizonyos kultúrákban nagyban ériennek a nem verbális jelekre, akár a verbális megnyilatkozások helyett, akár azokat kommentálva. Botswana-ban nincs szó a „köszönöm”-re; ehelyett csészeformára görbített tenyerüket nyújtják. Dél-Olaszországban gazdag gesztus-nyelv használatos, több, mint 200 kézjelnek van közsímet jelentése; ezeket gyakran használják a szobeli megnyilatkozások helyett, vagy *sotto voce* megjegyzéseként, pl. más jelenlévők becsületesességért) vagy szexuális kíváncsiságról (Morris és Misa, 1979).

8. SZEKVENCIÁK ÉS SZOCIÁLIS JÁRTASSÁG

A szociális jártasság nem csupán bizonyos megnyilatkozások hozzáférhető alkalmazásait követeli meg, hanem azt a képességet is, hogy ezeket a szekvencia megfelelő pontján alkalmazzuk, s hogy megfelelő számtal összefüggő megnyilatkozást produkáljunk a szekvenciában.

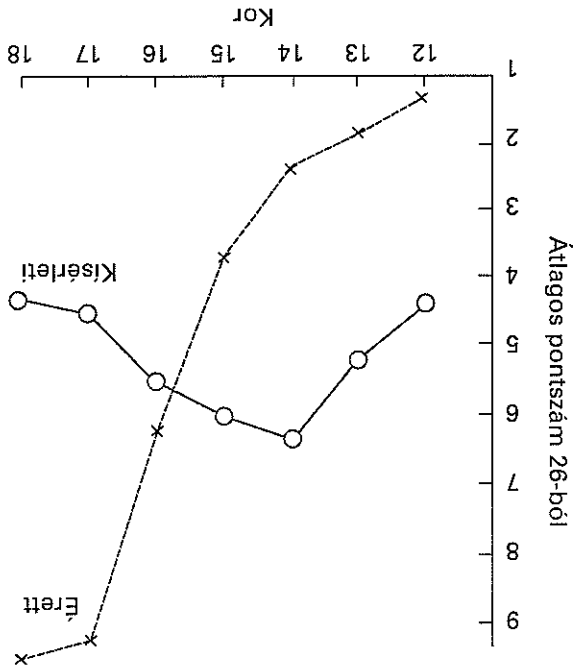
a) *A hozzáértő teljesítmény elemzése.* A leghatékonyabb szociális jártasságok felfedezésének szokásos módszere, hogy összehasonlítyuk az ezeket ügyesen és ügyetlenül gyakorlók teljesítményeit – ennek meghatározásához valamilyen objektív mutatót alkalmazunk. Lehet, hogy a különbség bizonyos megnyilatkozás-típusok alkalmazásában rejlik: a sikeres tanárok többet dicsernek, több illusztráló példával operálnak, továbbfejtesszik a tanulók ötleteit, szerkezetet adnak, és melegek és lelkesek (Rosenshine, 1971).

Szociális jártas ember az, aki képes a céljait társas helyzetekben elérni. A jártas tanár többet tanít diákjaiban, a jártas terapeuta betegek meggyógyulnak stb. Az ilyen hivatással kapcsolatos szociális jártasság céljai megtehetően nyilvánvalóak, noha előfordul, hogy nem csupán egy cél érvényesül. A hétköznapi helyzetekben kevésbé világos, hogy mik a célok. Graham, Argyle és Furnham (1980) arra kértek embereket, hogy cél-listákat abból a szempontból rangsoroljanak, hogy mennyire relevánsak különböző helyzetekben, és kivonták a legmagasabb relevanciájú tényezőket. Rendszerint három ilyen tényező volt: a) társas elfogadás, összebarkázkózás stb.; b) evés, ivás és egyéb testi szükségletek; c) hely-

Számtal jártassággal találkoztunk egyedi megnyilatkozások megszerkesztésében. Bates (1976) azt tapasztalta, hogy 2 éves olassz gyerekek mondanak valami olyasmit, ami egyenértékű azzal, hogy „kérek édességet”, de 6 éves korukra hozzá tudják tenni azt is, hogy „légy szíves”, meg tudják fogalmazni kéreseként, kérdő hanghordozás nélkül, feltételekben („szerelem”), és formális névmásokat tudnak alkalmazni, amikor a másikhoz szólnak. A felnőttek udvarias beszéde ezen jócskán tilimig, mint pl. „ha nélan elmesz egy postáda mellett, fel tudnád adni nekem ezt a levelet”, amihéz néhez volna nyelvtani szabályt találni. Az udvariaság azonban nem redukálható teljesen a mondatok nyelvtanára; mennyire udvarias vajon ez: „Kérem, meg tudná mondani, miért tartott ma délután ilyen

pocsek előadását". A parancsoláshoz vagy utasításhoz jártasság kell: „Tedd X-et” a legjobban helyzetben kevés ahhoz, hogy meg is tegyék, még akkor is, ha a beszélőnek hatalmában áll parancsolni. A parancsokat rendszerint javaslatoknak vagy akár kérdéseknek álcázzuk. A hozzáfűtő megnyilatkozásokban fontos a nem verbális komponens. Hogy mennyire meleg, mennyire parancsoló, vagy mennyire kérdőre vonó a megnyilatkozás, azt a tónus és a hangmagasság mintázata mutatja meg. Egy megnyilatkozás továbbfűzését vagy a hozzáfűtőit megfigyzéseket a szavak vagy kifejezések kimondásának sajátos módjával hajlunk végre – sajátos akcentussal, hangertővel, hangmagassággal stb., amit Fónagy (1971) „kettős kódolásnak” nevezett.

Még több szociális jártasságot kíván az, amit rendszerint „tapintatnak” nevezünk. A tapintatot így határozhatnánk meg: szociálisan sikeres megnyilatkozások nehéz helyzetekben; ezek rendszerint olyan megnyilatkozások, amelyek a kívánt hatással vannak másokra anélkül, hogy felindulást okozna nekik vagy a többi jelenlévőnek. Hogyan gratuláljunk a győztesnek anélkül, hogy a vesztes megbántaniának? Mit mondjunk egy gyermeknek, akit épp most csaptak ki az iskolából? Világos, hogy ez a szociális jártasság olyan terület, ahol a jártasság abban áll, hogy ráleljünk a helyes szövegi üzenetre; megintcsak vajmi kevés köze van a nyelvtanhoz. McPhail (1967) tizenéveseknek nehéz társas helyzetek irásos jellemzését adta, és megkérdezte tőlük, mit mondanának? A fiatalabak merészen direkt, gyakran agresszív megnyilatkozások mellett döntöttek, de az idősebbek inkább nagyobb jártasságról árulkodó, valóban „tapintatos” megfigyzéseket tettek (9. ábra).

9. ábra KÍSÉRLETI ÉS ÉRITT MEGOLDÁSOK TÁRSADALMI PROBLÉMÁKRA

Hasonló megfontolások érvényesek a hivatással kapcsolatos szociális jártasságokra is. A felvételeztető, teszem fel, meg akarja ítélni a jelentkezőt az alkalmazkodóképesség, tekintélyelvűség, ítéloképesség, motiváció, szociális hozzáértés stb. szempontjából. A legjobb kérdéseket kell feltennie, hogy hasznos információk birtokába jusson ezekről a területéről. Nem volna pl. okos azt kérdezni: „Ön neurotikus?”. A szokásos eljárás az, hogy kikérdezzük a jelentkezőt arról, hogyan teljesített ítéloképességet, szorgalmat, stabilitást stb. igénylő műtbeli helyzetekben. Tapintatra van szükség, amikor kudarccal kapcsolatos területet akarunk feltárni, vagy amikor ki akarjuk deríteni az igazságot, amit a jelölt megpróbál eltagadni. A gyakorlatot interjúkészítő képes a másik válaszáinak hosszát szabályozni azáltal, hogy nyitott vagy zárt kérdéseket tesz föl, a bólintás mennyiségével, és a másik válasza alatt adott megerősítések mennyiségével, valamint közbeszólások alkalmazásával.

b) *Begyakorlott szkevenciák.* Az összeírt, hivatáshoz kapcsolódó jártasságok meglehetsen kidolgozott szkevenciák konstruálását igénylik. Ime néhány megállapítás, amit a tanítással kapcsolatban tettünk:

1. A tanárnak egy elv megfogalmazása után példát kell rá mondania.
2. Képesnek kell lennie, hogy az interakció bizonyos ciklusait felállítsa, így pl. előadás – kérdéses–válaszolás – kommentár.
3. Ciklusok sorát arra kell használnia, hogy tanítási epizódokat építsen fel belőlük, amelyekkel bizonyos tudásanyag megértését a szándéka.
4. Erősen kell lennie a visszajelzésre, s ha kell, módosítania kell viselkedését stílusát.

Néha arra van szükség, hogy két, egymással összefüggő megnyilatkozást tegyünk, amelyek a másiknak az első megnyilatkozásra adott válasza válasza el. Példá erre a következő kérdés használata a szociológiai interjúban, amint fentebb a 6. szakaszban látnak, amikor „mások önálló kezdeményezését” vitatjuk meg. A meggyőződés első lépése annak megállapítása, hogy a másiknak van valamilyen célja vagy igénye; a második lépés, hogy javasolunk valamilyen módot ezen igény kielégítésére – úgy, hogy az valamiképp előnyös legyen a meggyőződés számára. A magat kellető azzal kezd, hogy hízlel, egyetért a másikkal vagy másképp erősti a másiknak adott juttatásokat; ezt követi a szíveskedés (Jones, 1984).

Hosszabb szkevenciákat alkalmazunk a felvételi beszélgetésben, amint a 6. szakaszban látnak. A szkevencia teret követi, amit az interjúkészítő előre felállított. Az epizód rendszerint időrendet követ; az epizódokon belül szkevencia egy kezdő nyitott kérdéssel és több, élesebben fókuszált kérdéssel áll. Az összehatkozás valakivel nagyobb időtartamot átvél szkevenciát igényel. Fokozatosan nő az önfeltárlatkozás, ami gondosan van időztetve, s a másik részéről viszonyosság válik.

A szociális hozzáértés kudarca, a szociális készségek gyakorlása. Sok emberből hiányoznak a szociális készségek – nem tudnak barátkozni, heveny társas szorongástól szenvednek, nem tudnak megbirkózni bizonyos társas helyzetekkel. Hátározatlanok, nem

tudnak kapcsolatot kialakítani az ellenkező nemmel stb. A normális népesség kb. 7-10 százaléka súlyosan hályeziben van e tekintetben, a neurotikususok 25-30 százaléka, s gyakorlatilag minden pszichotikus szociális szempontból alkalmatlan (Argyle, 1980). Ez különböző jellegű kudarcoknak tulajdonítható. A társas szempontból rosszul alkal-mazkodó neurotikus betegek rendszerint rossz társalgók, s számos jellegzetes kudarc-típust figyelünk meg:

1. Hallgatóként nem adnak nem verbális válaszokat és visszacsatolást (bólintás, mo-soly, „hmm” zajok).
2. Nem követnek következetesen valamilyen tervet, csupán passzív reagálásokra szo-rikoznak.
3. Kísérleteket tesznek beszélgetés kezdeményezésére azáltal, hogy olyan informáci-óval szolgálnak, amit senki sem kért („Tavaly Csalyágarcösségén nyaraltam”).
4. Nem lépnek tovább, amikor egy kérdésre válaszolnak („Hova valós?”, „A Nyír-ség-be ...” – vége a beszélgetésnek.)

Ahhoz, hogy azonosíthassuk az ilyen kudarc-formákat, meg kell értenünk a normális beszélgetés szerkezetét. Akkor tehát meg lehet tanítani rá embereket, hogy miként csinálják ezt. A szokásos eljárás a tanítás és demonstráció, amit szerepjátszás és videó-szalagról való visszajátszás követ.

Néha különleges eljárásokat alkalmaznak. Ha pl. valakitől hiányzik a módszeres tervezés, akkor ez a hiány kezelhető egyszerű gyakorlatokkal, amilyen pl. az interjú-készí-tés, ahol az előadó uralkodik a beszélgetésen. Arra kéri, hogy készítsen előre jegyzeteket, s hogy tervezze meg az egész előadást. Ha valaki nem ad verbális válaszokat, akkor ezzel foglalkozhatunk videó-felvételek visszajátszásával (Trower, Bryant és Argyle, 1978).

Vannak emberek, akiknek társas viselkedésükben gyakorlati problémájuk van – bulik, randevúk, interjúk stb. Ennek gyakran az az oka, hogy nem értették meg a helyzetet, pl. azt hiszik, hogy az interjú a pályaválasztási tanácsadásra ad alkalmat, vagy hogy a randevú filozófiai szemínárium, vagy olyasm, mint amikor az ember egy árverésen az utolsó licitálónál kevesebbet kockáztat meg. Bizonyos esetekben hiányzik belőlük a helyzet által megkövetelt szaktudás. A kiképzés részben abból áll, hogy a gyakorlatokkal végigvizsik a szituáció több jellegzetességeit – célokat, a célok konfliktusait, a fő szabályokat, a szere-pekét, a verbális és nem verbális elemek repertóriumát, a sajátos nehézségeket, és a szükség-ségeket. Ezt a helyzet megkivánta készségek gyakorlatára követi (Argyle és mtsai, 1981). A gyakorlati összefüggések témái bulik, randevúk, valamely álláspont határozott képviselése és barátkozás voltak.

Ma már jelentős mennyiségű információ gyűlt össze arról, hogy az embereknek mik a szokásaik az interperszonális érintkezések szervezésében. Mennyiben egyetemesek ezek a szekvencia-elvek minden kultúrára nézve? Nagyon gyakran bizonyos két-lépéses kapcsolatok, noha nem egyetemesek, amilyenek a kérdés-válasz, a kérdés-engedelmeske-dés, vagy visszautasítás, a tréfa-nevetés stb. A négy-lépéses célirányos szekvencia valószí-nűleg egyetemes, bár a tényleges célok és szekvenciák változhatnak. Hasonlóképpen az ismétlődő ciklusok részletei változhatnak szituációnként. Korábban már felvettük, hogy

az érintkezéseknél alapvető öt epizódos szerkezetük van, noha a 3. epizód, a feladat, ami a feladatra nézve specifikus al-epizódokra oszlott fel.

Ezen szkenvencia-elvek némelyike világos funkcionális kapcsolatban áll a szituáció céljaival. Az orvos-beteg interakcióra vonatkozó kutatásunkban azt tapasztaltuk, hogy a betegek egyik fő célja, a segítségért, tanácsra, megnyugtatóra törekvés, s hogy az egyik szokásos két-lépéses szkenvencia a következő: „kérdesz meg, hogy súlyos-e a betegség, – biztosítsd róla az illét, hogy a betegség nem súlyos”. Nyilvánvaló a négy-lépéses célirányos szkenvenciák funkcionális volta. Az olyan ciklusok, mint „előad – kérdez – válaszol – kommentál” (az órán) a szociális interakció sikeresnek talált folyamatai közé tartoznak, ebben az esetben a tanítás céljának elérése tekintetében. Az események sorrendjét megszabó szabályok más szabályokhoz hasonlóan azért bukkannak fel, mert segítik őket a célok elérését. Az epizódok gyakran azért rendezettek – pl. a hat orvos-beteg epizód –, mert a feladatokat adott sorrendben kell végrehajtani.

A tudomány pillanatnyi állása határozottan azt mutatja, hogy a beszélgetés iránti érdeklődés növekvőben van, s számos ismétlődő szerkezetet találtak és írtak le a kutatók, s így sok beszélgetés vizsgálható közép-mértű építőköveik alapján. Hátra van még, hogy fellessük a beszélgetés szerkezetét az általános szerkezeti szinten irányító elveket, ha csakugyan léteznek ilyen elvek és mintázatok.

John Dore

A BESZÉDAKTUSOK

ELSAJÁTÍTÁSÁNAK FELTÉTELEI*

A nyelveknek még a legfűtőlagosabb megfigyelése is feltárja, hogy némi ismereteket követel meg a világról, más emberekről és magának a nyelvről, s arról, hogyan beszélésben nyilvánvaló, hogy (1) beszélünk dolgokról és eseményekről, s arról, hogyan viszonyulnak egymáshoz környezetünkben: (2) elérjük másoknál, hogy megtegyenek dolgokat és beszéljenek belső állapotaikról, és felitelezzük, tudják, hogy mire gondolunk, és (3) nyelvtani szabályok szerint beszélünk, amelyek megmondják, hogyan rakjuk össze a hangokat, hogy bizonyos jelentéseket hordozzanak. Mégis, azok az elméletek, amelyek azzal foglalkoznak, hogyan fejlődik ki a gyermeknél a nyelv, hajlamosak voltak vagy átsiklani az effajta ismeretek egyike vagy másikra fölött, vagy az egyiket alapvetőbnek tüntetik föl, mint a másikat. A nyelv és kommunikáció közti viszony tekintetében például némely nativistá elméletek azt vallották, hogy a nyelvi kommunikáció funkciói lényegesen meghatározóak a nyelvtan struktúráit (DeLaguna, 1927; Halliday, 1975). Az ilyen véleletek között helyet foglaltó elméleteknek nemigen volt esélyük arra, hogy prominenssé váljanak. Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy felbecsülje, vagy helyesebben újra értékelje a genetikai adottságok és a kommunikációs tapasztalat szerepét a gyerekek nyelvi fejlődésének korai szakaszában.

Az 1960-as évek folyamán a legtöbb gyermeknyelvi kutatás arra összpontosította a figyelmét, hogy a gyerekek hogyan sajátítják el a nyelvtant. Erre a kutatásra nagy hatással volt Chomsky (1965) mondattanra alapozott transzformációs-generatív nyelvtan elmélete, s annak számos szemantikára alapozott változata (Lakoff, 1969). A transzformációs fel fogás a nyelvtant lényegében azon fonológiai, szintaktikai és szemantikai elemek és szabályok ismereteként határozza meg, amelyek a mondatok produkciójának és megértésének alapját képezik. Nagyon tanulmányos volt alkalmazása a gyermeknyelvre: McNeill (1970) kimutatta például, hogy már a két éves gyerekek beszéde is jellemezhető olyan formális szintaktikai

* Conditions for the acquisition of speech acts. In: Marková, I. (szerk.): *The social context of language*. Wiley: Chichester, 1978: 87–111. Fordította: Siklaki István.

viszonyokkal, mint a mondat alánya és állítmánya: Bloom (1970) pedig azt demonstrálta, hogy a nyelvtanok már milyen korán kifejeznek mögöttes szemantikai viszonyokat. E kutatás nagy része, ha burkoltan is, de feltelezett valamilyen korlátot abban, hogy a gyerekek milyen nyelvi struktúrákat tud elsajátítani.

Az érdeklődés újabbban a gyermeknyelvi pragmatikájára, mégpedig a grammatikával szembeállított pragmatikája felé tolódot. Jelen céljaink számára a pragmatikát fel foghatjuk olyan kifejezésként, amely a nyelvhasználal társadalmi vonatkozásait reprezentálja, különösen a kommunikatív cselekedetek interperszonális értékét. Bruner (1980) rámutat az ilyen tényezőkre figyelmen kívül hagyásában rejlő veszélyekre és azt fejtegeti általánosságban, hogy „folytonos átmenet állapítható meg a beszéd előtti kommunikáció és a nyelv között” (145). Közelebbről azt állítja, hogy:

De a korai nyelv, amelyre egy nyelvtan kidolgozható, annak a pszichológiai folyamatainak a végeredménye, amely a nyelv kialakulásához vezetett, s ennek a nyelvnek a nyelvtana a fejlődés bármely pontján semmilyen értelemben nem magyarázza ennek a folyamatnak a természetét. A gyermeknek társan transzferálható vagy generatív képességek – perceptuális, motoros, fogalmi, szociális és nyelvi képességek – bonyolult együttesére van szükség, amelyek megfélelően koordinálva nyelvi teljesítményt eredményeznek, ami a nyelvészek nyelvtani szabályaival (bár csak leszűkített értelemben) leírható (456).

Bruner világosan megfogalmazza, hogy a nyelvelsajátítás több, mint a grammatika elsajátítása. A nyelvtanra azonban csupán mint leírást utal, s nem mint az elsajátított készség magyarázatára. Mégis, ha az a „nyelvi készség”, amiről szó van, a lehetséges nyelvtani struktúrák veleszületett korlátain alapul (ahogy a Chomsky, 1975 és Fodor, 1976 által kidolgozott univerzális nyelvtan elmélete javasolja), akkor a nyelvtannak ez a felfogása részben megmagyarázza, hogy mi az, amit a gyerekek elsajátít. A középponti kérdés, ami körüli tanulmányunk is forog, tehát így szól: a rész-készségek és a nyelvtani tudás hogyan lépnek egymással kölcsönhatásba a beszéd meghatározásában?

Az a konkrét álláspont, amit vedeni próbálok, részben úgy tekint ezekre a készségekre, mint a nyelvtani tudásnak a beszédben való megvalósítására szolgáló rendszereket, s ez az álláspont az alábbi kinduló feltevéseket igényli. A nyelvelsajátítás szűkséges feltevételeinek három típusa van; a kényelem kedvéért fogalmi, kommunikációs és nyelvtani feltevéleknek fogom ezeket nevezni. Alkalmazkodni próbálván a fizikai világ tárgyaihoz, eseményeihez, tulajdonságaihoz és viszonyaihoz a gyerekek megalkotják ezeknek a mentális reprezentációt, talán úgy, ahogy Piaget (1970) a kisgyerekek szenzomotoros tanulását leírta. Alkalmazkodni próbálván más emberek, szándékaik, hiedelmeik és érzelmi állapotaik reпреzentációt (az ilyen jelenségek reпреzentációt részletesen leírják Richards, 1974 tanulmánya). Alkalmazkodni próbálván a nyelvi kommunikáció világához, a gyerekek kognitív úton nyelvtanná szervezi ezeket a fogalmi és kommunikatív bemeneteket a tisztán nyelvi bemenet segítségével, talán olyasfélével, mint amit McNeill (1970) „erős nyelvi uni-verzáléknak” nevezett. A nyelvi fejlődést akkor úgy tekinthetünk, mint ezen különálló

inputok integrálását a nyelvi viselkedésnek valamilyen pragmatikai-grammatikai egységbe. Az a hipotézisünk itt, hogy a fogalmi, kommunikációs és grammatikai bemenetek mindegyike szükséges és együttesen elégséges a nyelv kialakulásának okaként.

Az ilyen álláspont legelső problémája megfelelő pragmatikai-grammatikai egység meghatározása. A probléma minden nyelvfelfejlődési elmélet számára döntő, mivel a döntés állásfoglalást von maga után arról, hogy pontosan mit sajátít el a gyermek. A nyelvtan transzformációs elméletet megelőzően a gyermeknek olyan hagyományos elgondolásokra kellett hagyatkoznunk, mint a szófajok vagy a felszíni mondatípusok szintagma-szerkezete, vagy intuitív elképzelésekre arról, hogy mi alkot egy megnyilatkozást. A transzformációs elméletek természetesen a megnyilatkozások alapját képező szabályok explicit megfogalmazásait kínálták. Ezek azonban csupán mondatelméletek voltak, s nem a kommunikatív aktusok elméletei. Keveset magyaráznak meg arról, hogy a mondatokat hogyan dolgozzuk fel pszichológiai szempontból, és arról, hogyan használjuk őket ténylegesen a kommunikációban. A mondatnyelvtan például nem tud sokat mondani arról, hogy a megnyilatkozás kontextusára nézve a résztvevők milyen nem nyelvi előfeltételeseket osztanak, vagy arról, hogy a beszélők hogyan strukturálják beszélgetéseiket. Innen származik az elégedetlenség a tisztán nyelvtani elméletekkel.

Az az egység, amely képesnek látszik magába foglalni ezeknek a mondatfeltevésegeknek némelyikét, a *beszéddaktus*. Ezt a gondolatot Austin vezette be (1962), részben azért, mert a nyelvfiziológusoknak nem sikerült megfelelően kezelniük azt a jelenséget, hogy a megnyilatkozások képesek kommunikációs aktusok végrehajtására, s arra, hogy a beszélő célját elérje. A beszéddaktusokat a legteljesebben Searle (1969) tárgyalja. Itt elég annyit mondanunk, hogy Searle jellemezte szerint a beszéddaktusok egy propozícióból és egy illokúciós erőből állnak: a propozíció a megnyilatkozás fogalmi tartalma, amelyet egy vagy több argumennum predikátum szervez; az illokúciós erő azt követeli, hogy a beszélő szándéka szerint a megnyilatkozást hogyan kell venni. Abban a megnyilatkozásban például, hogy „Almát eszik János?”, a propozíció az, hogy „János almát eszik”, az illokúciós erő pedig a kérdés. Ugyanezt a propozíciót hordozhatja leírás („János éppen almát eszik”) vagy parancs („János, egyél almát!”); vagy János maga mondhatja: „Megígyérem, hogy eszem egy almát”, aminek ígéret ereje van. Searle nézete szerint a beszéddaktuselmélet összhangban van a standard transzformációs elméletekkel, amennyiben az utóbbi mondatokat ír le, amelyekből propozíciók és erők kifejezésének eszközeiként fog fel. De azt állítja, hogy a beszéddaktusok „a nyelvi kommunikáció alapvető vagy minimális egységei” (16). Hamarosan világos lesz, hogy miért kényelmes különbséget tenni a propozícionális tartalom, szemantikai jelentése” és az illokúciós erők, intencionális jelentése” között, különösen azért, mert egy adott mondat választását motiváló szándék gyakran nem is nyilvánul meg semmilyen felszíni szerkezeti jelben.

Számos kutató alkalmazta a beszéddaktust elemzési egységként a gyermeknyelvtanban. Egy korábbi munkámban (Dore, 1973) felvázoltam a beszéddaktusok fejlődését gyermek-kekenél a szavak elisajátítását közvetlenül megelőző időszakról „egyszavas” fázisuk végéig, s ezt a rendelkezésükre álló „elemi-beszéddaktus”-reperatóriummal jellemeztem. Bruner (1975) rávilágított néhány nyelvi-előtti folyamatra, amelyek elősegítik a beszéddaktusok elisajátítását. Ezek a folyamatok a gondviselőkkel megosztott figyelem és a közös cselek-

vésminták kialakulásához kapcsolódnak, ahhoz, hogy „tudnak” másokról, s a cselekvés-sorokban az egyes tételek sorrendjéhez. Carvey (1975) pedig az iskoláskor előtti gyermekek által megértett „interperszonális jelentéstenyezőket” úgy jellemezte, hogy azok a „cselekvésekértésknek” nevezett beszédaktus „tartományban” működnek. A beszédaktus tehát megfelelő egyységnek tűnik a gyermek fejlődő kommunikációs kompetenciájának elemzésére. A gyermeknyelvre történő alkalmazása azonban nem mentes a problémáktól, és komoly revízióra szorul. A beszédaktusok terminológiája csak metaforikus értelemben alkalmazható a nyelv előtti viselkedésre: sőt, a gyermeknyelvenek a beszédaktusok alapján való leírása nem különbözik ki annak szükségét, hogy megmagyarázzuk a nyelvian megjelensét.

Kísérletet tesz az arra, hogy a kommunikációs fejlődésre vonatkozó újabb kutatásokat abból a szempontból értékeljem, hogy mivel gazdagította ez a munka a beszédaktus elméleti keretét. Ennek során azt is megpróbálom, hogy integráljam a korai szociális és fogalmi fejlődésre vonatkozó eredményeket a „grammatikai model” alapvető felismerésével. Például, noha Bruner (1980) eddig egyedülállóan dokumentálta a korai beszéd kommunikációs meghatározót, meg fogom mutatni, hogy nem magyarázza meg kellőképpen a nyelvian szerepét; arra is rámutatok, hogy Nelson (1974) elméletét a fogalmi fejlődésről ki kell bővíteni ahhoz, hogy teljesebb magyarázatot adjon a nyelvvelsajátításról. A kifejtés módja az lesz, hogy először áttekintem azokat az eredményeket, amelyek támogatják az elsajátítás pragmatikai-fogalmi fellogását, aztán kibővítem ezeket az eredményeket, és/vagy újra elemezem a beszédaktus fellogás általam javasolt változatainak fényénél.

I. NYELV-ELŐTTI KOMMUNIKÁCIÓ

Az utóbbi időben számos olyan javaslat bukkan fel, amelyek közös feltevése, hogy a kommunikáció szociális folyamata nagyrészt meghatározza a nyelv elsajátítását, hogy a nyelvian másodlagos. Ebben a szakaszban e javaslatok új ismereteket adó oldalával fogok foglalkozni, miközben rámutatok korábbiakra is, legalábbis az általam javasolt nézőpontból. Bruner például emlékeztet bennünket arra, hogy a legtöbb munka átsikolt a fölötte az alapvető tény fölé, hogy „a beszéd jelentéssel bíró szociális viselkedés” (Bruner, 1980:460), cikke pedig dokkumentálja, hogy a társas-kommunikációs tapasztalatra szükség van a nyelv megjelenéséhez. Meggyőző érveket kínál annak az általános álláspontnak az alátámasztására, hogy mielőtt a beszéd megjelenik, a gyermek kialakítja reprezentációt azokról a „kommunikációs kövelelményekről”, amelyeket „a gyermek és a gondozója közötti hosszú interakciók” alakítanak ki. Továbbá szerintie ezek a reprezentációk „segítik a gyermekket a nyelv kód elsajátításában” (462). Amennyiben a „segítség” itt azt jelenti, hogy a kommunikációs tapasztalat a nyelvi viselkedés nemely aspektusai számára, nincs semmi probléma. A probléma akkor merül föl, amikor Bruner azt mondja, hogy „nem til merész azt mondani, hogy a korai nyelv legáltalbbis pragmatikus műlyszerkezettel rendelkezik” (Bruner, 1980:461), azt implikálja, hogy ez a pragmatikai alapszerkezet léphet a gramma-tikai alapszerkezet helyébe, vagy lehet valamilyen értelemben az alapja a grammatikai

alapszerkezetek. (A pragmatikai szerkezet Bruner értelmében a kezdeti kommunikációt érinti, de nem érinti a „kezdeti nyelvet”. Az „alapszerkezet” kifejezést azokra az absztrakciós konfigurációkra használják, amelyek meghatározzák a nyelvtani összetevők közti propozíciós viszonyokat. A nyelvi viselkedésnek feltehetőleg van valamilyen pragmatikai *alapja*, de a pragmatikai készségek nem konstruálhatók a grammatikai értelemben vett alap-szerkezeteké. Az alábbiakban megkísérlem kimutatni, hogy a két jelenségfajta miért nem áll kölcsönösen kizáró viszonyban, hanem egymást kiegészítő előfeltételei a nyelvelsajátításnak.

1.1. BESZÉD ELŐTTI KOMMUNIKÁCIÓS SZÁNDÉKOK ÉS KOMMUNIKÁCIÓS AKTUSOK

Sok kutató megfigyelte, hogy a kommunikációs szándék megelőzi a beszéd produkciót. Egy cikkemben (Dore, 1973) felvázoltam a „kíváncsiság” nyelvelőtti fejlődését – ezek olyan szándékok, amelyek a kisgyermek kísérleteinek képezik alapját, hogy a felnőtt-tekkel közölje valami iránti vágyát vagy törekvését – s kifejtettem, hogy ezek az antitüdők a beszédaktusok illokúciós erőinek előfutárai, s hogy a szenzomotoros sémáktól függetlenül alakulnak, amelyek viszont a szavak fogalmi bemenetei. A kezdeti kommunikációs szándékokat az ismerős célok elérésére szolgáló új eszközökként képzelhettük el, amely célokat korábban maga a gyermek ért el. Sugarman-Bell (1973) egyenesen azt veti fel, hogy „a valaminek az elérésére irányuló szándékot és a kommunikációs szándékot” egyaránt megmagyarázhatja a Piaget által javasolt „általános kognitív apparátus”. A beszéd előtti kommunikáció fejlődését úgy jellemezte, mint a gyermek tárgy- és eseményorientált szenzomotoros tanulásának szociális segítőt. Egy konklúziója azonban az volt, hogy „mivel a nyelvelsajátítás és használat a kognitív tevékenység magasabb módjainak közbejöttét igényli, a kommunikatív fejlődés magyarázatához új fogalmi dimenziókat kell adnunk, amelyek magukba foglalják a nyelv fejlődését” (15). Ehhez hozzátennem, hogy ezeket az „új fogalmi dimenziókat” a nyelvelsajátítás grammatikai bemenete kell, hogy meghatározza, de hogy a Piaget-féle „általános kognitív apparátusban” semmi sem tudja megmagyarázni a nyelvitan megjelenését.

Bates, Camaroni és Volterra (1975) egyik munkájukban a beszédaktus fogalmát alkalmazzák a beszéd előtti viselkedés jellemzésére. A kommunikáció fejlődésének olyan többszakszoros elméletét javasolják, amely közvetlenül parhuzamba állítható Austin (1962) beszédaktusával:

1. *perlokúciós* szakasz, amelyben a gyerek szisztematikus hatást gyakorol hallgatójára anélkül, hogy e hatás fölött szándékos, tudatos ellenőrzése volna;
2. *illokúciós* szakasz, amelyben a gyermek szándékosan használ nem verbális jeleket kérések közvetítésére, s arra, hogy a felnőtt figyelmét felhívja tárgyakra és eseményekre;
3. *lokúciós* szakasz, amelyben a gyermek propozíciókat alkot a beszédhangokat ad ki ugyanazokban a performatív sorozatokban, amelyeket korábban nem verbálisan fejezett ki (4).

Vitathatatlanul látszik, hogy ez a sorrend pontos. Kétséges azonban annak az értéke, hogy ezt a beszédaktus-termínológiával fogalmazzuk meg: a hasonlat, bár érdekes, félrevezető lehet. Az implikálja, hogy a második szakaszban a gyermek által nem verbálisan végrehajtott kommunikációs aktusok lényegében illokúciós aktusok, mint a „kérs”, s hogy később a propozíciók használata csupán a korábbi viselkedés verbális helyettesítését jelent. Mégis semmivé foszlik az analógia, ha szemügyre vesszük a valódi kérdések természetének különböző magyarázatait – nevezetesen, hogy a kommunikációs szándék azt jelenti, hogy a hallgatóból a beszéd belső állapotai bonyolult halmazának felismerését várjuk ki (Grice, 1975; Dore, 1976), hogy a propozíció tartalmazza az ágens, a jövőendő aktus stb. meghatározásait, s hogy használatával vele járnak azok a feltevéseink, hogy a hallgató hajlandó-e és képes-e megtenni a jövőendő aktust (Searle, 1969). Amit Bates és mtsai leírnak, az csupán kommunikációs szándékok beszéd előtti fejlődése, s nem a beszédaktusoké; a leírás elme egy amellet, hogy a grammatika mivel járul hozzá a beszédaktusokhoz. Tehát, ambar a nyelvcsajátítás beszédaktusokra épülő felfogása igényesnek tűnik, semmit sem nyertünk azzal, ha a nyelv előtti viselkedést nyelvi működése alapján írjuk le.

Valóban van olyan általános tendencia a grammatika elméletének számos mai szakembere részéről, hogy a nyelvcsajátítást azonosítsák a beszéd előtti nyelvi viselkedéssel. Hogy megint Bates és munkatársaitól vegyük a példát, határozottan állítják, hogy „ami végül a propozíciók cseréje lesz, azt először konkrét tárgyak cseréjeként vagy látható eseményekre mutatóként hajtják végre” (18). Az ilyen állítás a nyelvi fejlődés döntő kérdését feszegeti. A tárgyakra irányuló cselekvés megkövetelhet valamilyen képi reprezentációt, vagy Piaget-féle sémát, amely a viselkedésmintát irányítja, a propozícionális reprezentáció azonban távolabbról kapcsolódik a konkrét tartalmakhoz és kontextusokhoz: a propozíció olyan grammatikailag szervezett predikátum-argumentum szerkezetek, amelyek (1) a cselekvésminták alkotó elemeinél elvontabb entitások kiszámtatásával járnak, (2) beállítják a folyamatok és állapotok, valamint a cselekedetek reprezentációt, és (3) igazságértékek alapján, s nem egykorlati eredmények alapján értékeltemek. Tehát, noha a tárgyak cseréjével és az ehhez szükséges formai reprezentációkkal kapcsolatos elméyek talán körülhatárolják a korai megnyilatkozások lehetséges propozíciós tartalmát, nem képesek magyarázatot adni magának a reprezentációknak az absztraktabb szintjére. Bates és munkatársai munkájának nézetem szerint a valódi értéke annak kimutatása, hogy nemcsak a propozíciók is szerepet játszanak a propozíciós eleminek csajátításában; hanem egy kifejezést például utalásra használunk, az annak a feltevéssel jár együtt, hogy a választott szó jelentése a beszéd és a hallgató számára közös. A propozícionális szerkezetek tudása azonban nem magyarázható meg egyik eddig javasolt grammatikai bemennel sem. Nemcsak a kommunikációval való elméletileg tarthatatlan egybecoivásához vezetnek: kának a kommunikációval való elméletileg tarthatatlan egybecoivásához vezetnek: Bates (1976) például azt állítja, hogy „a szemantika egésze lényegileg grammatikai természetű” (20). (Bates a szemantikát részben egy transzformációs grammatika lexikai össze- részletekbe menő elhatárolását lásd még Kempson, 1975.)

A kisgyermek vokalizálásának tulajdonított „jelentés”, „intencionális (pragmatikai) jelentés”, megkülönböztendő a „lexikai” vagy a „propozícionális jelentésektől”. Azaz

már kezdeti fogva meg lehetőséget arra, hogy a gyermeknek valami számdéka van, amíg az, hogy pontosan *mi* a számdéka, az későbbi kidolgozásra vár. Ryan kivételes világossággal jellemezte ezt a megkülönböztetést amikor azt tanulmányozta, hogy a felnőttétek hogyan értelmezik a kisgyermek vokális viselkedését. Azt tapasztalta, hogy

a gyermek beszédének és egyéb vokalizálásának nagy része olyan felnőttékekkel való interakció kontextusában zajlik, akik motiváltak a gyermek megnyilatkozásainak megértésére ... sok kisgyermek kifejezett verbális üzenetcsere folytat az anyjával. Ennek folyamán az anya megragadja, értelmezi, kommentálja, kibővíti, megismétli és néha felértelmezi azt, amit a gyermek mondott (199).

Ryan részletesen leírja azokat a nehézségeket, amelyekkel a felnőttékek szembe kell nézniük, amikor a gyermekek megnyilatkozásainak jelentését értelmezik különböző fejlődési szakaszokban. Kezdetben, amikor a gyermek „felismerhetetlen zajokat kelti bármiféle ismerős intonáció vagy gesztus nélkül, s anélkül, hogy közvetlen kapcsolatban lenne a kontextussal vagy mások beszédével”, akkor, állítja, „semmiféle értelmezés nem lehetséges” (200). Mindeazonáltal, más kutatók (Wolf, 1969; Ricks, 1971) kimutatták, hogy jellemző az anyákra, hogy – helyesen vagy helytelenül – már az első hónapoktól kezdve úgy próbálják meg értelmezni a kisgyermek vokalizációt, mint amelyek valamilyen értelemmel rendelkeznek.

Egy másik fajta értelmezési nehézség bukkan fel később, amikor a gyermek zajokat kelt, amelyek felismerhetetlenek, de keltethetnek oly módon, hogy a felnőttétek úgy vélik, hogy mondani próbál valamit” (Ryan, 1974:201). Ryan azt állítja, hogy a felnőttétek, amikor értelmezik ezeket a vokalizációkat, és a gyermek első konvencionális szavait, nem csupán magának a megnyilatkozásnak bizonyos *aspektusait* bízzák magukat, hanem segítségül hívják a gyermek *kisérő gesztusait* és a megnyilatkozás *környezetét* is. Hangsúlyozza annak a ténynek a jelentőségét, hogy a felnőttétek úgy tesznek, „mintha” a gyermek a próbálna valamit; s azt veti föl, hogy az ilyen felnőtt viselkedésből tanul a gyermek a hangsorozatok kommunikációs funkciójáról.

A harmadik nehézség akkor lép fel, amikor a gyermek felismerhető szót mond, de nem világos, hogy mit ért rajta, vagy hogy miért mondta”, mert, mutat rá Ryan, „a gyermek ugyanazt a szót számos különböző megnyilatkozásban, különböző alkalmakkor használja” (202). Más szóval, Grice-ot (1975) követhetve különböző tesz a között, hogy „mit jelentenek a szavak és a mondatok, s a között, hogy mit értenek rajtuk az emberek, amikor bizonyos szavakat kimondanak stb.” (209). Ez megfelel a lexikális és intencionális jelentés fentebb említett különbségének.

Ezek a Ryan által leírt értelmezési nehézségek arra szolgálnak, hogy segítségével kiemeljünk két dolgot: az intencionális jelentéstől eltekintve minden „jelentés”, amit a gyermeknek eljellemez első évének vége előtt tulajdonítunk, a felnőtt értelmezésén és nem a gyermek hozzájárulásán alapul; s a felnőtt értelmezése maga is az adott gyermekre és az adott kontextusra vonatkozó pragmatikai tudásán alapul. Sőt, Ryan felveti a nyelvelsajátítás pragmatikájának döntő kérdését:

„kommunikációs aktus” megkülönböztetése döntőnek fog bizonyulni, amint az „eset megalapozásának” elgondolása is (lásd alább).

E kommunikációs fejlődés leírása egyértelmű és meggyőző, s könnyű belátni, hogy az effajta készségek miért szükségesek a nyelvi viselkedés megjelenéséhez. Az ilyen tapasztalatokra kétségtelenül szükség van a kommunikációs szándékok kidolgozásának megalapozásához. Amennyiben ezeket az a fajta „elváras” határozza meg, amit Bruner az egyéjfejlődésnek már oly korai szakaszban észlelt. Az azonban kérdéses, hogy magának a nyelv-tannak a kialakulásához szükség van-e ilyen tapasztalatra. Fel lehet sorakoztatni érveket amellett, hogy a gyermek gyakorlati tapasztalatának a kommunikációs szerepekben ugyan-az a kognitív státusa, mint a tárgyakra irányuló cselekedeteinek – mindkettő valamilyen szenzomotoros sémához vezet, noha sok munka szükséges még a társadalmi szerepekkel kapcsolatos sémák jellemzéséhez. Mindenesetre a sémák bemeneti szolgáinak a nyelvtan számára abban az értelemben, hogy független nyelvi síkon újraalkotjuk őket, de nem világos, hogy a grammatika mennyire igényli magára a kommunikációra vonatkozó tapasztalatot. Még az is lehet, hogy a szereplőimények pragmatikai bemeneti szolgáinak olyan fogalmak elisajátításához, mint a CSELEKVO (mint további „megalapozás”), de az ilyen fogalmak is elkülnölnének kognitív szempontból a nyelvtani kategóriáktól. Ami még alapvetőbb, tökéletesen elképzelhető, hogy az embercsecsemő, más fajokhoz hasonlóan, tartósan használhatja egy kommunikatív jelrendszer anélkül, hogy valaha is nyelvtani hozna létre, aminek célja és értelme, hogy közvetíten hang és jelenés között, s aminek struktúrája független a kommunikációs és más kognitív rendszerektől. A Bruner által leírt elmények tehát központi jelentőségűek a csecsemő „társas kapcsolatainak fejlődése” szempontjából, és talán előképei az illokúciós szándék bizonyos aspektusainak, semmilyen kapcsolattal sincs azonban a grammatikai szerkezettel és a beszédaktusok propozicionális tartalmával. Végünk szemügyre mármint néhány külnöbséget általában a viselkedés-kommunikációs aktusok és konkrétan az illokúciós aktusok között.

Ahhoz, hogy egy aktust kommunikatívnak tekintsünk, magában kell foglalnia (1) valamilyen kommunikációs szándékot; (2) valamilyen kognitív reprezentációját annak, amit kommunikálunk; (3) valamilyen magatartást, amely mind (1), mind (2) jelzéseket működik. Nem sokan tagadnák, hogy ezek az elemek a beszéd előtt megjelennek. Egy illokúciós aktushoz ugyanakkor a következők szükségesek: (1) egy illokúciós erő, amit egy „illokúciós szándék” határoz meg, amely definíció szerint bizonyos elvárások felismerésének előidézése (Grice, 1958; Dore, 1977); (2) egy mondat (vagy bizonyos esetekben pusztán egy körírt formula), amely azt reprezentálja, amit kommunikálunk (Katz, 1972); és (3) egy nyelvi jelzészköz (beleértve egy megnyilatkozás elhelyezését a kontextusban és a beszédigésben) mind (1), mind (2) hordozására (Searle, 1969). Világos, hogy vannak erős hasonlóságok, amelyek folytonosságot sugallnak a beszéd előtt kommunikációs aktusok és az illokúciós aktusok között – s a fentebb idézett kutatási eredmények bizonyítékokkal szolgálnak arra, hogy valóban van kommunikációs folytonosság. De semmi olyan nincs a gyermek nyelv előtt tapasztalataiban, ami elegendő oka volna a nyelvtan megjelenségnek. Ez teljesen független attól a tényről, hogy a propozíciók alapvető összetevői konkrét tartalmának, elisajátításának lehetnek fogalmi és pragmatikai előfeltételei. Most ezekre az összetevőkre térünk rá.

1.2. PROPOZÍCIONÁLIS TARTALOM: UTALÁS ÉS ÁLLÍTÁS

A filozófiai irodalomban két fő hagyomány él a „propozíció a természetes nyelvben” gondolat jellemzésére. Az uralkodó hagyomány a propozíciót olyan predikátum-argumentum konstrukciónak tekinti, amelyben az állító kifejezés egy vagy több referáló kifejezéssel kapcsolódik össze. Az emberek e nézet szerint tudják, hogy milyen típusú állító kifejezések milyen típusú referáló kifejezésekkel kapcsolódhatnak össze; s hogy ez a tudás ellenőrizhető az igazságra és a jól-formáltságra vonatkozó kritériumok alapján; azaz a beszéltudás, hogy egy propozíció mikor igaz vagy anomális. A transzformációs-generatív nyelvészet e hagyomány része. A második hagyományt nem az foglalkoztatja, hogy mit tudunk, hanem hogy mit teszünk. Itt a propozíció aktusa az utalás és a predikálás aktusából áll, maga a propozíció aktusa pedig része egy magasabb szintű aktusnak, amilyen a beszédaktus. Szélsőséges formájában (lásd Wittgenstein, 1953) ez az álláspont a jelentést lényegében a szavaknak és a mondatoknak a nyelv és nem nyelvi kontextusokban való használata szabályaiként fogja fel, a szavak használatának „játékszabályaként”. A nyelv újabb pragmatikai megközelítései ebbe a hagyományba tartoznak. Noha ezek a hagyományok a jelentéssel kapcsolatos legtöbb dologban ellenkeznek egymással, megpróbálom kimutatni, hogy – legalábbis, ha a nyelvelvelésajátításra alkalmazzuk őket – nem ellentmondók, hanem a nyelvi aktusok két különböző részét érintik.

Bruner hangsúlyozta a referálás elsajátításának pragmatikai oldalait: „A korai referálás célja... jelzés a másíknak valamilyen megbízható eszközzel, hogy dolgok, vagy állapotok, vagy akciók rendelkezésre álló sorából melyik felel meg a gyerek erőfeszítéseinek. A pontosság kezdetben nem számottevő probléma. A választás sík-resszege a fő cél.” (Bruner, i. m.: 469–470.) Ennek a vívmánynak három aspektusa van: (1) a gyerek korai *mutatd* elvárásai, azaz „gesztusbeli testtartásai és egyéni hangadási eljárások”, amelyek arra szolgálnak, hogy „felhívják a partner figyelmét egy tárgyra, akcióra vagy állapotr”; (2) viselkedéses *deixis* „a szituáció téri, idői, interperszonális, kontextuális jellemzőinek felhasználása” az együttes referálás segítségéhez; és (3) *megnevezés*, olyan standard lexikai elemek kialakulása, amelyek nyelven kívüli események „helyett állnak” (Bruner, i. m.: 470). Bruner hozzáteszi, hogy „Mind ezek a közös referencia létrehozására szolgáló eszközök korai megletére utalnak. Ennek ellentéte egyik sem kerül túl közel a beszélgetésre érzékeny, deiktikusan függő referenciához” (Bruner, i. m.: 477).

Ez a három megszerzett képesség csakugyan úgy látszik, hogy pragmatikai bemenetet képez a referálás eljárása számára. Mégis, a „fogalom helyett álló” szó elgondolása olyan reprezentációs szintet igényel, amely túl van a pragmatikai vagy fogalmi szinteken. A gyermek képes kell hogy legyen egy sajátos „jelölési hipotézist” felállítani a referálással kapcsolatban: rá kell jönnie, hogy egy hangsorozattal jelzett nyelvi kategória függetlenül reprezentál egy fogalmat (1) attól, ahogy maga a fogalom a tárgyakat, eseményeket stb. reprezentálja (lásd egy szenzomotoros séma); (2) a fogalom meghatározó jellemzőitől; és (3) a fogalom konkrét esetével való aktív összekapcsolódástól. E három elgondolás mindegyikét külön-külön tárgyaljuk a nyelvelvelésajátítás fogalmi előfeltételeiről szóló szakaszban. Itt ennek az elméletnek a bizonyítékait vizsgálom meg. Ha más szemmel nézzük

a nyelv előtti vokális viselkedést, akkor annak három olyan aspektusa tűnik fel, amelyek annak bizonyítékaként tekinthetők, hogy a gyerekek valóban felállítják a jelölési hipotézist: a vokalizáció elsajátítás előtti használata, a „nem standard szavak” megléte az elsajátítás során, és a szavak nem kommunikációs használata.

1.3. A JELÖLÉSI HIPOTÉZIS ELMÉLETÉT ALÁTÁMASZTÓ BIZONYÍTÉKOK

Dore, Franklin, Miller és Ramer (1975) beszámolnak egy videofelvétel vizsgálatáról, amelyben négy gyerek vokalizációt elemezték a valódi szavak használatát követően. Olyan „fonetikailag konzisztens formákra” (rövidítve FKF) bukkantunk, amelyek átmenetet képeznek a gúgyögéstől a szavak felé. A forma szempontjából ezek a vokalizációk (1) szünetekkel határolt, könnyen izolálható egységek; (2) ismételt fordulnak elő, mint egy repertoár elemei; (3) fonetikailag stabilabbak, mint a gúgyögés, bár kevésbé stabilak, mint a szavak; és (4) laza korrelációt mutatnak a környező és/vagy a gyermek viselkedésének sajátosságával – azaz, nem is annyira velicenszerűek, mint a gúgyögés, de nem is olyan szabályszerűek, mint a szavak. Az FKF-ek funkcióinak elemzése négy különböző típust tárt fel: (1) az *érzelmkifejezések* hangulatokat és attitűdöket hordoznak, specifikus érzelmek körül stabilizálódnak, mint amilyen az öröm vagy a harag, s úgy tűnik, nincs címezettjük; (2) *eszközül szolgáló kifejezések* kísérik a törekvést valami után és velejárójuk a tekintetnek egy tárgyra vagy felhőtre irányulása azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megszerezzék a tárgyat, vagy lekossék a felhőt figyelmeztet az interakcióban; (3) a *vámtató kifejezések* kommunikatívok, de nem direktívok, s többnyire velejárójuk a rámutatás anélkül, hogy elégedetlenek lennének, ha a cselekedetre nem kerül sor; és (4) a csoportosított kifejezések kölcsönhatást tükröznek a szubjektív állapot az objektív tulajdonságokra való figyelmeztetés között – néha különböző formák kapcsolódnak hasonló tárgyakhoz, amelyeknek látszólag ugyanaz az érzelmi jelentőségük a kisgyermek számára, míg máskor ugyanazt a formát alkalmazza ugyanazzal az érzelmi jelentőséggel rendelkező különböző tárgyak esetében.

Figyeljük meg, hogy a legtöbb FKF mutatja a nyelv előtti kommunikációs aktusok jellemzőit. Az FKF-ek azonban nem igazán referálók, mert hiányoznak belőlük a szavak nyelvi összetevői. Az FKF-eknek sem fonetikai tulajdonságai, sem használatauk nem engedelmeskedik a nyelvközösség konvencióinak. Csak kétféle módon jöhetnek, mint a rámutatás; nem tesznek például különbséget a tárgyak és azok tulajdonságai, helye stb. között. (Ezt bizonyítja, hogy a gondozó gyakran rosszul érti a gyermek óhajtát, s a gyermeknek az ilyen félreértések miatt érzett frusztrációja.) Az FKF-ek nem állnak egymással szisztematikus kapcsolatban; azaz nem áll fenn az, hogy egy A terminus az (X, Y, Z) halmaz tagjaira referál, a B terminus pedig a (Q, R, S) halmaz tagjaira, ahol a terminusok eloszlása egymást kiegészítő. Az FKF-ek nem választhatók le használataukról. Egy szó ezzel szemben különböző célokra használható. A „nem” szó például használható egy kérdésre adott *válaszként*, vagy a másik valamely tette elleni tiltakozásként (ez a magyarral kevésbé áll, mint az angol „no”-ra – *a ford.*): s ugyanezt a tiltakozási aktust végre

lehet hajlani egy másik szóval is, mint például „hagyd abba”. A gyermekek tehát, akik végrehajlják ezeket az elemi beszédaktusokat nem sokkal azután, hogy elkezdtek szavakat mondani, le tudják választani a szavak lexikai jelentését azokról a kommunikációs célokról (intencionális jelentésekről), amelyekre a szavakat használják. Ugy tűnik tehát, hogy a „nyelvtani” referálás sajátosan nyelvi kritériumaihoz tartoznak az egyértelmű rámutatás, a komplementer eloszlás és a használattól való leválaszthatóság. A lényeg itt az, hogy bár a gyermek „pragmatikusan” már korábban is képes rámutatni, a nyelvtani referáláshoz szűkség van jelölési hipotézis felállítására.

A jelölési hipotézis elmélete mellett bizonyítékok másik forrása a „nem standard szavak” létezése. A gyermekek nyelvi fejlődéséről naplót vezető kutatók közül sokan számoltak be arról, hogy nagyjából abban az időben, amikor a gyermek elkezdenek szavakat konvencionálisan használni, „nem standard” vokalizációkat is produkálnak. Ezekről Ryan azt állította, hogy „a gyermek megtanult valami általános dolgot a beszédéről, ami független a felhírt beszédől megtanult valami általános dolgot a beszédéről, úgy tűnik, megtanult valami általános dolgot a szó fogalmáról, körülmenyei és használata tekintetében, ami nem köti össze egyetlen tényleges konkrét példához sem” (1974:202). Ez a „valami általános” szerintem annak a tudata, hogy a hangsorozatok jelentést reprezentálhatnak függetlenül felhírt használattuktól, azaz azokról a konvencionális kitalált szimbólumoktól, amelyek specifikus, társadalmilag közös jelentéseket hordoznak.

Az elméletet támogató harmadik magatartástípus a nyelv nem kommunikációs használata. A korai beszéd legtöbb kutatója megfigyelte, hogy a gyermekek néha ránkénnek egy tárgyra és megnevezik, nyilvánvalóan anélkül a szándék nélkül, hogy bárkinek bármiről kommunikáljanak (nincs szemkontaktus, nincs szünet a válasz számára stb.). Dore (1973) arról számolt be, hogy az egyik gyerek gyakran merült el hosszas „megnevezési rutínokban”, amikor is egymás után nevezett meg egy adott tartományba tartozó tétteleket, mint például egy polcon található játékokat vagy egy asztalon levő használati tárgyakat. Valóban a több mint három hónapos időszak alatt megnyilatkozásainak kb. 75%-a nem kommunikációs volt; ezeket a következőképpen kódoltuk: megnevezés, szavak gyakorlása kontextuson kívül, és a másik szavaiban utazása anélkül, hogy a másikhoz szólna. Ezekkel szembenálltak a kérés, a hívás, az üdvözlés, tiltakozás és a válaszosztás kommunikációs funkciói, amelyek mindegyike bevont egy beszélgető felet. Egy másik vizsgált gyermek megnyilatkozásainak többsége (63%) kommunikatív módon működött. Ezért felvettem, hogy a korai nyelveknek legalább két strúsa van, a „szimbólumra irányult” működés (amelyet a fogalmi és értelmi kifejezések szimbolikus szerveződésével jellemeznék) és az „üzzenetre irányult” működés (amit a kommunikációs kísérletek jellemeznék); ezek szembevetődően hasonlítanak ahhoz a két strúshoz, amit Nelson (1973) „referáló” és „kifejező” strússokként határozott meg.

A nem kommunikációs funkciók (és különösen az elsajátítás nem kommunikációs strúsa) léte világosan jelzi, hogy a nyelv funkciója már a beszéd kezdetéről fogva több, mint a kommunikáció. Rees (1973) gyermekeknél a nem kommunikációs funkciók négy fő típusát tekinti át: (1) a *fogalomkialakító funkció* [idézi Werner és Kaplan (1963) nézetét a nyelvről, mint „a tudás eszköze”]; (2) az *irányító funkció* [idézi Lurja (1961) munkáját arról, hogy a nyelv hogyan irányítja a kisgyermek egyéb viselkedését]; (3) a *magikus*

funkció (maguk a szavak mint tárgyak és a szavak mint cselekvések a Malinowski-féle hagyományban); és (+) az *én-kép* kialakításának funkciója (hogyan szolgálja a nyelv a személyiség fejlődését). Rees arra a következtetésre jut, hogy:

A gondolatok és érzések kifejezését és közlését csupán a nyelv egyik funkciójának kell tekinteni a gyermeknél. A nem kommunikációs funkcióknak... döntő jelentőségük van abban, hogy megértjük, milyen szerepe van a nyelvnek a gyermek számára. A gyermek nyelvtanulási motívumainak forrását sokkal inkább ezekben a nem kommunikációs funkciókban kell keresnünk, mint a gondolatok és érzések közlésének hagyományos funkciójában. (Rees, 1973:18–19).

A funkcióknak ez az elméleti elkülönítése legalábbis egy alapvető dichotómiára mutat kommunikáció és nyelv között, ahol is az utóbbi az előbbitől függetlenül alakul ki. Összegezve, a gyerek szóelsajátítás előtti vokalizációjának referenciális alkalmatlansága, a gyermek általános tudása, ahogy a nem standard szavak felbukkanásában megnyilvánul, s a korai beszéd nem kommunikációs funkciója mind azt a nézetet támasztja alá, hogy a jelölési hipotézis vagy valami hasonló posztulálása szükséges feltétele a valódi referálás megjelenésének. Más szóval, míg a szándékosan „megmutatni valamit valaki másnak” élménye a referálás pragmatikai előfeltétele, addig az az elköpzelés, hogy egy hangsorozat egy fogalmat az illető fogalom konkrét eseteihez tűződő kommunikációs tapasztalatoktól függetlenül reprezentál, s egy sajátosan nyelvi kategóriarendszerbe tartozik, az a grammatikai előfeltétel.

Végül a következőképpen ragadhatjuk még meg ezt a kérdést: ámbár a fogalmi fejlődés bizonyos szintjére, például a tárgykonstancia kialakulására, szükség lehet ahhoz, hogy egy gyermek el sajátítsa egy adott nevet, a megnevezhető dolgok elvontabb kategóriáinak ugyancsak a gyermek rendelkezésre kell állnia; és noha annak lehetnek speciális fogalmi korlátai, hogy ilyenlegesen milyen neveket sajátítsanak el, ezek a korlátok nem tudják megmagyarázni a „megnevezhető dolog” elvontabb nyelvi kategóriáját.

1.4. A PREDIKÁCIÓS HIPOTÉZIS ELMÉLETE

Az állítás előfutáraival kapcsolatban Bruner azt fejté ki, hogy „a kölcsönös tevékenység-formák... alköjék az implícit témákat, amelyeket a gyermek... kommentálhat (Bruner, i. m.: 482). Az első és valószínűleg a leggyeszertebb formájú kommentár „azt jelzi, hogy egy téma szerepel-e közös tevékenységben. Ez főleg a gyermek nézési irányának alakulásából derül ki” (483); amikor egy interakció során a gyermek szemkontaktust létesít az anyjával, akkor „A téma a közös cselekvés, a kommentár az ezzel a cselekvéssel kapcsolatos osztozkodás megállapítása” (483). Számomra az interakció alatti szemkontaktus gyakori magatartása (ahol a nézés és a cselekvés elválaszthatatlan) áthidalhatatlan távolagra van attól a nyelvi művelettől, amikor egy tárgy valamely tulajdonságát állítjuk (ahol a két elemet definíció szerint különállóként kell elgondolnunk). Mindazonáltal, a kisgyermek interszubjektív tudatossága tagadhatatlan és központi jelentőségű: bizonyos fokú inter-

szerű aktivitás, más kommunikációs tényezőkhez hasonlóan, bizonyára a Bruner által leírt nyelv előtti alakzatokban gyökereznek; s könnyen lehet, hogy az ilyen pragmatikai tényezők hozzájárulnak a predikáció elcsajátításához.

Már kifejtettük, hogy a gyermeknek fel kell állítania a jelölés hipotézisét. A grammatikai állításához azonban egy további nyelvi hipotézisre is szükség van a gyermeknek, nevezetesen, hogy a szavak úgy kombinálhatók és rekombinálhatók, hogy a dolgok állását közvetlen élményeitől és kommunikációs szándékaiktól függetlenül kifejezzék – a többszavas megnyilatkozások egészen korai szakaszában a gyermeknek olyan dolgokat mondanak, amiket sohasem hallhattak, s olyan állapotokat reprezentáló dolgokat, amiket sohasem élhettek át. Sőt, a grammatikai állítások, más grammatikai viszonyokhoz hasonlóan, Chomsky (1971) szavaival élve, „strukturárfüggek”. Egy példa egy strukturárfüggek szabályra: annak érdekében, hogy „*The dog that in the corner is hungry*” (Az a kutya, amelyik a sarokban van, éhes) kijelentést kérdéssé alakítsuk, „először meghatározzuk a mondat alanyaként szolgáló névszói csoportot, aztán az ezt a névszói csoportot követő 'is'-t a mondat elejére visszük át” (26). Tehát „a művelet nem csupán a mondatot alkotó elemek sorrendjét veszi figyelembe, hanem strukturárukat is” (26–27). A strukturáru-független szabályra példa: „vedd az 'is' legbalsóbb előfordulását és vidd át a mondat elejére”, ami a következő nyelvtaniilag helytelen mondathoz vezetne „*Is the dog that in the corner is hungry?*”. A strukturáru-független szabály nem ad magyarázatot arra a tényre, hogy a „*the dog that is in the corner*” kifejezés az alany. Chomsky (1971:27–28) kifejti, hogy:

a strukturáru-függek műveletnek nincs előnye a kommunikációs hatékonyság vagy „gy-szerűség” szempontjából... nagyon kevés bizonyítékunk van arra, normális tapasztalataink körén belül, hogy a strukturáru-függek művelet volna a helyes... Biztonsággal jósolhatjuk azonban, hogy a gyermek, akinek nincs ilyen élménye, tévesztés nélkül a strukturáru-függek műveletet alkalmazza, amikor első ízben megpróbál kérdést formálni... Továbbá, az angol, vagy bármely más nyelv nyelvtanában, az összes ismert formális művelet strukturáru-függek.

Az eddigi tanulmányozott nyelvek esetében javasolt transzformációs szabályok legnagyobb részről mindeddig nem sikerült kimutatni, hogy magyarázhatók lennének a kommunikációs nyomas, vagy a fogalmi hatékonyság bármely elve alapján. Mivelben a nyelvtan e tekintetben strukturáru-függek, a nyelvhasznaat pragmatikai aspektusai megalkothatók kontextus-függeként.

Ezen kívül, a fentebb a jelölési hipotézis mellett felsorakoztatott érvek érvényesek a predikációra is. A szintaxis elcsajátítása érdekében a gyermeknek ki kell dolgoznia a lexikai elemek strukturális viszonyait a prozódiaiag összetett együtteseken belül úgy, hogy az elemek jelentését megszabja a szócsoporthat, ami a szintagmának vagy a mondatnak a föltérnedei kompozíciós jelentését adja. Am a gyermek a szintaxis előtti produktáknak „nem standard szavakat” tartalmazó többelemes megnyilatkozásokat. Bloom (1973) figyelt fel erre a jelenségre: lánya produktá a [widg] hangsort valódi szavakkal együtt együttes együttesekben, de ezeknek a kombinációknak nem volt nyilvánívaló jelentésük. E jelenség miatt, valamint az „egymást követő egy szavas megnyilatkozások”

előfordulása miatt (minden szónak süllyedő intonációja van, utána szünetel), Bloom felvetette, hogy a gyermeknek *megtanulják* a szintaxist azáltal, hogy elméneik fogalmi reprezentációt nyelvi kategóriákba kódolják, amelyeket a hallott beszédből indukálnak (130–132). Dore és munkatársai (1975) ugyancsak találtak számos hangadásfajta (pre-szintaktikus eszközöknek nevezték őket), amelyek átmenetet képeztek az egymagukban álló szavak és a valódi szintaxis között. Puszán azt a következtetést vontuk le, hogy:

az egy más követő egy szavas megnyilatkozások két különálló referáló elemet fejeznek ki más-más intonációs mintával; a preszintaktikus eszközök egy referenciális és egy nem referenciális elemet fejeznek ki egyetlen intonációs mintában. Ez az integrált szintagmák produkálásának két kudarcat jelenti: az elsőből hiányzik a proódikus integráció, a másodikból a referenciális integráció. Mindkettőből hiányzik természetesen a relációs összetevő (25–26).

Noha az adatok mindkét munkában azonosak, különbség van az értelmezésükben. Bloom azt állítja, hogy a szintaxis tanult, mégsem nyújt magyarázatot arra, hogy a „fogalmi reprezentációk nyelvi kódolása” hogyan válik lehetségessé. Az ő feltevése, úgy vélem, itt az, hogy a fogalmi *tautolog* (plusz néhány meg nem határozott kognitív folyamat) elegendő alapul szolgál a grammatikai kód elcsajátításához. Ez a feltevés, amint már kifejtettem, nem jogosult. Noha azt a kérdést nem vetik fel Pore és munkatársai (1975), itteni érvelésünk szerint a szintaktikai kód elcsajátítása a sajátosan nyelvi predikációs hipotézis megítélét igényli. A hipotézis-elmélet az alábbi tények is alátámasztják: (1) a gyermeknek „nem szabványos predikálásokat” is produkálnak, ami arra mutat, hogy van a predikálásról valami olyan általános tudásuk, ami nem korlátozódik konkrét predikátumok ismeretére, és (2) a szintaxist nem kommunikációs céllal is használják.

Más gondolatmenettel Fodor (1976) is hasonló következtetésre jut arról, hogy a nyelvtan hogyan sajátítható el:

Egy nyelv megtanulása annak megtanulásával jár együtt, hogy a nyelv predikátumai mit jelentenek. Annak megtanulása, hogy egy nyelv predikátumai mit jelentenek, ezen predikátumok extenziójának meghatározásával jár, ami pedig annak megtanulását vonja maga után, hogy bizonyos szabályok (azaz igazság-szabályok) hatálya alá esnek. De nem tanulhatjuk meg, hogy *p* predikátum sz szabály hatálya alá esik, hacsak nem rendelkezünk egy olyan nyelvvel, amelyben predikátum és szabály reprezentálhatók. Így tehát... nem tanulhatunk meg egy első nyelvet, hacsak nincs már egy olyan rendszerünk, amely képes reprezentálni ezen a nyelven a predikátumokat és azok extenzióit (63–64).

Fodor álláspontja tehát az, hogy ha a grammatikai sajátosságokat a hipotézis ellenőrzés eljáráásával sajátítjuk el (ezt az álláspontot az amerikai fejlődés-pszichológusok többsége szemlélőként elfogadja), akkor a gyermeknek már rendelkeznie kell egy nyelv-jellegű reprezentációs rendszerrel, amelyből hipotéziseket állíthat fel és alkalmazzhat; konkrétan, ahhoz, hogy egy adott predikátum igazságát kiszámítsa, a gyermeknek rendelkeznie

kell egy propozicionális (és számtási) rendszerrel, amelynek alapján ezt a számtást elvégezhet. Az általam vallott „predikációs hipotézis” elgondolás közlebb áll Peirce (1957) „megengedhető hipotézis” fogalmához, amire az elme épít, de ez is feltelez valami olyasmit, mint amilyen Fodor reprezentációs rendszere.

2. A NYELVELSÁJTÁS FOGALMI FELTÉTELEI

Az eddigiek során keveset mondtunk a nyelv tisztán fogalmi bemenetéről. A fejlődés eddig tárgyalt kommunikációs és nyelvi aspektusainak legnagyobb részéhez természetesen fel kell tételezni valamilyen fogalmi alapot, de némely kutatók tovább mennek s azt állítják, hogy a fogalmi fejlődés teljes magyarázata kielégítően megmagyarázza a nyelvtan megjelenségét is. Az ebben a szakaszban felsorakoztatott érvek azt mutatják meg, hogy ez miért nem lehet így: közlebből, a fejlődés néhány újabb elméleti mutatóm be annak érdekében, hogy jobban megmagyarázhassuk a nyelvet. Nelson (1974) például a fogalomalkok olyan fellogásokat kínálja, ami összhangban van a nyelvvelsájtítás sok ismert tényével; a fogalom „funkcionális mag” fellogása, ha helyes, megold néhány problémát a fejlődés-pszicholingvisztikában, mégsem sikerül szerntem megmagyaráznia a nyelvtant.

Nelson kifejti, hogy a nyelv elmélet közli – az absztrakciós, a szemantikai tulajdonság, a Piaget-féle és a relációs fogalmak elméleti – egymagában egyik sem képes kllőképpen megmagyarázni a nyelvfejlődést. Az absztrakciós és a szemantikai tulajdonság elméletekkel szemben például Nelson az alábbi jellemzést adja a gyermek fogalomalkokának, amely szernt a tárgyak konkrét példányain alapul (a példányokat ő „perceptuális egész elemeknek” nevezi):

Az egész-elemek... fogalmi definíciójukat funkcionális vagy dinamikus *relációk* szintéze alapján nyerik el. Ezután más elemek, amelyek ugyanebe a relációhalmazba lépnek be, elve megkaphatják a fogalom státust ezen a korábban defniált fogalmon belül. Az egész részeknek elemzése szükségtelem ehhez a kezdeti fogalomalkokhoz. Kezdetben a fogalom új instanciának elemzésére sincs szükség azonosításukhoz; ami azoknak a relációknak a hasonlóságán alapul, amibe a fogalompéldány beép... A fogalomalkok lényege tehát az egyedi egész funkcionális viszonyainak szintéze. (Nelson, 1974:276.)

Miután a gyermek fogalmitag megtagadta egy tárgy instanciát azáltal, hogy bizonyos funkcionális viszonyait szintetizálta, tovább megy és analízálja ugyanazon fogalom külön-böző instanciáinak invariáns tulajdonságait, s végül megnevezi a fogalmat. „A megnevezés akkor kezdődhet”, állítja Nelson, „amikor a gyermek felismeri, hogy mások egy szót következetesen egyik saját fogalma instanciáinak kontextusában használnak”. De azon elmélkedik, hogy „lehet, hogy a gyermek sajátosan ilyen viszonyok keresésére van hango-
lva” (1974:279).

Nelson így jellemzi a fogalmak és az első szavak közti viszonyt:

amikor ezeknek az első fogalmaknak az instanciái nevet kapnak, azt váltánánk, hogy csak a definícióval meghatározott cselekedetek vagy viszonyok egyikének kontextusában kapnak nevet. A szó, a tárgy, a cselekedet és a más tárgyakhoz való viszony mind olyan egészben használhatóak, amely definíció és integráns tagként magába foglalja a gyermeket is (1974:280).

Szerintem tehát kezdetben a szó, legalábbis a tárgyfogalmak esetében, egyszerűen egy újabb perifériás „nem mag” reláció. A LABDA fogalmának teljes reprezentációja például a következő: „funkcionális mag” viszonya az, hogy „gurul” és „pattog”; „burkoló nem-mag” viszonyok közé tartoznak a „cselekvő”, „cselekvés” és „hely”; „választható” viszony például a „birtokos”; „leíró tulajdonságok” az „alak”, „merevség”, „szövet”, „méret”, „szín”; „nevet” közé tartoznak a „labda”, „focilabda” stb.

Vegyük észre, hogy a „nevek” kivételével a LABDA összes definíció viszonya az észlelhető tulajdonságok fogalmi megagradásán alapul. Habár a nevek is rendelkeznek észlelhető hangalakokkal, van olyan relációjuk is, mégpedig a hang és a jelentés közti viszony, ami már egy másik reprezentációs szinthez tartozik: a LABDA fogalom viszonyok olyan kognitív reprezentációja, amelybe a tárgyak aktív módon belephetnek; a „labda” szó azonban nyelvi szinten képviseli a LABDA fogalmat. Ez a nagyon nyilvánvaló tény, hogy a szavak fogalmakra *referálnak*, megkülönböztetve, hogy bizonyos különbségeket tegyünk a lexikális és a fogalmi reprezentáció között. S mivel magának a fogalomnak a definíció viszonyában semmi sem teszi szükségessé a megnevezést, kénytelenek vagyunk a megnevezés ontogenezisének más magyarázatát fontolóra venni. Más szóval, a jelenséget semmivel sem tudjuk jobban megmagyarázni egyetlen instanciá eljondolásának „logikai aktsusa” alapján [ahogy Nelson Cassirer (1953) nyomán megfogalmazza], mint amennyire instanciákban történő indukció alapján tudjuk. Arról van inkább szó, hogy – ahogy Nelson elmélkedik – a gyermek „rá van hangolva” arra, hogy a szó és a fogalom közti viszony után kutasson. Más viszonyok, ideértve a „magában” levőket is, nem igénylik ezt a jelenítés keresésére „hangoltságot”; csupán azt követelik meg, hogy közvetlenül leképezzük a funkcionális és perceptuális tulajdonságokat fogalmi struktúrákra.

Am a szó elsajátítása megköveteli a fentebb jellemzett jelölési hipotézis felállítását is. Ennek a hipotézisnek a velejét pedig felfoghatjuk azon „hangolásként”, ami megmagyarázza, hogy a gyermek miért ismeri fel a fogalom és a név közti viszonyt. Így kell lennie. Máskülönben nem tudjuk megmagyarázni, hogyan vagy miért „ismeri fel a gyermek, hogy mások egy szót követkekezetesen egyik saját fogalma instanciáinak kontextusában” használják, ahogy Nelson megfogalmazza. Ennek fogva, a szó–tárgy–cselekedet vélt „totalitása” val” szemben, egy névnek, például a „labda” névnek, kognitív státusa van *mint névnek*, függetlenül a fogalom (ebben az esetben a LABDA) „definíció viszonyaitól” már a beszéd kezdetének kezdetétől fogva. Ez az álláspont nem utközik Nelsonéval, inkább kiegecszti azt: a jelölési hipotézis bevonását tulajdonképpen már sejti Nelson megfogalmazása is az az állítása, hogy a „megnevezés” a fogalom időben utolsóként elsajátítandó viszonya. Még fontosabb, hogy koherens nézetet kínál arról, hogy milyen szerepet játszanak a fogalmak a gyermek nyelvélésajátításában. A nyelvitanra beállított elméletek azt tartották, hogy a gyermek egy szavavas korszakában produkált szavak „holofrasztiкусak”, amin azt

értették, hogy mondatviszonyok ültének bennük testet. Nelson erős ellenérvekkel szolgált ezzel az állásponttal szemben: „a szó a fogalmat definiáló viszonyhalmazok egyikében kapcsolódik szó tehát utalhat az egész fogalomra, miközben a fogalmat, annak instanciájaként, definiáló viszonyainak egyikében nevezi meg” (1974:280). Amit tehát a grammatikusok színtaktikai (McNeill, 1970) vagy szemantikai (Ingram, 1971) tudásként tulajdonítottak a gyermeknek, arról Nelson bebizonyította, hogy valójában fogalmi viszony. Vagyis az egymagában álló szó nem ellíptikus alany vagy állítmány, sem pedig esetreláció, mint a cselekvő vagy a befogadó. Ebben a fejlődési szakaszban egyedül lexikai-fogalmi tudást tulajdoníthatunk joggal a gyermeknek: az egymagában álló szó egyetlen fogalomra referál. A fogalom megnevezése természetesen maga után vonja, hogy abban a kontextusban nevezzük meg, ahol legalábbis definiáló viszonyainak egyike nyilvánvaló a hallgató számára. A grammatikusok és az anyák (mindketten valóban grammatikusan szervezik megnyilatkozásaikat) összetévesztik a fogalomnak ezt az *inherens* fogalmi viszonyát a szintaktikai vagy a szemantikai viszonyal (amely definíció szerint tülmegy az egyedi fogalmon). Nem veszik kellőképpen számba, hogy az átmenetet az észleletek (a szemantikai tulajdonságokhoz kezdetben fogalmak közvetítik. Ahogy Nelson (1974:272) rámutat, Clark szemantikai tulajdonság-elemzése, amely felteleteli, hogy a perceptuális tulajdonságok közvetlenül képeződnek le jelentésekké, „nem képes megmagyarázni a lexikai elemekről független fogalmi jelentést”.

A szintaxis fogalmi bemenetével kapcsolatban Nelson kifejti, hogy:

Amikor már végbement a funkcionális magának más viszony-specifikációtól történő megkülönböztetése, akkor a gyermek képessé válik mind arra, hogy megnevezze a fogalmat, függetlenül attól, hogy az részt vesz-e valamilyen definiáló viszonyban (pl. egy képen ábrázolva vagy egy új helyen), mind pedig arra, hogy egymástól függetlenül kifejezze a fogalmat és a relációkat, megteremtve ezáltal a viszonyállítások lehetőségét. (1974:280.)

Hozzáteszi azonban, hogy „a tárgyaknak funkcionális viszonyaitól *független* felcímkezés se (pl. 'X labda') jelentős haladás ahhoz képest, hogy cselekedeteik és viszonyaik kontextusban megnevezik őket. ... Az az új képesség, amellyel újrakombinálják a már ismert fogalmakat korábban velük kapcsolatban nem álló fogalmakkal, jelentős kognitív átszer-vezést s a kognitív hajlékonyság ezzel együttjáró növekedését vonja maga után” (281). Nelson nem magyarázza meg, hogyan megy végbe ez a „kognitív átszervezés”. Javaslom azonban egy módot, ahogy „általános, absztrakt kategóriák” megjelenhetnek: először, a gyermek valószínűleg elkezd felismerni, hogy redundanciák állnak fenn a fogalmak közötti viszonyokban; másodsor, a szavak használata „a fogalmakhoz a *specificus* viszonyoktól való függetlenségük felismerésére vezethet, s ennél fogva átszervezéshez és újrakombináláshoz a nyelvben” (283). Megintcsak nagyon kézenfekvőnek látszik azonban, hogy az „átszervezés és újrakombinálás a nyelvben” valami olyasmit követel meg, mint a predi-

kációs hipotézis.

2.1. FOGALOMALKOTÁS ÉS GRAMMATIKAI KATEGÓRIÁK

Nelson magyarázata alapján három egymással összefüggő érvelés építhető fel: hogy az „átszervezés és újrakombinálás a nyelvben” megköveteli a predikációs hipotézist; de az eset-grammatikák nem képesek kellőképpen leírni a predikációt és más grammatikai viszonyokat; s hogy a nyelv felbukkánásának kommunikatív, fogalmi és grammatikai követelményeit legjobban a beszédaktusok fejlődő komponenseinek tekinteni. Most az utóbbi két érve térünk át.

Vegyünk szemügyre a korai többszavas megnyilatkozásokkal kapcsolatos néhány főbb felfedezést az elmúlt évtized intenzív kutatómunkájából. McNeill (1970) például, amikor egy Brownal és munkatársaival korábban vizsgált gyermek első többszavas megnyilatkozásait elemezte, azt tapasztalta, hogy szinte az összes megnyilatkozás megalakítható olyan nyelvtani relációk alapján, mint amilyeneket Chomsky felállított: ezek formális szintaktikai viszonyok, amelyeket hierarchikusan szervezett kategóriák elvont konfigurációként határoznak meg. McNeill azonosítani tudta egy mondat alanyát, egy állítmány főigjét, egy állítmány tárgyát, egy névszó kifejezés módosítóját és egy névszó kifejezés középpontjait. Ez az elemzés különösen annak fényénél mond sokat, ha megfontoljuk, hogy milyen órási azoknak a lehetséges kombinációknak a száma, amelyek nem jelennek meg a gyermek beszédében. Hasonlóképpen, Bloom (1970) azt tapasztalta, hogy az általa vizsgált gyermekek korai beszédében a szöveg nagyon kötött volt, ami érvelése szerint részben a felszíni szintaxis mögött meghúzódó bizonyos szemantikai viszonyoknak tulajdonítható. Sok más ebből a korszakból származó utalás is rendkívül világossá teszi, hogy a korai miniatűr beszéd bizonyos mértékig grammatikai szerveződés. Hogy azonban szintaktikai alapú-e ez a nyelvtan, avagy szemantikai alapú, s hogy a gyermeknek ebben az időszakban van-e már Chomsky értelmében vett nyelvi kompetenciája, ezek még eldöntendő kérdések.

Brown (1973), adottnak véve a gyermek beszédének grammatikai voltát, értékelte az ennek magyarázatára javasolt legkiterjedtebb elméleteket. McNeill, Bloom és mások munkáinak vizsgálatán kívül Brown értékelte az esetgrammatika (ahogy Fillmore, 1968 megfogalmazta) alkalmasságát is az I. szakasz beszédének leírására. A versengő elméletek alkalmasságát azután három ismételten írt meg: teljesség, annak alapján, hogy az összegyűjtött anyag mekkora része elemezhető a nyelvtan alapján; a beszéd I. szakaszában tartózkodó voltának jellemzésére használt általánosítások egyszerűsége; s a nyelvtan képessége arra, hogy megmagyarázza a hibákat, a hibák meglepő hiányát és az elozlás különlegességeit.

2.2. AZ ESETGRAMMATIKA CÁFOLATA

Mielőtt belefognánk annak tárgyalásába, hogy az esetgrammatika miért nem alkalmas a korai beszéd leírására, vizsgáljuk meg az elméletet a felmért nyelvi kompetenciával kapcsolatban. Fillmore (1968) akkor vezette be esetgrammatikáját a nyelvelméletbe, amikor a Chomsky-féle nyelvtant bírálta, amiért az nem dolgozza ki teljesen az olyan szemantikai szerepeket, mint az ágens, az eszköz, a részes stb. Fillmore lényegében azt

javasolta, hogy a mögöttes mondatrészejelölőket (ahol az alapvető mondatrészek a névszói csoport és az állítmányi csoport) váltsuk fel esetszabályokkal (ahol a mondati modalitásból és pozícióból áll, ahol az utóbbinak van egy igéje, amely a szerepükre nézve meghatározott névszói csoportokat vesz föl). Am az esetgrammatikát súlyos kritikák érték: az új esetek felállításánál nincs korlátozva; a Fillmore által javasoltak némelyike rosszul definiált; s az esetek nem nyújtának különösebb előnyöket (további bonnyodalimak nélkül) a mondatrészejelölőkhöz képest a felszíni szerkezeteknek a mélyszerkezetektől történő transzformációs levezetésében. A leg súlyosabb problémát talán az, hogy az esetek egyszerűen szűkségtelenek. Katz (1972) kimutatta, hogy egy Chomsky-féle nyelvtanban „a mondat által kifejezett szemantikai szerepeket hogyan reprezentálja olvasata szemantika szintjén... a nyelvtannak a szemantikai szinten az adott magyarázatát részben a grammatikai viszonyok definíciói által tartalmazott szintaktikai információ határozza meg, részben pedig a mondat lexikai elemeinek inherens jelenése” (112). Egy grammatikai viszony tehát, például a mondat alánya, valóban különbözik az ágens szemantikai szerepétől, ahogy Fillmore helyesen hangsúlyozza; de bármely adott ige-névszói kifejezés-pár esetében szemantikai jelölők ötvözése az adott szintaktikai viszonyban bejósolja, hogy a névszói csoport ágensként értelmezendő-e vagy sem. Azaz a szemantikai jelölő értelmezett mélyszerkezeti mondatrészejelölők elegendő információval szolgálnak a pozícionális szerepekről, s mivel a propozíció, lexikai és transzformációs információra amúgy is szükség van, az esetek redundánsak. Így oda van Fillmore nyelvtannak eredeti indítéka. Lehetőség persze, hogy az esetgrammatika felülvizsgált változatai alkalmassá válnak a szemantikai elemeként (Stockwell, Schachter és Partee, 1973 már tettek néhány érdekes javaslatot ebben az irányban), de jelenleg semmi sem kényszerít bennünket arra, hogy az esekomponenszt belevegyük egy transzformációs grammatikába.

Az eset a gyermeknyelvben is szűkségtelennek tűnik. Brown (1973) több szempontból alkalmatlannak találta az esetgrammatikát. Egyik fogyatéka az az – Brown kifejezésével – I. szakaszos beszéd elemzésében (amikor a gyerekek megnyilatkozásának állagos hossza kb. 1,75 morféma) „a felszólító, tagadó és kérdő műveletek magyarázatának hiánya” (139). Semmi sem magyaráz meg például a kérdőszavas kérdések elcsúszását. Az I. szakasz követő beszédben, mutat rá: „sok további fogyatéka van: nem ad magyarázatot a segédigék, a többesszám-ragozásra, a határozóra és szinté semmit sem mond a beágyazásról és az összetűzésről” (139). Az esetgrammatikában semmi sem mutatja meg, hogy az I. szakaszban miért nincsenek esejelölők, determinátumok, s miért nem fordulnak elő a *have* és a *be* igék. Van több hibatípus is – például tárgyesetű névmás az alany helyén, mint pl. *her crashed* –, amelyek magyarázat nélkül maradnak. Végül Brown értelmezése szerint McNell azt állítja, hogy „a formális relációk, mint az alany vagy a tárgy, igékkel mint különböző logikai argumentumokkal összekapcsolt konkrét szemantikai szerepek jelölő-sére szolgálnak” (146); ezután arról elmélkedik, hogy ez „lehet az a szint, ahol pszichológiai valóság létezik” a gyermek számára, s felveti, hogy „az olyan köztes szemantikai absztrakciók mint a cselekvő, szenvedő, kedvezményezett stb., talán csak ráhúzott taxonómia”. A gyermek talán azt tudja, hogy minden konkrét transzitiv igehez, mint az *it*, *his*, *lat*, a formális alany és a tárgy teljesen specifikus szemantikai szerepekben álló embereket és

tárgyakat jelöl (146). És vannak teljesen eltérő indokaink is, hogy azt állítsuk, az esetek valóban „ráhúzott taxonómiát” jelenének.

A fejlődés Nelson-féle magyarázata tárgyfogalmakra összpontosít, de cselekvésfoglalmakat is tárgyal. Először is, magukat a tárgyfoglalmakat részben olyan buriolt relációk alapján definiálja, mint „valamit cselekvés”, „cselekvés irányul rá”, „elhelyezkedés”, „birtoklás”. S feltételezi, hogy ezek a relációk

általában nem tárgyspecifikusak, jelenlétük sok különböző tárgyfoglalomban visszaérő funkcionális viszonyaik szerveződéséhez vezet. Azaz, a cselekvő kategória felvesszi a rendelkezésre álló fogalmak összes lehetséges cselekvőjének értékeit. ... Olyasféle fogalomhálozathamak kell tehát kialakulnia, amely meghatározza a cselekvő, cselekvés és tárgy fogalmak közti összes lehetséges relációt (Nelson, 1974:281–282).

Ezek az állítások a nyelvelsajátítás alábbi képét vázolják fel. Először, az olyan fogalmakat, mint LABDA és ANYA olyan relációkhoz képest specifikáljuk, mint „cselekvés irányul rá” vagy „valamit cselekvő”; az előbbi nem lehet cselekvő, az utóbbi legfőbb az. Amikor ezek a fogalmak lexikális reprezentációt kapnak, definiáló relációik olyan szemantikai tulajdonságokká alakulnak át, mint például élő, a „labda” szó életelen, az „anya” élő. (Amint korábban már említettük, Nelson elmélete nem annyira magát az általátást magyarázza meg, mint inkább azt, hogy pontosan mi alakul át.) Végül, amikor a gyermek elkezd elsajátítani a szintaxist, az olyan főnevek, mint „labda” és „anya” szintaktikai jelölőket is felvesznek, amelyek a velük összekapcsolódott igékkel együtt meghatározzák a főnév szemantikai szerepét a mondatban. Mivel megintcsak vannak független bizonyítékaink arra, hogy a gyermek amúgy is elsajátítja a szemantikai tulajdonságokat (legalábbis Clarknak megfelelő értelemben), ami szerint az észleletek szemantikai megkülönböztető jegekkel vannak ellátva, és a szintaktikai jelölőket (McNeill, 1970), az esetek többségében

Van egy kérdés, amiben a legtöbb grammatikai és fogalmi megközelítés egyetért, s ami szerintem különösen alátámasztja a predikációs hipotézis elméletét, s ez pedig az, hogy az igék központi szerepet játszanak a mondatformálásban. Nelson feltételezi, hogy ez azért van így, mert az igék „vonják maguk után a legkevésbé *fogalmi* implikációt” (1974:282). Nem tesz kísérletet annak megmagyarázására, hogy a cselekvésfogalmak hogyan vezetnek igékhez, csupán csak feltételezi izomorf megfeleléstük. Márpedig nem minden cselekvés-foglalmat kódolunk igéként és nem minden ige fejez ki cselekvést (pl. a *lenni* és a *bitni*, valamint a statív igék, mint a *lud*). Mégis az ige a nyelvtani kategória östípusa, legalábbis abban az értelemben, hogy ez járul hozzá leginkább a mondatformáláshoz. Hasonlóképpen az „állítvány föléje” a nyelvtani viszony östípusának látszik („a mondat alanyi névszó csoportja” egy másik östípus). Mégintcsak, ha azt kérdezzük, hogy mire van szükség ahhoz, hogy akár bizonyos cselekvés- és nem cselekvésfogalmak igékhez vezessenek, a legvalószínűbb válasz a predikációs hipotézis. S mint korábban említettük, az elsajátított igék olyan szintaktikai jelölőket tartalmaznak, amelyek meghatározzák, hogy milyen argumentumokat vehetnek fel, például hogy mely névszó csoportok szolgálhatnak alanyként.

Ebben a záró szakaszban helyénvalónak látszik, hogy a nyelviannak a nyelvélésajátítás-ban járatos szerepéről kifejtett elgondolásaimat megkíséreljem az *egész gyermek egész nyelve* tanulmányozásának taggabb perspektívájába helyezni. A nyelviannak, noha szükség van rá a nyelvélésajátításban, lehet, hogy nagyon korlátozott szerepe van a nyelvi viselkedés egész jellegének meghatározásában. Egy mondatnyelvian többek között nem képes megmagyarázni a következőket: (1) hogyan produkálunk tényilegesen mondatokat a beszéd során; (2) mitől beszélünk; (3) a mondatok kiválasztását motiváló szándékokat; (4) mire használhatjuk a mondatokat; (5) azokat a közös feltevéseket, amiket a beszélők beszélgetésükbe belevísznek.

Két kutatási példa [a fenti (1)-gyel, illetve (4)-gyel kapcsolatan], amelyek inkább kiegészítik, mint helyettesítik a nyelvian szerepét az egyedeifejődésben, McNeill (1975) munkája a beszédprodukcióról és Halliday (1975) munkája a beszédprodukcióról. McNeill azt, amit az a cselekvéssor reprezentál, amely a produkátandó megnyilatkozás tartalma, a sémát szavaknak egy adott sorrendben való produkálásához egy különálló séma irányítja, Halliday pedig, egy adott megnyilatkozás többszörös funkcióját jellemezve felveti, hogy a megnyilatkozást legalkalmasabban úgy foghatjuk fel, mint bizonyos szemantikai választások végrehajtását a lehetséges választások nagy hálójából. Ezek az elméleti irányok a „nyelvian” olyan változatát teszik szükségessé, amelyek különböznek mind egymástól, mind a hatvanas évek „standard nyelvianától”, de egyik sem próbálja meg olyan módon helyettesíteni a nyelviant, mint ahogy a radikális pragmatikai felfogás teszi.

KONKLÚZIO: A BESZÉDAKTUSOK MELLETTI BIZONYÍTÉKOK

A döntő kérdés továbbra is ez marad: hogyan tanulja meg a gyermek olyan absztrakt grammatikai viszonyok felismerését, mint egy mondat alanya vagy főigje? Chomsky (mára becstet) javaslatát, miszerint a gyermek születésétől fogva kész felismerésére, sok kritika érte. S az óvatosság valóban indokolt; a kutatómunka újra és újra bizonyítja a nyelvi szociális és fogalmi meghatározóinak jelentőségét. Mégis, ahogy megpróbáltam kimutatni, ezek nem elegendők a nyelvian megmagyarázáshoz; mindaból, amit eddig felfedeztek a kisgyermek nyelvi előtti tapasztalatáról, semmi sem vezet szük-ségképpen nyelvianhoz. Mindaddig tehát, amíg a grammatikai tudás vesztületi korlátai valamiféle „nyelvi hipotézisek” formájában nem alkotnak önmagukban kielégítő magya-rázatot, a tudomány mai állása szerint a nyelvian továbbra is kikerülhetetlen választási lehetőség. Továbbra is érvényes az elsődleges probléma Chomsky-féle (1971) jellemzése: a tudás- és vélekedésszisztem a vesztületi mechanizmusok, genetikaileg meghatározott érési folyamatok, és a társadalmi és fizikai környezettel való interakció összjátékának eredménye. A probléma annak a rendszernak a megmagyarázása, amelyet az elme e

kölcsönhatás során felépti (21). Ám a nyelv esetében az „elme által felépített rendszer” megmagyarázásának problémája súlyosabbnak bizonyult, mint a mondatok közti formális viszonyokra vonatkozó tudás megmagyarázásának problémája. Bármily elegendő is a nyelvi kompetencia elmélete, nem magyarázza meg a beszélők tudását arról, hogy a mondatokat hogyan használják a kommunikáció céljára (s erre nem is szánták soha). A kommunikációs aktusok elmélete van szükség, amely összetevőjeként tartalmazza a nyelvtan al-elméletét.

A beszédaktusok elmélete a kommunikációs aktusok elméletének viszonylag jól definiált elmélete. Legalapvetőbb szintűükön a beszédaktusok olyan egységek, amelyek egyidejűleg jelentik meg a nyelv szerkezetét, tartalmát és funkcióját. A beszédaktus szerkezetét a nyelvtan. A tartalom a propozíció fogalmi anyagából áll és azt alkotja, amiről beszélünk. Funkciója illokúciós ereje, ami a beszélő szándékaiból és elvárásaiából áll. Sőt, a beszélő szerkezetének nagy része is szemléltető a beszédaktusok alapján. Amikor a beszélő például az egyik beszédaktust választja a másikkal szemben, ezzel rendszerint behatározza a hallgató válaszlehetőségeit. Carvey kimutatta, hogy már 3 éves gyermekek is megértik egy beszédaktus-típus „értelmezési tartományát”, miszerint egyes megnyilatkozástípusok jellegzetesen megelőzik a beszédaktust, mások pedig, mint következményei, követik.

Az elemi beszédaktus példajaként vizsgáljuk meg az „*En először*” megnyilatkozást, amit egy 26 hónapos gyermek adott, midőn egy másikkal egy játékba fogott bele. A tartalomban benne van az én fogalma és a játékból a soronkövetkezés fogalma. A nyelvtan szerkezetét felfoghatjuk az énről való bizonyos fajta predikációként; továbbá a nyelvtan megköveteli, hogy az alany helyén lévő, az éntre vonatkozó személynév másnak egy bizonyos formája legyen, s hogy az állítmányi kifejezés legyen az utolsó. (Ebben az időben a gyermek még nem tudott bánni a kopulával az angolban, de ez a gyermek ugyanebben a helyzetben néhány hónappal később már elkezdte használni az „*Enjövök először*” formulát – angolul: „*I’m first*”, illetve „*I’m first*”). A megnyilatkozás funkcióját felfoghatjuk úgy, mint a „fogalmi kijelentése” elemi illokúciós ért. Ezek pusztán a kijelentésük révén hoznak létre tényeket; a gyermek annak kimondásával, hogy „*En először*”, valóban elsőként fog soron következni, hacsak a játékszabályok mást nem írnak elő. Továbbá, a megnyilatkozás tükrözi, hogy a gyermek megértette ezt a társadalmi szabályt. S fel kell tételeznie, hogy beszélgetőtársa ismeri ugyanezt a szabályt, s hogy elfogadja igényét, hacsak nincs valami oka, hogy szembeállítson vele. Más szóval, a megnyilatkozás a beszélő jogát hozza nyilvánosságra, s többiekkel való interakciója szempontjából fontos tárgyat hoz létre. Hasonló elemzéssel szolgálhatnánk azokra az esetekre, amikor az egy szavazás korszakában lévő gyermek egy igénybejelentés végrehajtása érdekében azt mondja, hogy „én”, vagy amikor tiltakozásul vagy válaszként azt mondja, hogy „nem”, és így tovább.

Ha nem sikerül meghatározunk, hogy ezen a szinten milyen jelentősége van a megnyilatkozásoknak a gyermeknek száma, akkor nem sikerülhet megtagadnunk, hogy mit tudnak ebben a korban a nyelvhasználatról. Világos, hogy az efféle jellegzetes túlmegegyés sem próbáltak olyan megnyilatkozás-típusokkal foglalkozni, mint az üdvözlések, a búcsúzkodások, a tiltakozások, valaki figyelemének felkeltése stb. Mégis az ilyen kommunikációs aktusok jellegzetességeit a nyelvtan hozza felszínre. A beszédaktus azért tűnik

a legátfogóbb elemzési egységek, mert nem csak a fogalmi tartalom és a szociális tudás grammatizálását oldja meg, hanem a megnyilatkozást motíváló szándékokét is és a beszéd-elvárásait annak következményeiről. Ami a beszédaktusok ontogeneziséi illeti, a beszédaktusok eljáratása feltevéseinek a következőket tekinthetjük: a gyermek nyelv előtti kommunikációs tapasztalatait és fogalmi fejlődését a fentebb „nyelvi hipotézisekként” jellemzett grammatikai bemenettel együtt.

A beszédaktusok eljáratásának folyamatait durván a következőképpen jellemezhetjük: egyfelől a szenzomotoros sémától a fogalomhoz, attól a szóhoz, majd a propozíciós összevetvőhöz halad; másfelől az interszubjektív tudattól, a kommunikációs szándékhoz, majd az illokúciós erdőhöz, majd a mondat módjához vagy a modalitáshoz. Bruner, Bates, Ryan és mások pragmatikai munkái azt bizonyítják, hogy először a nem nyelvi kommunikációs és fogalmi tartalom hogyan válik grammatikus mondatokká. E munkák némelyikében fellelhető az a tendencia, hogy feltevésezzék, a kommunikációs aktusok és a mondatok kölcsönösen kizárják egymást, vagy hogy az előbbi valamiképpen magyarázatul szolgál az utóbbira. Azt javaslom, hogy gyermeknyelv-elméleteinkben fogadjuk el Searle álláspontját, mely szerint a beszédaktusok és a mondatok más-más leírási egységek, amelyekkel eltérő célokkal kezelünk némiképp átfedő jelenségekhez. A beszédaktus elmélet kifejté a „nyelvi aktusok alapját képező szabályokat”, a mondatnyelvtanok pedig megmagyarázzák a beszéd fogalásul, nem kívánok fenntartani használatban dichotómiákat. De úgy gondolom, hogy a zavar és vita (mindkettő korlátozza a gyermek megismerését) egy része annak tulajdonítható, hogy szem elől tévesztünk két „valóságos” dichotómiát. Az első a (grammatikai) kód és a (kommunikatív) üzenet megkülönböztetése; a második a (mentális) reprezentáció és a (társas) kommunikáció keletkezése. A fentiekben eléggé lerágtuk a húst e megkülönböztetésekről. Ha ezeket szem előtt tartjuk, akkor vállalkozásunk, azt hiszem, gyümölcsözőbb lesz.

MEGGYÖZÉS ÉS MANIPULÁLAS*

Rom Haré

I. BEVEZETÉS

A nem hagyományos társadalmi rendszereknek minden bizonytal a legjellemzőbb tulajdonságai azok az erőfeszítések, amiket egyes tagjaik mások meggyőzésére és manipulálására tesznek. Van a meggyőzésnek egy olyan fajtája, amely eluralkodott az összes többi felett. A tudásszociológiában a kutatás az utóbbi időben arra összpontosít, hogy egy társadalmi rend sajátosságai hogyan tükröződnek annak tartalmában és formájában, amit tudásnak tekintünk; s különösképpen, amit tudományos tudásként becslünk meg. Am az ezzel ellentétes hatás sem kerülte el a figyelmet (Habermas, 1971; Moscovici, 1961). A számos hozzászóló nézetét talán a következőképpen összegezhetnénk:

Az emberek azzal töreksznek válni, aminek a leghozzáértőbb tekintélyek tartják őket. Ez az ember természetét illető irányadó kijelentések bizonyos meggyőző erejét sejteti, talán jelentősebb erőt ma, mint ez ideig. A tekintély forrásai közül a legerőteljesebben ma a tudós hangja szól. Ebben a cikkben részben azt a feladatot tűztem magam elé, hogy felvesszem a tudományos szöveg retorikai sajátosságainak kérdését, melynek révén e befolyást kifejt, s hogy egybeegyítsem mindazokat a különféle felismeréseket, amelyek a tudományos írásműveknek meggyőző szövegekként való értelmezése érdekében már eddig végzett munkából származnak. De ezt a sajátosabb érdeklődésemet a meggyőzés elméletének bizonyos általánosabb kérdéseivel kívánom kötni, nevezetesen annak korrekci azonosításához, hogy mi változik meg, amikor az emberek meggyőzik vagy manipulálják.

A MEGGYÖZÉS ÉS MANIPULÁCIÓ FOGALMAI

A 'meggyőzés' és a 'manipuláció' nyilvánvalóan szociálpszichológiai fogalmak. Interpersonális cselekvéseket írnak le, aszimmetrikus hatásirány következik belőlük, s legalábbis az előbbi, egy lelkialapot leírni látszik maga után vonni, mégpedig a meggyőzőttségét. Az utóbbinak is vannak pszichológiai következményei, ám ezek negatív jellegűek, nevezetesen, hogy a manipuláció áldozata nincs tudatában az őt ért befolyásnak.

* Persuasion and manipulation. In: Van Dijk, T. A. (szerk.): *Discourse and communication*. Berlin, de Gruyter, 1985, 126–42. Fordította: Siklaki István.

A legtöbb szociálpszichológiai fogalomhoz hasonlóan ezek komplex módon egyszerre leírók és normatívak. A meggyőzés alapformáinak leírásakor Arisztotelész a „szónok” és a „hallgató” kifejezéseket használja. En az aktív és a passzív szerepeket jelölő műszavaként fogom alkalmazni őket. E szóhasználat azt sugallja, hogy a meggyőzés elmélete a beszéddel áll kapcsolatban s emélfogva megértése lényegében a beszédelemzés (dis-course analysis) egyik ága. E fogalmak és a hozzájuk kapcsolódó pszichológia morális szerkezete nagyon is összetett.

i) A meggyőzés erkölcsi implikációi a következők. Bár a hatást a „szónok” gyakorolja a „hallgatóra”, a sikeres meggyőzés eredménye a „hallgató” érdekében áll, noha ez nem zárja ki, hogy a „szónoknak” is ne állhata érdekében. A manipuláció fogalmát ugyanakkor azokra az esetekre tartják fenn, amikor egy ember vagy embercsoport sikeres manipulációjának hatása olyan megváltoztatásuk, ami érdekében áll a „szónoknak”, de valószínűleg nem szolgálja a jogban a „hallgató” érdekeit. Ebből szükségképpen következik, hogy a manipuláció fogalmát az interszonalis befolyásnak csak azokra az esetekre alkalmazzuk, amelyekben a befolyásolt emberek nincsenek tudatban a hatásnak, vagy legalábbis a „szónok” érdekeinek, mert ha tudatban lennének, akkor a sikeres manipuláció egyik feltétele nem teljesülne, nevezetesen az a feltétel, hogy a „hallgató” csupán azt gondol a „szónokról”.

ii) A meggyőzéshez hozzátartozik, hogy a „szónok”, legalább potenciálisan, parbeszédet folytat a „hallgatóval”, s hogy a „hallgató” értelmére épít. Noha ez utóbbi elgondolás kissé problematikus, ahogy itt hevenyészve megfogalmaztuk, s egy későbbi szakaszban még finomítunk rajta, az legalábbis világos, hogy a meggyőzés erkölcsi minőségét az a tisztelt adja, amit a „szónok” a „hallgató” iránt tanúsít azáltal, hogy személyként bánt vele. Arisztotelész mondja valahol, hogy valakinek az értelmehez folyamodni annyi, mint lenyének arta a részére építeni, ami benne a legajátosságban emberi. Kani szerint az erkölcsnek éppen az a különbség az alapja, hogy az emberi lényel személyiségeként vagy dologként bánnunk-e. A manipulációban, mivel a „hallgató” nem vesz részt tudatos és értelmes lényként a beszélgetésben, a „szónok” szükségképpen dologként kezeli. A manipuláció legrosszabb fajtájában a „szónok” abban reménykedik, hogy a „hallgatóra” valami-lyen kauzális mechanizmus útján hathat.

iii) A meggyőzés és manipuláció pszichológiája azonban egy finomabb morális kérdést is magában rejt. Arisztotelész elmélete hajlamos nagyobbítani minden érintett erkölcsi rangját azáltal, hogy hangsúlyozza, a „retorika a dialektika párja”, s feltételezi, hogy a meggyöző beszéd végző soron racionális. A kísérleti szociálpszichológia hagyománya bizonyos mértékű lenézést testesít meg tárgya iránt, különösen ahogy az attitűdváltozás feltételezett jelenséggel foglalkozó kutatók, a viselkedésterápia művelői és a kognitív disszzonancia elméletének követői gyakorolják. E hagyomány előfeltételezi, hogy az elmé-
változásai, úgy mond, oki hatások folytán állnak elő, gyakorlatilag alárendelve a meggyő-
zés fogalmát a manipulációénak. Csakugyan, e nélkül az alávetés nélkül az experi-
mentalista hagyománynak nem volna értelme, mivel elgondolásuk szerint odalenne a
kísérlet, ha a „kísérleti személyek” tudatos parbeszédet folytatnának a kísérletevezetővel.
Az emberekkal lekezelő módon, mint automatákkal bálnak. Erről a kérdéstől egy későbbi

szakaszban bővebben fogok szólni, mivel ki akarom fejteni azt az álláspontomat, hogy a kísérleti pszichológiát morális (és politikai) előfeltevései megakadályozták abban, hogy az interperszonális kutatás egyik legérdekesebb témájával, nevezetesen a beszélgétesélem-zéssel foglalkozzék.

Ami általános törekvésemet illeti, megpróbálom kimutatni, hogy míg a „meggyőzés” és a „manipuláció” fogalmi morális szempontból különböznek egymástól, az ezen morális elkülönülő célokat követő „szónokok” meggyőző beszéde mutat bizonyos közös tulajdonságokat.

RETORIKA

A meggyőző beszéd tanulmányozása a kimondott pszichológusvizitáknak talán a legérte-
 lebb *Retorikáját* a mai napig alapvető művé teszi. Mivel a pszichológusvizitika, mint oly-
 sok minden a szociálpszichológiában, egy korszak kulturális konvencióinak tükrözö-
 dése, az ember aligha vághat bele Arisztotelész elveinek és megfigyeléseinek cáfolatába, mert
 egyeztetve elvonta és részben létrehozta egy civilizáció szónoki gyakorlatát. Arisztotelész
 saját szónoki gyakorlatunk összehasonlító elemzéséhez és rögzítéséhez. A meggyőző
 beszédnek sem lehetőségei inkább egyetemes törvényei, mint amennyire lehetőségei
 egyetemes elvei a jó irodalmi stílusnak.

Arisztotelész *Retorikájának* van egy súlyosabb fogytékossága. Nagybán-egészben azt
 a problémát vizsgálja, hogy mik a jellegzetességei és a mechanizmusa a „szónok” beszéd
 eredményességének. Azok az alkalmak foglalkoztatják, amikor valakinek joga van más
 emberek csoportjához intézni beszédét, s amikor látszólag közbevetés nélkül megállítat-
 ják. Igen ám, de sok meggyőző, sőt, sok manipulatív beszéd dialógus: „Kérlek!”, „Ne, nem
 akarom.”, „Na, gyere már, engedd meg.”, „Nem, hagyd abba.”, „Miert, nem. Jó lenne.”
 stb. stb. Arisztotelész sehol tárgyalja az ilyen vagy bármilyen párbeszéd tulajdonsá-
 gait. Sőt, még amikor a hallgatóság csendben ül és figyel a szónoklata, legyen szó akár
 bírótól és bíróságtól, választópólgároktól, gyűlékezetektől, színházi közönségtől stb., akkor is
 aligha lehet pszichológiai szempontból igaz, hogy az esemény pusztán monológ. Ha csak
 a nyilvános beszéd szemzögből tekintjük, akkor monológnak látszik, de eléggé biztosak
 lehetünk benne, hogy a szónok észrevételeit az egyes hallgatók magánbeszéddel ellenspon-
 tozzák. Arisztotelész sehol sem tárgyalja a dialógus, vagy még inkább a többször-
 dialógus interakciós hatását, ami a valóságban a tárgyalóteremben, a tanácsteremben vagy
 a színházban folyik.

Mindazonáltal érdemes azzal kezdenünk, hogy felelevenítsük az olvasó számára Arisz-
 totelész nézeteit a meggyőző beszéd természetéről. Ugy tűnik azt tartja, hogy három
 szükséges feltétele van a meggyőzés sikerének. „Mindem bírót vagy azzal lehet meggyőzni,
 hogy valamilyen érzelmet felkelünk benne, vagy azzal, hogy valamilyen jellemnek
 mutatjuk magunkat, vagy azzal, hogy bebizonyítsuk ügyünket” (III. Könyv, 1403b;
 Adamik Tamás fordítása). De nem teljesen jogos ezeket szükséges feltételekként idezni,
 egyenlő elbánásban részesítve őket. Arisztotelész rámutat, hogy aki ellenséges érzést vált

ki hallgatóiból, vagy rossz vagy taszító jellemet mutat, mondjuk úgy beszél, hogy sunyinak vagy becstelennek lássék, nem valószínű, hogy elérj hallgatói meggyőződést. Bár végső elemzésben a beszéd racionális volta az, ami számít. Eppenséggel lehetőséges, hogy mind az érzelmekre, mind a személyiségre vonatkozó feltételeket megértve az olyan beszéd, amely a hallgatóság meggyőzését vonja előadójára, akit alattomosnak gondolnak, mégis, kifogásaitalan „logikai” szerkezete révén meggyőzi őket. Így hát az utóbbi néha lehet éppenséggel elegendő feltétel.

Arisztotelész valóban azt látszik sugalmazni, hogy amikor egy tökéletlenül racionális beszéd mégis meggyőz a „szónok” jellemének erejénél fogva, és esetleg a beszéd által kiváltott kedvező/kellemes érzelmek révén, akkor valami erkölcstelen dolog történik.

A dialektika, a helyes gondolkodás elmélete, meghatározza, hogy mi helyénvaló egy tudományos szövegben. A retorika, az eredményes gondolkodás elmélete meghatározza, hogy mi hatásos a meggyőző beszédben. S ez mélyreható párhuzam, mivel, ahogy Arisztotelész mondja, „a retorika a dialektika párja”. Közelebbről, a meggyőző beszéd két fő jellemző sajátossága a példák alkalmazása egy állítás bizonyítása érdekében, és enthü-ménák használata, mely utóbbiak olyan süritett logikus okfejtések, amelyekben az általa-nosan elfogadott premiszszakat nem említik meg külön. Mde ezek a szigorú dialektika-jellemzőnek ellentétpárja. „Ahogy a dialektikában van egyrészt indukció, másrészt szil-logizmus..., ugyanígy a retorikában... az enthüzménai retorikai szillogizmusnak nevezem, a példát pedig retorikai indukciónak.” (I. Könyv, 135b, Adamik Tamás fordítása.)

Am, a szellemi kegyeletről eltekintve, miért kellene Arisztotelészhez visszanyúlunk, hogy a mai kutatás eszköztárát meghatározzuk? Egy pillantás az újabb szociálpszichológiai kézikönyvrekre megmutatja, hogy a meggyőző hatással kapcsolatos pszichológiai munkák nagy része csupán azon a földön tallozik, amit már maga Arisztotelész is művelt (l. pl. Gergen és Gergen, 1981). Például a mai Egyesült Államokban még mindig ugyanaz a helyzet, mint az ókori Görögországban volt, hogy a „szónok” személyisége épp akkora hatással járul hozzá ahhoz, hogy másokat a maga nézetre térítsen, mint ténylegesen elhangzó szavai.

II. HOGYAN GYŐZ MEG A TUDOMÁNYOS SZÖVEG?

Tegyük fel azt a gondolatot, hogy a retorika a dialektika ellentétpárja, „Arisztotelész Elvének” nevezzük. Ekkor ez az Elv nem azt sugallja-e, hogy a meggyőző beszéd pszichológiai vizsgálatát a természet tudományos szövegnek, mint ellentétpárjának szerkeze-tét szem előtt tartva kutassuk? Az összes mai szövegforma közül, úgy tűnik, a tudományos beszédnek és írásnak van a legnagyobb hatalma. Amde hogy meghatározzuk a szcientista retorika elveit, melyek révén ez a hatalom kihasználható, világos fogalmat kell alkotnunk arról, hogy a valódi tudományos szöveg hogyan jön létre. Sajnos mind ez ideig csekély egyetértés alakult ki atekintetben, hogy milyen a tudományos szöveg igazi és lényegi szerkezete. Némely filozófusok a formális logika alkalmazásával remélték rábukkanni. Az elmélet mint deduktív struktúra eszményén egyaránt osztozott C. G. Hempel (1965) és

K. R. Popper (1959). Am megoldhatatlan paradoxonhoz vezet, ha a logikai következtetést vesszük olyan rendező relációként, amely ideális tudományos szöveget hoz létre. A tudományos szöveg szerkezete ellenáll az ilyen korlátozott terminusokban való kifejtésnek. A kiegyensúlyozott analógiák többszörös alátámasztó szerkezetein alapuló finomabb elemzés valahol közelebb visz az elméletalkotói szöveg belső formájának megragadásához. Talán megvalósítható az a program, hogy ezekben a retorikai ellentépből, ma már tudjuk, harminc terméketlen év után, hogy a tudományos szöveget nem jellemzi semmiféle sajátosan kényszerítő erejű logikai forma. Meggyőző ereje valamiképpen a szöveg elemei közötti tartalmi viszonyokban rejlik, s nem formájában. Hogy közel kerüljünk a dolog lényegéhez, fel kell adnunk két mítoszt: az egyik az, hogy van a tényeknek egy világosan azonosítható birtalma, amit, úgy mond, a természeti világ kínál; s a második, hogy ezen „adatok” tisztán logikai összerendezése után elmélet építhető fel. Két mélyreható kérdést kell feltennünk: hogyan faked a tapasztalat a tényekből; s hogyan létesítnék plauzibilis elméletek?

Tudományterületek tag körének vizsgálata megmutatja, hogy a tudományos szöveg meggyőző volt, plauzibilitása, sok egymásbafonódó analógiából származik. (Valaha ezeket „modelleknek” neveztük volna, ezt a kifejezést azonban annyira lejáratták, hogy ma már jobb, ha lemondunk használatáról.) Magam is Arisztotelész egyik elvét teszem magamévá, s egy példa segítségével próbálom meggyőzni az olvasót az itt következő elemzés helyességéről. Szándékosan választottam elcsépet, de nagyon világos és egyszerű példát.

Első lépés: Ahhoz, hogy a mindennapi tapasztalat „tényeket” eredményezzen, valamint ilyen módot kell találnunk arra, hogy az elmény bonyolult és nagytrészt differenciálható adort voltából módszeresen szignifikáns mintái vonatkozassunk el. Boyle, amikor a gázok viselkedését tanulmányozta, kezdetben nyíltan analógiához folyamodott. A gázokat rugóhoz hasonlította, s a Törvényhez vezető híres kísérletet azért tervezte, hogy a „légrugó” tulajdonságait tanulmányozza. Kutatási terét azáltal határozta meg, hogy feltette magának a kérdést, vajon a „légrugók” a fémrugókkal analóg módon viselkednek-e. Arra az eredményre jutott, hogy igen.

Második lépés: Am Boyle nem tudta megmondani, hogy a légrugó miért viselkedett a fémrugóval analóg módon. A levegő vagy bármely más gáznemű anyag *megfigyelése* nem ad erre választ. Meg kell próbálnunk elképzelni valamit, ami úgy viselkedik, mint egy gáz. Annak tanulmányozásával, hogy véletlenszerűen mozgó piciiny anyagi testek (molekulák) nyüzsgő tömege hogyan viselkedne, a későbbi tudósok ki tudták mutatni, hogy lényeges szempontokból úgy viselkednének, ahogy tudomásunk szerint a gázok, amikor Boyle alapvető analógiáját alkalmazva vizsgáljuk őket. A molekulák tömege, amikor zárt térben összenyomjuk, úgy, azaz analóg módon viselkedik, mint egy gázrúgó.

Harmadik lépés: De vajon ezek a molekulák nem pusztán a tudósok képzelőtevének szüleményei-e? Miért kellene ezt a történetet ésszerűnek találnunk; miért győz meg bennünket? Ezen a ponton egy harmadik analógia bukkan fel. A molekulákat mechanikai testek analógiájára gondoljuk el, azaz közönséges anyagi dolgokként, amelyeknek a viselkedését bizonyos szempontokból Newton már feltérképezte. A molekula nem pontosan olyan, mint egy közönséges anyagi dolog, de feltecssük, hogy rendelkezik a közönséges

anyagi dolgok sok fontos tulajdonságával, mint például tömeggel, sebességgel, rugalmas-
sággal és így tovább.

Há ezeket összeillesztjük, akkor egy elméletet (valójában elméletcsaládot, de jelen
témánk szempontjából ezzel nem szűkséges foglalkoznunk) alkotunk egy összerendezett
analógia-hármasból: egy analitikus analógiából, egy viselkedésre vonatkozó analógiából,
és egy – nevezünk így – anyagi analógiából. Bizonyos finomabb követelményeket is ki kell
e hármasnak elégtennie ahhoz, hogy plauzibilisnek számítson, ennek vizsgálata azonban a
tudományfilozófia szakmájában való elmélyedést jelentene. Az ímént azt a tartalmi struk-
túrát vázoltam fel, ami egy elmélet meggyőző voltát meghatározza. Amit fentebb leírtam,
annak nagy részével nem találkozunk a gázok kinetikai elméletét tárgyaló kézikönyvekben,
amelyek a természetes dolgok viselkedésének jobbra csak azokat a mintázatait emelik ki,
amelyeket az analitikus analógia alkalmazásával már elvonatkoztattak. (Hasonlításuk össze-
például az örökösödésnek azokat a miniat, amelyeket Darwin és mások a „család” eígon-
dolásának alkalmazásával emeltek ki.) A viselkedésre vonatkozó és az anyagi analógiákat
csak ritkán tárgyalják nyíltan, mégpedig egy olyan fogalmi struktúra alakuló szakaszában,
amely majdnem elméletcsaládot fog alkotni. A gázörvények esetében feltevésem szerint
Amagat volt az, aki először fejtekte ki nyíltan a gázörvény elméletcsalád teljes tartalmát.
Darwin, szokott mesteri módján, *A fajok eredete* (Darwin, 1859) első harmadában megie-
hetős teljességgel fejti ki annak az elméletcsaládnak az analógias szerkezetét, amit „a
szerves fejlődés elméletének” ismerünk. A könyv első felet növények természetének és
háziállatok tenyésztésének leírása töltik meg. Az eredmény amolyan képletfele:

Változékony-ság a háziasításban X kiválasztás a háziasításban → Ujdon-ság a házia-
sításban

A második fejezet kifejtése során Darwin végigvezeti olvasót a Természetes Változékony-
ság és a Természetes Ujdon-ság sok példáján. Az elbeszélés magával ragad bennünket
egészen addig a pontig, amikor egy másik „képleten” kell elűnődünk:

Természetes Változékony-ság X → ?
Természetes Ujdon-ság.

Ereje ellenállhatatlan, s mi magunk jutunk Darwin nagy felfedezésére. A fajfejlődés
ismeretlen és megfigyelhetetlen mechanizmusa csak a Természetes Kiválasztódás lehet.
Am amikor egy ismeretlen és megfigyelhetetlen folyamattól analógiásan alkotunk
fogalmat, akkor az analógia korlátait meg kell határoznunk azáltal, hogy nyíltan megfo-
galmazzuk a negatív összevetőt az analógias viszonyban. Darwin a „szelekció” bizonyos
közön-séges implikációt módszeresen kitörölve annak tudományos fogalmából. E kihagyá-
sok közé tartoznak az akarat és a folyamathatban szereplő erők megsemmélyesítése.
Használható volna ez a szerkezet a meggyőző stratégiaiának meghatározására? A
legérősebb munka a tudományos szöveg retorikai tulajdonságairól K. Knorr-Cetina
(1981) elemzése arról, hogy a „laboratóriumi feljegyzések” hogyan alakulnak át „publikált
cikkek”. A laboratóriumban egy technika felfedezése gyakran megelőzi annak a problémá-
nak a megfogalmazását, amire az megoldást kínál. Megoldások kerülnek a kezünkbe és

hozzájuk illeszkető problémák után kutatunk. Am amikor megírjuk a cikket, a technikai „új kontextusba helyezzük”, s „a” probléma *legjobb* megoldásaként állítjuk be. Az általa kitalált, amit a környezetben rendszert a „Bevezetés” végéig el, biztosítja, hogy a mítoszteremtő „probléma → megoldás” forma megmaradjon, s vele együtt teljes meggyőző erejével az a kijelentés, hogy: „Heuréka. Ime egy (jó) megoldás egy (nyomozható) probléma!” Knorr-Cetina munkája nagyrészt a kisebb lélegzetű tudományos írások retorikájával foglalkozik. Az általam javasolt elemzés nagyobb építőmunkák elemzésére is alkalmas.

Darwin szövege alkalmas példa nagyléptékű művek meggyőző stratégiájának megfogalmazására. A szöveg a megértés ismerős forrását kínálja azon analitikus és forrásmodellekben, amelyek az általuk alátámasztott elmélet jelentését meghatározzák. Persze nem kell, hogy a józan észből származzanak. Darwin valóban veszi a fáradságot, hogy megismertesse olvasóit (lévén sokuk valószínűleg városlakó) azoknak a falusi gyakorlatoknak a részleteivel, amiket csak általánosságban ismernek. Legyen bármennyire új is a „természetes kiválasztódás” fogalma, egy olyan fogalomrendszerrel való sajátos kapcsolásban jelenik meg, melynek minden eleme ismert. Ez csakugyan segít valamilyen formális stratégiát a meggyőző beszéd konstrukciójában – bármilyen újdonságot körül kell vennünk az ismertséggel auraljával azáltal, hogy megjelöljük fogalmi struktúrákból szemantikai kapcsolatok hálóját állítsuk fel, olyan kapcsolatokat, amelyek ismerős szövegekkel, pl. hasonlatokkal és metaforákkal hozunk létre. Abban a kvázi szakmai retorikában, amelynek a sikeres tudományos szöveg retorikájának magyarázataként való elfogadására Knorr-Cetina rábeszélmi próbát bennünket, a szövegek által hordozott egyébként kapcsolódó analógias viszonyok szerepe az, hogy *előre* megteremtse az új fogalmak kontextusát, helyesként elfogadásukba ringatva bennünket azáltal, hogy biztosítanak, *többé-kevésbé* *mind*

Visszatérlek „Arisztotelész elvéhez”, miszerint „A retorika a dialektika párja”. Az imént megkíséreltem bizonyos részletességgel kifejezni minden idő egyik legmeggyőzőbb szövegformájának, a természettudományok szövegének „dialektikáját”. Arisztotelész elve két vonatkozásban alkalmazható. Használható előírásaként. Mivel a meggyőző (nem) egyes elméleti körök belső működését, amely biztosítja számára a meggyőző erőt (nem szabad megfélekedeznünk a természetfeletti technikái hatalomról, amely az elmélet következő nyelvéneként másodlagos meggyőző erővel bír), befolyolhatunk más szövegek konstruálásába is, amelyekben a tudományos elméletcsaládok központi álló, ellensúlyozó analógia-szerkezeteket megismételjük más területeken, például a politikában. Vagy ugyanaz alkalmazható analitikusan; azaz amikor egy szöveggel kerülnünk szembe, átvizsgálhatjuk a fent vázolt hármasszerkezet után kutatva. Bármelyik esetben a szöveg analízisének *szintézisének* izgalmas kutatási terei ágazhatnak el innen.

„Arisztotelész elvének” ellenőrzésére javaslom, hogy elemezzünk egy meggyőző akadémiai, de nem tudományos példaszöveget. Az elv szerint az összekapcsolt analógia-ból álló szerkezetnek, amely a tudományos szöveg meggyőző erejét hivatott megalapozni, újra fel kellene bukkannia a nem tudományos szöveg retorikájának alapjaként. Az alábbi szakaszt többé-kevésbé véletlenszerűen választottuk ki egyetemünk könyvtárának teológiai szövegek közül: Lampe, 1977:101.

III. ATTITÜDÖK, VÉLEKEDÉSEK ÉS NYELVI JÁTÉKOK

Az értelmezést és magyarázatot követő jelenség a keresztrefeszítés. A szerző két újratértelmezést kínál: (i) annak követkekezménye volt, hogy az ember ellenállt Isten legyőző-hetelen akaratának; (ii) az ember akaratának egybeolvadása volt Isten akaratával. E pár első pillantásra ellentmond egymásnak. Az analitikus analógia az *akaratok kölcsönös viszonyának* analógiája (Krisztus vágya a halálra abban az általános összefüggésben, hogy az ember ellenáll Isten akaratának). Ezen értelmezés életképeesség és az analitikus analógia helyessége attól a mögöttes elméleti struktúráról függ, ami egy forrás-analógiából ered: „az ember teremtese Isten, a szellem által”. Ez olyan elméleti keretet hoz létre, amelyben a keresztrefeszítés magyarázata az, hogy „Isten az ember fele nyújtja kezét”. Eppógy, ahogy a gáztorvényeket a rugó analógiájára értelmezzük s a molekulák analógiája révén magyarázzuk, ugyanúgy a keresztrefeszítést az „akaratok összefonódása” révén értelmezzük, s ezzel összhangban egy olyan képzel magyarázzuk, mely szerint a világot és az embert egy megsemmisített szellem teremte. Mivel Isten semmivel sem inkább megfigyelhető, mint a molekulák, analógias fogalmaink egész szerkezetének ellenőrzése érdekében *tovább bi következményekhez* fordulunk. Olyan megerősítő eseménytípusokat kapunk, mint már-titromság, ellenállás a bűnnek stb. A szociálpszichológiai elv megintcsak az, hogy az ismerőség levegője, még ha hamis is, lehetővé teszi a meggyőzést és a manipulációt, ha példákkal szemléltetjük. Tapasztalni fogjuk, hogy vannak erre más módok is.

A meggyőzés és manipuláció elgondolásai olyan hatásra utalnak, amit a „szónok” a „hallgatóra” főképp a beszéd és más szemiotikai megjelenítő eszközök segítségével gyakorol. Az első szakaszban Arisztotelész néhány hipotézisét vizsgálta meg a kapcsolatokban, hogy a beszédnek stb. milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie ahhoz, hogy állítólagos hatásait kifejtse. No, de mi a helyzet a „hallgatóval”, mit kell a rá gyakorolni hatásnak tekintenünk? Nem hiszem, hogy ki tudnánk dolgozni a meggyőzés és manipuláció megfélelő szociálpszichológiáját, amire pedig szükségünk van a meggyőző beszéd kellően megalapozott elemzéséhez, ha csak megfélelően nem azonosítjuk a meggyőző vagy a manipulatív hatás tipikus végpontját. Ebben a szakaszban megpróbálom kimutatni, hogy sem az attitűdök, sem a vélekedések nem lehetnek érintve, mivel ezek mind a beszéd tulajdonságainak reifikációi. Az egyéni kognitív struktúrákat mégis valóban érinti. Ha az

emberi gondolkodás és cselekvés lényegében beszédformák, akkor a rájuk nézve lényeges kognitív struktúrák a helyes beszéd szabályai és konvenciói. Fejtegetésem annak kimutatását célozza, hogy e terület kutatásának hogyan kell ezekre a szabályrendszerekre összpontosítani s hogyan kerülhet sor a változásokra.

A meggyőzés pszichológiáját eddig főleg két alapra helyezték. Az egyik az „attitűd” köznapji fogalmának olyan általánosítása, ami valamiféle szellemi készenlétet jelent, s ami mind a beszédben, mind a cselekvésben megnyilvánul. Mivel állítólag eltérés volt a kérdőívek által feltartattitűdök és a tettekben tanúsított attitűdök között, azok, akik úgy vélték, hogy vannak a fenti értelemben vett attitűdök, azon küszködtek, hogy ököleletesítésként rejteljes entitások „mérésére” szolgáló módszereiket, s hogy válasz adjanak arra a kérdésre, miért vannak ezek az állítólagos eltérések. A másik pillér a kognitív disszonancia elmélete volt. Rendkívül nehéz az elmélet világos megfogalmazásához jutni, a kognitív disszonancia fogalmának homályos volta miatt. Egyik olvasata azonban abban a nézetben összegezhető, hogy ha valaki (egy korábbi vizsgálat során vallott) viselkedései ellenére kényszerül cselekedni, akkor az egyiket a másikhoz igazítja, ahol az igazítás pontos iránya különféle situációs tényezők függvénye.

Mindket elmélet elköveti azt a hibát, hogy a beszéd bizonyos attribútumait visszahatírti az „emberi szellembe”. Abból, hogy valaki azt mondja, „így és így vélem”, nem következik, hogy van valami a fejében, ami a vélekedés. Az egész beszéd jellegetre kell rákérdeznünk, amelyben ez a megnyilatkozás elhangzik, arra, hogy milyen helyet foglal el egy lényegében közösségi tevékenységben, a „vélemény megmondásán” belül, vagy esetleg azon belül, hogy „másokat rábeszélünk véleményünk megváltoztatására azáltal, hogy a magunkét hangsúlyozzuk” stb. Nem arról van szó, hogy az utóbbi nyelvi játékok leírásmodját szövegetként kellene vennünk. Ha van „valami a fejünkben”, akkor minden bizonynyal szabályok vannak arra, hogyan jársszuk a „vélekedés” nyelvi játékokat. S amint Needham (1972) meggyőzően kifejti, vannak olyan kultúrák, ahol nem jársszak ezeket a nyelvi játékokat. Navi nézőpontból ez feljogosítana bennünket arra, hogy valamiféle szellemi hiánnyal vádoljuk őket, amiért „micsenek véleményeik”? Fel kell tennünk a kérdést: „Mit tesz egy beszélgetés résztvevője, amikor valamilyen véleménynek ad hangot?” Vagy, a beszélgetést kissé taggabbban értelmezve, amikor valamilyen vélekedést cselekvésben juttat érvényre, például azáltal, hogy szava, elmenekül vagy bármi egyéb? Adott esetben beszélhetek egy kicsit, úgy mond, attitűdjeimről azért, mert udvariasnak szeretnék látszani. Vallhatok valamilyen véleményről azért, mert az én kultúrköröm feltételezi a gondolkodásnak és cselekvésnek olyan esszerű keretét, amelynek csakugyan alapvető részét alkotják az ember vélekedései. De a vélekedés hangsúlyozásának egyik közönséges nyelvi játéka semmiképpen nem implikálja a hívás valamilyen belső állapotának felárását. Ehelyett az „úgy hiszem...” szavakat valamely hit mellélti elkötelezettség nyilvános vállalásának aktusaként használják.

Ha valamiféle mentális entitásokként nem léteznek sem az attitűdök, sem a vélekedések, hanem az egyedi kognitív struktúrák nagyrészt különféle nyelvi játékok jártsszásának szabálykészszeiteiből épülnek fel, akkor az attitűdvizsgálatok vagy a kognitív disszonancia manipulálássalával végzett „kísérletek” talányos eredményei semmivé foszlának. Nem lehet ellentmondás egy vallott attitűd és egy tanúsított attitűd között, mivel mindkettőnek

mégvan az őt megillető helye a helyes beszédben. S kollektív megszólítások, nem pedig személyes gondolati műveletek szabják meg, hogy milyen beszéd az, amit a hozzáértő felek együtt létrehozhatnak. Úgy érzem, a meggyőződés nem szabad arra irányuló kísérletként elgondolnunk, hogy megvalóztassunk olyan mítikus modelleket, mint az attitűdök és a vélemények. A meggyőződés szerintem azt jelenti, hogy megtanultuk az embereket új szabályokra, a beszéd és a cselekvés új formáinak szabályaira. Ezt az álláspontomat azonban nem építhetem pusztán a meggyőződés két klasszikus emelvényének foglalkoztatására. A gondolkodás általános természetének megfélemlítő elemzése révén kell eljutnom hozzá, s össze kell kapcsolnom a retorika tanulmányozásáról az I. részben tett megfigyeléseimmel. A régi pszichológiának azon kísérletei mögött, hogy az attitűdökhöz hasonló rejtélyes tulajdonságokat vagy entitásokat „mérjen”, részben az a karteziánus világkép rejlik, amely szerint az univerzum ketős, van egy külső, főképp fizikai birodalma, szembeállítva a belső, szubjektív és elsősorban mentális birodalommal. Hogyan jussunk el az előbbi, problémamentesen megfigyelhetőnek gondolt területől a másikhoz, amely örökké és elvileg rejve van a kandi tudós szem számára? Am tegyük fel, hogy ez a kép alapjában téves. Mi történik, ha objektív és szubjektív, külső és belső birodalmaik helyeit, nyilvános és magánbeszéddel van dolgunk? A beszélgetések azért hidalják át a gondolat és a cselekvés, a mentális és a fizikai közti állólagos szakadékok, mert a nyilvános és a magánbeszélgetés birodalmai folytonosan mennek át egymásba. Tegyük hozzá ehhez egy további gondolatot. Vigotszkij Piaget-val folytatott híres vitájában azzal érvelt, hogy az elmélet és a megfigyelés azt mutatja, hogy a gyerekek nem egyénileg és szubjektív módon alakítanak ki olyan kognitív képességeket, mint amilyen például a beszéd képessége, amelyek azután valahogyan felbukkannak a nyilvános világban. Eppen ellenkezőleg, elsődleges tevékenységük mindig nyilvános és kollektív. Nevezetesen az, hogy nyilvános beszélgetésben vesznek részt. E beszélgetés sajátosságait a gyerekek fokozatosan saját személynél használatára módosítják, aminek egyik módja az önmagának beszéd, az önmagának cselekvés, az önmaga számára észlelés tükrözése. A gondolkodás, a tervezés és a képzelet a beszéd, a cselekvés és az észlelés fájához tartoznak, s az utóbbiak az *elsődlegesek*. Ezen azt értem, hogy az utóbbiak a nyilvános/kollektív tevékenységeknek a tulajdonságait hatarozzák meg az előbbi, a személynél vagy magán/egyéni tevékenységek tulajdonságait.

Ha a nyilvános és a magánbeszéd egyaránt beszélgetési formák, úgy mondom, akkor a meggyőződésnek kell, hogy valami közre legyen a beszélgetési szabályokhoz. Hipotézisem a következő: ha a magánbeszélgetés szabályai változatlanok maradnak, a nyilvános beszélgetési formák (és a velük járó cselekvések) révén egy aktorra ható pillanatnyi kollektív erőök legfeljebb ha „szájtépett” eredményeznek. De mi a helyzet az új nemzedékekkel? Ha igaz van Vigotszkijnak (1967) és szellemi lezámazottjának, Shotternak (1974), akkor a magánbeszélgetés formái a kisgyerekek anyjával (vagy más elsődleges gondviselőjével) való pszichológiai szimbólizmusban sajátítja el. Az ilyen formák nagyon ellenállóak lesznek a változással szemben, mert nem valószínű, hogy számottevő hatással lenne rájuk a felnőtté válás. A nyilvános beszéd például a politikai küzdelemben. A lengyelek azért képesek katolikusok maradni azok után is, hogy harminchat éve vesznek részt a bürokratikus szocializmus általános nyilvános-kollektív beszédében, mert volt egy másik nyilvános-kollektív beszéd is ennek a boldogtalan nemzetnek a bölcsője fölött és körülött egy nagyon eltérő retorikába

ágyazva. Ez az a beszédforma, amelyből a kisgyerekek Vigotszkij feltevéseinek megfigyelésénél, azokat, amelyeket tévesen belsőnek nevezünk.

Megfigyélésünk maguk is pusztán retorikának tűnnek. Van-e valami klinikai bizonyíték arra, hogy legerőteljesebben a privatizált beszéd következményeinek megfigyelésénél szűnünk?

A klinikai pszichológusok megpróbálták kideríteni, hogy milyen feltételei vannak a viselkedésterápia hatásosságának (azaz amikor valaki elkezd felhagyni korábbi cselekvésmódjaival). A metaterápiás kutatásnak ezen a területén Marks és Gelder (1967) végeztek a legtöbb munkát. Ez erőteljesen alátámasztja a fent javasolt „magánbeszéd” hipotézist. Kimutatták, hogy a terápia csak akkor hatásos, ha változás áll be az aktor magánbeszédében, amely belül a kérdéses cselekvéseket megfogalmazza, definiálja és eltervezi. Ha tagán értelmezzük a beszéd fogalmát, úgy, hogy magába foglalja a reprezentáció szimbolikus és ikonikus módjait is, valamint a privatizált beszédet, akkor mondhatni, hogy a privatizált „belső” beszélgetés a cselekvés genezisének kulcsa. Ha elvetjük, akkor elvetjük az a hajlandóságunk is, hogy az eredetileg panaszként megfigyelt, amennyiben változik, annyiban változnak azok a dolgok is, amiket teszünk. Az újabb munkák kétféleképpen megértőítetik Marks és Gelder eredeti felismerését. A nyilvános beszéd és ehhez hasonló, valamint a magánválasz közti dialógus a lelke a megfigyeltes folyamatának. Vigotszkij felismerése pedig azt sugallja, hogy ennek a dialógusnak a tulajdonságai a nyilvános dialógusnak azokból a formáiból származnak, amelyekből a magánformák elcsúsznak.

IV. MONODRÁMA

A tudományos beszéd olyan ki nem mondott analógia struktúra révén egyez meg, amelyen keresztül az, amit már tudunk vagy vélünk, beleegyez az új szóveggel. Kifejtetem, hogy megfigyeltünk annyit tesz, mint rávenni valakit azon szabályok vagy konvenciók megfigyeltására, amelyek által a beszélgetéshez való hozzájárulását szabályozza. Ezek a megfigyeltések mintegy felállítanak két premiszát, amelyekkel eljuthatunk a manipuláció értelmezéséhez.

E premiszák szerint egy manipuláció akkor sikerült, ha valaki olyan beszédkonvenciókat kényeztet magába téve, amelyek korlátozzák egyebek között azt, hogy milyen cselekvésekre és beszédekre jogosult. A fenti első premiszát azt sugallja, hogy ez egy (rendszerint ki nem mondott) analógia azon erejére támaszkodik, hogy olyan körülményeket hoz létre, melyek révén az új az ismeretség levezetése árassza. A „monodráma” jelenségek létrehozott manipulációs módra hozok példát, mégpedig a beszédben és a beszéd létrehozott manipulációs formára, amely egyeztetve van maga után az áldozat beszédkonvencióinak megfigyeltését és közvetíti egy ki nem mondott analógia. Az analógia éppen azt a szükségesség érzését váltja ki az áldozatból, ami lehetővé teszi, hogy természetesen vegye azoknak a beszédkonvencióknak a módosulását, amelyek mellett elkövetkezett magát.

A monodráma eredeti fogalma egy színházelméleleiből származik (Evreimov, 1927). A darab szereplőit ez az elmélet egyetlen ember jelké és jellemé aspektusainak megszeméltetésésként szemléli. Az az eseményeszerkezet, amely látszólag az emberek összetételével foglalkozik, kognitív folyamatok és érzelmi feszültségek sbb. reprezentációjainak közvetített módjaként értelmezi. A monodráma legegyszerűbb formájában Freud pszichológiáját használják fel az Öszön-én, az Én és a Felettes-én megszeméltetésésein, úgy mond a megszeméltetés perszonalizálásának meghatározásához. Az ezer-kilenc-százhuszas években Evreinov csakugyan írt és rendezett az emberi lélek freudista elmélete köré felépített színdarabokat.

Ez az elgondolás kiterjeszthető és módosítható úgy, hogy egy nagyon sajátos és finom módot foglaljon magába, amellyel az emberek beszédük formáin keresztül manipulálni képesek egymást. Torode (1976) felvetette, hogy milyen fontos a beszéd folyamataiban a névmások szerveződését tanulmányozni, amikor megpróbáljuk megérteni, hogy maga a beszéd hogyan hozza létre a rend egy formáját. A névmások használhatók arra, hogy az emberek egyfajta képzeletbeli világot hozzuk létre, ami valójában a fő beszéd megalkotása. Mások, amikor bekapcsolódnak a beszélgetésbe, egy ilyen beszélővel, olyan szerepek csapdájába esnek, amelyek nem a sajátjuk, s valóban nincs helyük abban a társadalmi valóságban, ahonnan a beszélgetésbe keveredtek, hanem a fő beszéd teremteté ökei. Torode ezeket „Hangoknak” nevezi. Az eredeti monodráma produkciókban a „szereplők” interakciót az adott pszichológia predetermínálta, a monodráma orientációjú kritikában pedig, mondjuk a melodrámat elemezve, a jellemeket egy eleve adott pszichológiai elmélet alapján értelmezték. A gonosztevő az Öszön-én, a hősnő apja a Felettes-én, a hős pedig az Én. A melodráma pusztán a lélek ezen oldalai közti fennálló dinamikai viszonyokat jeleníti meg.

A monodráma azonban, ebben a kibővített értelemben, az eseményeszerkezetek tagabb köré képes átfogni, s talán felvesz valamennyit a mindennapi élet közönséges eseményei közül is. Az a mondat például, hogy „Meg kell gondolnunk”, amikor egy hivatalos személyhez intézett kérésre adott válaszként használják, azt a közönséges epizódot használja ki, amikor „elmegyünk más hivatalos személyekkel konzultálni, s végül az ő általános döntésükkel térünk vissza”. Pl. ez a szakkeszervezeti vezető szövegének eseményeszerkezte, aki, amikor valaki egy nyilvános hírközítő szervezetről egy sztrájk kitáratásáról kérdezi, így válaszol: „Konzultálnom kell a főtitkárommal (meg kell kérdezni a tagságot) sbb.” Azt implikálja, hogy a döntést másutt és máskor fogják meghozni. A szakkeszervezeti vezető beszédében megjelent közönséges eseményeszerkezet felhasználásakor az, aki így szól: „Meg kell gondolnunk” egy pillanatra világosan megfogalmazza, hogy a döntést az illető nem fogja meghozni, hanem a vezető, aki a döntést meghozza, mint szöveg, nem felelős. Nem ésszerű tehát vitába kezdeni az érintett kérdéstől a beszélővel, aki nem több, mint szöveg. Semmi értelme vitalkozni, mert a beszédforma implikálja, hogy a döntést másutt hozták mások. A „mi”-nek mint „transzcendentális hang”-nak ez a használata éles ellentétben áll a „királyi többes” „mi”-jével, amelyben a beszélő a kollektív akarat megtestesítőjeként jelenik meg. A királyi többes alkalmazása valóban ott és akkor hoz döntést, s így lehet hozzáfordulni. De ha már a döntés egyszerű megtestesíté, akkor azt nem az egyén erőitlen autoritásával jelentük be, hanem annak a fenségével, aki az uralkodó, a nép megtestesítője.

A monodráma elemzés a beszédelemzés olyan formája, amelynek két elkülönülő szakaszban a szemlélyes névmások elrendezését kell felteképezni a szövegben. A nyelviani kategóriák azonban nem alkalmasak arra, hogy különbséget tegyünk mondjuk a „transzcendenciális” és a „kivályi többsé” között. Hogy teljessé tegyük az elemzést, meg kell határozni az eseményvázát (és al-vázakat), s explicite kell tenni az analógiát a közönséges epizódokkal és kifejlésének várható módjait. Csak amikor mindezzel megvagyunk, azonosíthatók a névmások a valódi „hangajakkal”. Amikor ezzel végeztünk, a beszélgetés gyakran egészen másként néz ki, mint amilyen akkor volna, ha a beszédek csupán állítólagos szemlélyekhez rendelniük volna. Barmely adott beszélt beszélhet egy vagy több Hangon, s az így kapott beszélgetés csak akkor lesz érthető, ha a beszédeket Hangokhoz, s nem szemlélyekhez rendeljük. Aki tehát azt mondja, „Meg kell gondolnunk, ugye?”, az e megnyilatkozás egyik lehetséges monodramatikus olvasata szerint a „Meg kell gondol-junk” szöveget a Transzcendens Hang megnyilatkozásaként produkálja, a színpadon kívüli autoritativ kollektiva hangjaként, a másik szövegész, „ugye”, az éppen beszélgetők közvelen, színpadon lévő kollektívájának megnyilatkozásaként. Akiknek bölánianuk vagy egyetértésüket valami más módon kifejezniük kellene ez utóbbi kérdésre válaszolva, azok, akik akkor és ott jelen vannak a beszélő számára.

Ha egyszer már valaki megette azt a lépést, hogy egy beszélgetést monodramatikusan olvasott, azaz azon szerepek alapján, amelyeket a fő beszélő beszédformái hoznak létre, akkor elég könnyű azonosítani a manipulativ beszéd egyik finomabb formáját. A többiek, akik beszélgetést folytatnak a fő beszélővel, mégpedig a névmások monodramai használatából következő módon, azok ezáltal abba a csapdába esnek, hogy olyan szereposztás szerepeit játsszák, ami a fő beszélő kreációja. Nem mint önmaguk jelennek meg, hanem mint játékosok egy jelenben (amelyet az éppen kibomló epizódból vetnek ki), s mint ilyenek azért kényszerülnek eljárásait a jelenet, *mert már tudják az események szerkezetét*. Már maguk is voltak jelen önmagukat játszóva olyan jelenetekben, ahonnan az, amibe most belécöppentek, eredetileg származik.

Meglehetősen bonyodalmas dolog fölfedezni azt, amit az alapvető epizódípusok eseményszerkezetének nevezhetünk. Amint már rendelkezünk ezekkel megféleltésképpen leírt repertóriumával, megvan a szükségesség anyagunk ahhoz, hogy nekifogjunk rajtacsipti az analógiákat az olyan epizódstruktúrákkal, amelyek a manipulativ monodramák esemény-szerkezetének alapját képezik. Goffman, egyedül a szociológusok és szociálpszichológusok között, megpróbálta úgy tekinteni az epizódokat, mint „kifejléseket”, szituációk megoldásait, olyan megoldásokat, amelyekben a résztvevő emberek szerepei bizonyos mértékig kockára vannak téve. De az ő munkásságától eltekintve úgy vélem, nagyon keveset tudunk a minden-napi élet közönséges eseményszerkezetéről. Az élet körös formái bizonyos mértékig katalo-gizáltak (italan még mindig Berné a legátfogóbb), ám mióta az etimológiai átciszított a beszéd pusztán felszíni formáinak tanulmányozására előzetes szociológiai elemzés közbejötté nélkül (leválasztva magát azáltal a beszédakusélméletről), úgy tűnik, senki sem foglalkozik hétköznapi epizódok történetileg-futásának, eseményszerkezetének stb. részletes tanulma-nyozásával. De ezek nélkül aligha határozhatjuk meg a névmások megoszlását a beszélge-tésekben és más váltakozó szövegekben (pl. bírósági eljárásban).

V. A PSZICHOLOGIA MINT RETORIKA

Mindkét fő példamat a „relexikalizálás” retorikai eszköze sajátos eseteként lehetne értelmezni. Ezt az eszközt részletesen vizsgálta Fowler és munkatársai (1979) és a meggyőző és manipulatív szövegek széles körének elemzésében alkalmazták. A szöveget azáltal „relexikalizálják”, hogy kihagyják a világos leíró kifejezéseket, mint pl. a cselekvést jelentő igéket („vizsgá”), és homályos kifejezésekkel cserélik fel, pl. elvont főnevekre („vizsgáldás”). A manipulatív hatás a vizsgálás tevékenységének személytelenítése olyasmiből, amit emberek *tesznek* valamilyen entitással. Azok a szabályok, amelyeket entitásokról beszélve alkalmazunk, megengedik a birtoklásra vonatkozó kérdések megfogalmazását – beszélhetünk pl. egy egyetemtől, mint birtokosról, mely kérdések nem megengedhetők, ha a tevékenységet „vizsgálandó emberekként” reprezentáljuk.

A beszélgetéscserelemzés nézőpontjából az analógiák és az ismerős szerepeket játszó monodramái Hangok teremtetten ismerősség érzés megerősítő ereje tekinthető a „relexikalizálás” következményének. Mindkét esetben egy leírási módot egy másikkal helyettesítünk úgy, hogy az új mód olyan következtetések és cselekvések alapjául szolgál, melyeket az eredeti leírási konvenciók nem szolgálnak.

A naiv-leletian különbséget tétel az azon esetek között, amikor az emberek gondolkodnak, szándékokat alakítanak ki, tervekkel szönek, hogy megvalósítsák őket, és azon esetek között, amikor kicsúszik a kezük közül az irányítás pl. bosszorkányosság, elmezavar, biológiai kényszer stb. miatt. Nyilvánvaló, hogy e különbségtétel nem csak praktikus, hanem politikai szempontból is életképes. A modern pszichológia jó része hajlamos összeemosni ezt a különbséget. Két egymással szorosán összefüggő tendencia ragadható meg. A pszichológusok úgy beszélnek és írnak a gondolkodásról és cselekvésről, mintha ezek kauzális folyamatok volnának. Azáltal próbálják vizsgálni az emberek gondolkodásának mikéjűt, hogy kísérleteket végeznek. Am ha egyszerűen már a kísérlet-beszéd *retorikáját* magukéva tettek, a kísérletezések nem olyan alkalmakként konstruálják meg, ahol az emberek kognitív készségeket, alkalmi előtérleteket, függőségeket, fenyegetéssel szembe- né hűdve stb. mutatnak, hanem kauzális hipotézisek próbáiként. A naiv-leletian beszéd mód az embereket autonóm lényekként reprezentálja; a tudományos mód automata- tákként. Tehát hétköznapi eseményeket tudományos terminusokkal átrni annyit tesz, mint a cselekvés genezisének nem kauzális magyarázatát kauzális magyarázattá asszimiálni. Gyakorlatilag ez az emberi autonómia valóságos voltának ragadását jelenti. Még ha az emberek mutatnak is autonómiát a „kísérleteknek” nevezett szociális eseményekben, a leírásukra alkalmazott szcientista *retorika* mintegy megakadályozza autonómiájuk regisztrálását. A kísérletező által felállított problémával kapcsolatosan tett kreatív vagy újdonság- számúba menő lépéseket nem valódi szabad cselekedetekként, hanem *a priori* hipotézis igazolásaként vagy cáfolásokként kell kezelni. Néha a szabad cselekvést statisztikai varianciaként kezelik. A kísérlet tehát, és a hozzá kapcsolódó retorika, a társadalmi élet iránti lényegében reakciós attitűd kifejeződése. Erről az attitűdről leválasztva a kísérletnek aligha

van értelme olyan kutatási módként, amely az emberek társadalmi cselekvését hivatott vizsgálni.

Éljenken példázza azt, hogy a szcientista retorika hogyan teremti félrevezető szöveget, J. Turner (1980) leírása a diszkriminációban szerepet játszó pszichológiát „mechanizmusokról”:

„...a csoportok közti diszkriminációt valószínűleg olyan pszichológiai vagy viselkedési kontinuumként ragadhatjuk meg legjobban, amely egyik végletként a csoporton belülieknek való maximális kedvezéstől másik végletként a tökéletes méltányosságig terjed (vagy a méltányosságon mint középponton át másik végletként az FAV-ig vagy a csoporton kívülieknek kedvezésig). Bár mely specifikus viselkedési tendencia vagy pozíció ezen kontinuum mentén mind F, mind FAV előnyökben tükröződik. A konceptuális változók és az operacionális mércek közti tökéletes megfelelés a következő lenne: Maximális FAV és minimális F maximális diszkriminációt jelezne, minimális FAV és maximális F tökéletes méltányosságot, F és FAV köztes értékei pedig a diszkrimináció különböző fokait jelölnék. Azértől kiindulva a diszkrimináció növekvő FAV előnyök és +12-ől kezdve csökkenő F előnyök a méltányosságtól a csoporton belülieknek kedvezés felé való eltolódást mutatnak, míg a fordított változások ennek ellenkezőjét. Ebben az egyszerű elemzésben az a fontos, hogy az F és FAV értékek lehetséges kombinációinak felében F előnye nagyobb lesz, mint FAV-jé; a kísérleti személyek mégis a csoporton belüliek javára kedveznek a csoporton kívüliekhez képest – még ha csak szerény mértékben is. Ez csak akkor nem volna így, ha a kísérleti személyek FAV választásokat azzal kompenzálnák, hogy egyenlő mértékben mutatnak A-t vagy MJP-t...”

A diszkrimináció pszichológiája, ahelyett, hogy úgy jellemzné az embereket, mint akik a méltányosság és a részrehajlás elvei szerint gondolkodnak, relexikalizáció segítségével „szcientizálja” a jelenséget „erők” összjátékára („F” és „FAV”), amelyek skáláris szorzata határozza meg, hogy mekkora előítéllettel viselkednek az emberek a releváns csoporttal szemben.

Mi történe, ha – a szociális reprezentációk hatása révén – az emberek ugyanúgy kezdenének gondolkodni maguktól, ahogyan dr. Turner gondolkodik róluk? Ha helyesen gondolom, hogy az autonómiánkban való hit az autonóm cselekvés felélelei közé tartozik, s ennél fogva felétele annak, hogy a társadalom adott imperatívuszai ellenében cselekedjünk, akkor bármi, ami az autonómiában való hit aláásása irányában hathat, egyben az embereket is hajlamosabbakká teheti arra, hogy imperatívuszokként fogadják el azokat a fennálló szabályokat, konvenciókat és a társadalmi cselekvés azon értelmezéseit, amelyek a politikai *status quo*-t meghatározzák. Turner szcientista retorikájának széles körű elterjedése valószínűleg oda vezetne, hogy az emberek a hagyományos társadalmak passzív konzervatívizmushoz hasonló dolgot tennének magukévá.

Ez a példa, és sok más hasonló is, egy általános ítélet sugall: hogy a szociálpszichológia talán nem egyéb, mint a naiv-élektan retorikai átalakítása oly módon, hogy annak szökecsét szcientista szökeccsel cseréli fel. A politikai szempontból naiv szociálpszichológusok számára talán csak a következmények gondos számbavétele mutatja meg, hogy ennek manipulációként messze ható és romboló hatásai lehetnek.

- Aaquist, Lennart (1972). *Performatives and verifiability by the use of language*. Uppsala: Filosofiska Föreningen och Filosofiska Institutionen vid Uppsala Universitet.
- Abrahams, R. D.–Bauman, R. (1971). Sense and non-sense in ra St. Vincent: Speech Behavior in a Caribbean Community. *American Anthropologist*, 73:762–772.
- Allwood, J. (1972). Negation and the strength of presuppositions. *Logical Grammar Report 2*. University of Gothenberg, Department of Linguistics. Reprinted in Ö. Dahl (ed.) *Logic, Pragmatics and Grammar* (1977). University of Gothenberg, Department of Linguistics, 11–52.
- Allwood J.–Andersson, L.-G.–Dahl, Ö. (1977). *Logic in Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aiston W. P. (1964). Linguistic Acts. *American Philosophical Quarterly*, 1/2.
- Aiston, W. P. (1964). *Philosophy of Language* (Englewood Cliffs, N. J.)
- Aiston, W. P. (1964). *Philosophy and Language*, and „Linguistic Acts“, *American Philosophical Quarterly* 1.: 138–146.
- Altman, S. A. (1965). Sociobiology of theus monkeys. II: Stochastics of social communication. *Journal of Theoretical Biology*, 8:490–522.
- Anderson J. M. (1968). Ergative and nominative in English. *Journal of Linguistics*, 4:1–32.
- Anderson Digby (1978). „Curricula as Implicative Descriptions of Classrooms.“ University of Nottingham: *Health Education Research papers*.
- Annamalai E.–Levinson, S. C. (in press). Why presuppositions are not conventional: some cross-linguistic evidence. *Linguistics*.
- Arewa E. O.–Dundes, A. (1964). *Proverbs and the ethnography of speaking folklore*. In: Gumpertz and Hymes, 1964:70–85.
- Argyle, M. (1969). *Social interaction*. London: Methuen.
- Argyle, M. (1972). *The social psychology of work*. London: Allen Eane. Magyarul: *Munkahelyi szociálpszichológia*. Budapest: Mezőgazdasági.
- Argyle, M. (1979). Sequences of social behaviour as a function of the situation. In: G. P. Ginsburg (ed.) *Emerging strategies in social psychology*. London: Wiley.
- Argyle, M. (1980). Interaction skills and social competence. In: M. P. Feldman and J. Orford (eds.) *The social psychology of psychological problems*. New York and London: Wiley.
- Argyle, M.–Kendon, A. (1967). The experimental analysis of social performance. *Advances in Experimental Social Psychology*, 3:55–98.

- Argyle, M., Furnham, A. and Graham, J. A. (1981). *Social situations*. Cambridge University Press.
- Argyle, M., Graham, J. A., Campbell, A. and White, P. (1979). The rules of different situations. *New Zealand Psychologist*, 8, 13–22.
- Argyle, M., Graham, J. A. and Kreckel, M. (1981). The structure of behavioural elements in social and work situations. In: Argyle et al. *Social situation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Artiszotietész (1982). *Rétorika*. Budapest: Gondolat.
- Atlas, J. D. (1975a). Frege's polymorphous concept of presupposition and its role in a theory of meaning. *Semantikos*, 1.1, 29–44.
- Atlas, J. D. (1975b). Presupposition: a semantico-pragmatic account. *Pragmatics Microfiche*, 1.4, D13–G14.
- Atlas, J. D. (1977). Negation, ambiguity, and presupposition. *Linguistics and Philosophy*, 1, 321–336.
- Atlas, J. D. (1979). *How linguistics matters to philosophy: presupposition, truth and meaning*. In: Oh and Dinneen (1979: 265–281).
- Atlas, J. D. (1980). A note on a confusion of pragmatic and semantic aspects of negation. *Linguistics and Philosophy*, 3, 411–414.
- Atlas, J. D. and Levinson, S. (1981). *It-clefts, informativeness and logical form: radical pragmatics* (revised standard version). In: Cole (1981: 1–61).
- Austin, J. L. (1961). *Philosophical Papers*. Oxford.
- Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press. Magyarul: *Tetten ért szavak*. Budapest: Akadémiai, 1990.
- Austin, J. L. (1970). "Performative Utterances" in *Philosophical Papers* (Oxford), 233–252.
- Austin, J. L. (1973). "Performative, Constative", in C. E. Caton, ed., *Philosophy and Ordinary Language* (Urbana, Ill.: 22–33.
- Ayoub, M. (1962). Bi-polarity in Arabic Kinship terms. *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguistics* (edited by H. G. Lunt). The Hague, Mouton.
- Bach, Kent (1975). Performatives are statements, too. *Philosophical Studies* 18, 229–236.
- Bach, Kent and Robert M. Harnish (1979). *Linguistic communication and speech acts*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Bakeman, R. and Dobbs, J. M. Jr. (1976). Social interaction observed: some approaches to the analysis of behaviour streams. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2, 335–345.
- Bales, R. F. (1950). *Interaction process analysis*. Cambridge, Mass.: Addison-Wesley.
- Bales, R. F. (1953). The equilibrium problem in small groups. In: T. Parsons, R. F. Bales and E. A. Shils (eds.) *Working papers in the Theory of Action*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Bar-Hillel Y. (1960). *The Present Status of Automatic Translation of Languages*. Appendix III., Alir. F. L. (ed.) *Advances in Computer*. Academic Press. New York 1960.
- Barnett Pearce, W., Cronen, V. E. and Johnson, K. (1978). *The structure of communication rules and the form of conversation: an experimental simulation*. Paper to Speech Communication Association, Minneapolis.
- Basso, K. (1970). To give up on words: silence in the Western Apache Culture. *Southwestern Journal of Anthropology*, 26, 213–230.
- Bates, E., Camanioni, L. and Volterra, V. (1975). The acquisition of performatives prior to speech. *Merrill-Palmer Quarterly*, 21, (3).
- Bates, E. (1976). *Language and context: the acquisition of pragmatics*. New York: Academic Press.

- Bates, E. (1976). Pragmatics and sociolinguistics in child language. In: Morehead, D. and Morehead, A. (eds.) *Language Deficiency in Children*. Selected Readings, Philadelphia: University Park Press.
- Bauman, R. (1972). The La Have Island general store. Sociability and verbal art in a Nova community. *Journal of American Folklore*, 85, 330–334.
- Beattie, G. W. (1980). The skilled art of conversational interaction. In: W. T. Singleton, P. Spurgeon and R. B. Stammers (eds.) *The analysis of social skills*. New York: Plenum.
- Bellert, I. (1974). On inference and interpretation of natural language sentences. *Theoretical Linguistics*, 5, 215–231.
- Bellugi, U. (1967). *The acquisition of negation*. Ph. D. dissertation. Harvard Graduate School of Education, Cambridge, Mass.
- Ben-Amos, D. (1969). Analytical categories and ethnic genres. *Genre*, 2, 275–301.
- Benjamin, L. S. (1979). Use of structural analysis to study social behaviour (SASB). and Markov chains to study dyadic interaction. *Journal of Abnormal Psychology*, 88, 303–319.
- Bennett, Jonathan (1973). The meaning-nominalist strategy. *Foundations of Language*, 10, 141–168.
- Benveniste, E. (1971). *Analytical philosophy and language*. Coral Gables.
- Berger, P. (1967). *The sacred canopy*. New York, Doubleday.
- Bernstein, B. (1964). *Elaborated and Restricted Codes*. In: Gumperz and Hymes, 1964.
- Bird, Graham H. (1975). Confusing the audience. *Analysts*, 35, 135–139.
- Blom, J. P. and Gumperz, J. J. (1972). Social meaning in linguistic structure. In: Gumperz, J. J. és Hyman, D. (szerk.): *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, D. 407–434.
- Bloom, L. (1970). *Language Development: Form and Function in Emerging Grammars*. Cambridge, Mass: M. I. T. Press.
- Bloom, L. (1973). *One Word at a Time: the Use of Single Word Utterances Before Syntax*. The Hague: Mouton.
- Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York, Henry Holt.
- Boden, M. (1977). *Artificial intelligence and natural man*. Hassocks: Harvester.
- Boeke, H. E. (1972). *Semantik*.
- Boer, S. G. and Lycan, W. G. (1976). *The myth of semantic presupposition*. Mimeo. Indiana University Linguistics Club.
- Brenner, M. (1980). Patterns of social behavior in the research interview. In: M. Brenner (ed.) *Social method and social life*. London: Academic Press.
- Brent, S. B. and Katz, E. W. (1967). *A study of language deviations and cognitive processes*. Wayne State University, Detroit, Michigan, Mimeo.
- Bright, W. (1966). (ed.) *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton.
- Brown, R. and Ford, M. (1961). Address in American English. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 62, 375–385.
- Brown, R. (1973). *A First Language: The Early Stages*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press; London: Allen and Unwin.
- Brown, R.-Gillman, A. (1975). A hatalom és szolidaritás névmárai. In: Papp M. és Szépe Gy., 1975.
- Bruner, J. (1973). *Beyond the Information Given*. New York: W. W. Norton.
- Bruner, J. (1975). The ontogenesis of speech acts. *Journal of Child Language*, 2, 1–19.
- Bruner, J. (1980). A kommunikációtól a nyelvig. In: Pál Csaba (szerk.): *Szöveggyűjtemény a pszcholinguisztika tanulmányozásához*. Budapest: Tankönyvkiadó, 455–486.
- Burke, K. (1945). *A grammar of motives*. New York, Prentice Hall.

- Burke, K. (1950). *A rhetoric of motives*. New York, Prentice Hall.
- Byrne, P. S. and Long, B. E. L. (1976). *Doctors talking to patients*. London: HMSO.
- Cahit, Stephen, R. (1978). *Activity Between and Within Activities*. Transition Center for Applied Linguistics, Arlington, Va.
- Camale-Graule, G. (1955). *Ethnologie et langage*. La parole chez les Dogon, Paris, Gallimard.
- Capell, A. (1966). *Studies in Socio-linguistics*. The Hague, Mouton.
- Carroll, J. B. (1964). *Language and Thought*. London: Prentice Hall.
- Cassirer, E. (1944). *An essay on Man. An introduction to a philosophy of human culture*. New Haven, Yale University Press.
- Cassirer, E. (1953). *Structure and Function in Einstein's Theory of Relativity*, trs. Swaby, W. C.-Swaby, M. C. New York: Dover Publications.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. The Hague, Mouton. Magyarárt: *Mondatantant szerkezetek*. Budapest: Osiris, 1995.
- Chomsky, N. (1959). On certain formal properties of grammar. *Information and Control*, 1, 91–112.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. The Hague: Mouton.
- Chomsky, N. (1966). *Cartesian Linguistics*. New York, Harper and Row.
- Chomsky, N.-Halle, M. (1968). *The Sound Pattern of English*. New York, Harper and Row.
- Chomsky, N. (1971). *Problems of Knowledge and Freedom*. New York, Random House.
- Chomsky, N. (1972). *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Hague, Mouton.
- Chomsky, N. (1975). *Reflections on Language*. New York: Pantheon.
- Clarke, A. H., Ellgring, H. and Wagner, H. (1979). *Situational effects on the syntax of speech and gaze behaviour in dyads*. Paper for symposium on Temporal aspects of speech; Social Psychology and Language Conference, Bristol, July 1979.
- Clarke, D. D. (1975a). The use and recognition of sequential structure in dialogue. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 14, 333–339.
- Clarke, D. D. (1975b). *The structural analysis of verbal interaction*. DPhil thesis. Bodleian Library Oxford.
- Clarke, D. D. (1979a). The syntax of action. *Oxford Review of Education*, 4, 3, 239–255.
- Clarke, D. D. (1979b). The linguistic analogy: when is a speech act like a morpheme? In: G. Ginsburg (ed.) *Emerging strategies in social psychology*. London: Wiley.
- Clark, E. (1973). What's in a word: on the child's acquisition of semantics in his first language. In: Moore, T. (ed.) *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York: Academic Press.
- Clark, H. and Haviland, S. E. (1977). Comprehension and the given-new contract. In: R. Freedle (ed.) *Discourse Production and Comprehension*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1–40.
- Clark, Herbert H. (1979). Responding to indirect speech acts. *Cognitive Psychology* 11, 430–477.
- Clark, H. H. and Thomas B. Carlson (1981). Context for comprehension. *Attention and performance IX*, ed. by John Long and Alan D. Baddeley, 313–330. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Clark, H. H. and Thomas B. Carlson (1982). *Speech acts and hearers beliefs*. To appear in Mutual Knowledge, ed. by N. V. Smith, London: Academic Press.
- Cohen, L. J. (1964). Do Illusionary Forces Exist? *Philosophical Quarterly* 1, 1964:118–137.
- Cohen, P. S. (1968). *Modern social theory*. London, Heinemann.
- Cole, Peter and Jerry L. Morgan (1975). (eds.) *Syntax and Semantics*, 3: *Speech acts*. New York: Academic Press.
- Cole, P. (ed.) (1981). *Radical Pragmatics*. New York: Academic Press.

- Comrie, Bernard (1976). Linguistic politeness axes: Speaker-addressee, speaker-referent, speaker-bystander. *Pragmatics Microfiche* 1:7.
- Conklin, H. C. (1959). Linguistic play in its cultural setting. *Language*, 35, 631–636.
- Coulthard, M. (1977). *Introduction to discourse analysis*. London: Longman.
- Cronen, V. E. and Barnett Pearce, W. (1978). *The logic of the coordinated management of meaning: an open systems model of interpersonal communication*. Paper to International Communication Association Convention, Chicago.
- Darwin, C. (1975). *A fajok eredete*. Budapest: Akadémiai.
- Davidson, D. és Harman, G. (szerk., 1972). *Semantics of natural language*. Dordrecht: Reidel.
- Davison, Alice (1975): *Indirect speech acts and what to do with them*. In: Cole and Morgan. 143–185.
- Dawkins, R. (1976). Hierarchical organisation: a candidate principle for ethology. In: P. P. G. Bateson and R. A. Hinde (eds.). *Growing points in ethology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DeLaguna, G. (1927). *Speech: its function and development*. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Diebold, I. R. (1963). Code-switching in Greek-English bilingual speech. *Georgetown University Monograph*, 15.
- Dixon, Robert M. W. (1972): *The Dyrbal language of North Queensland*. Cambridge: University Press.
- Donnellan, Keith (1966). Reference and definite description. *Philosophical Review* 75, 281–304.
- Donnellan, Keith (1968). Putting Humpty Dumpty together again. *Philosophical Review* 77, 203–215.
- Dore, J. (1973). *The development of speech acts*. Doctoral dissertation. City University of New York.
- Dore, J. (1974). A pragmatic description of early language development. *Journal of Psycholinguistic Research*, 4, 343–350.
- Dore, J. (1975). Holophrases, speech acts and language universals. *Journal of Child Language*, 2, 21–40.
- Dore, J. (1977). Children's illocutionary acts. In: Freedle R. (ed.) *Discourse Comprehension and Production*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Dore, J., Franklin, M. B., Miller, R. T. and Ramer, A. L. H. (1975). Transitional phenomena in early language acquisition. *Journal of Child Language*, 3, 13–28.
- Dornbach, I. (1975). *Prüfungsamt*. Frankfurt.
- Dowry, D. R., Peters, S. and Wall, R. (1981). *Introduction to Montague Semantics*. Dordrecht: Reidel.
- Drach, K. et. al. (1969). The structure of linguistic input to children. *Language Behavior Research Laboratory working paper no. 14*. University of California, Berkeley.
- Ducrot, O. (1972). *Dire et ne pas dire*. Parizs: Hermann.
- Duncan, S. Jr. (1972). Some signals and rules for taking speaking turns in conversation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 23, 283–292.
- Duncan, S. Jr. (1974). On signalling that it's your turn to speak. *Journal of Experimental Social Psychology*, 10, 234–247.
- Ekman, Paul and Wallace V. Friesen (1968). Nonverbal behavior in psychotherapy research. In: J. Shlien (ed.): *Research in psychotherapy*. Vol. III. Washington: American Psychological Association 179–216.
- Erikson, Frederick and Jeffrey Schultz (1977). „When is a Context? ICHD Newsletter 1 (2):5–10.

- Erikson, Frederick and Jeffrey Schultz (1979). *Talking to the Man: Social and Cultural Organisation of Communication in Counselling Interviews*, New York: Academic Press.
- Ervin, S. M. (1964). Language and TAT content in bilinguals. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 68, 500-507.
- Ervin-Tripp, S. M. (1964). *An analysis of the interaction of language, topic and listener*. In: Gumpertz at hymes, 1964, II, 86-102.
- Ervin-Tripp, Susan M. (1976). Is Sybil there? The structure of some American English directives. *Language in Society* 5, 25-66.
- Ervin-Tripp, S. M. (1969). Sociolinguistics. In: Berkowitz, L. (ed.): *Advances in Experimental Social Psychology* 4, New York: Academic Press; 91-165.
- Evtimov, N. (1927). *The Theatre as Life*, Hartrap, London.
- Farris, J. (1966). The dynamics of verbal exchange. *Anthropologica*, 8, 235-248.
- Ferguson, C. A. et Gumpertz, J. J. (1960). (eds.) *Linguistic Diversity in South Asia*. Bloomington: Indiana University.
- Ferguson, C. A. (1966). National sociolinguistic profile formulas. In: Bright, 1966, 309-315.
- Ferguson, C. A. (1975). Diglossia. In: Pap M. és Szépe Gy. 1975, 291-317.
- Fillmore, C. J. (1968). The case for case. In: Bach, E. and Harms R. (eds.). *Universals in Linguistic Theory*. New York: Holt, Rinehart-Winston.
- Fillmore, C. J. (1971). *Verbs of judging: an exercise in semantic description*. In: Fillmore and Lagendoe (1971:273-90).
- Fillmore, C. J. (1972). How to know whether you're coming or going? In: *Bulletin of the Summer Institut in Linguistics*, Vr Tokio, 3-17.
- Fillmore, C. J. (1972). Subjects, speakers, and roles. Semantics of natural language, ed. by Donald Davidson and Gilbert Harman, 1-24. Dordrecht: Reidel.
- Fischer, J. I. (1958). Social influence in the choice of a linguistic variant. *Word*, 14, 47-56.
- Fishman, J. A. (1967). Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 23, (no. 2), 29-38.
- Fishman, J. A. (1972). *The sociology of language*. Rowley Mass.: Newbury House.
- Flanders, N. A. (1970). *Analyzing Teaching Behavior*. Reading, Mass.: Addison-Wesley.
- Flavell, J. H. (1968). The development of role-taking and communication skills in children. New York: Wiley.
- Fock, N. (1965). Cultural aspects of the „oho“ intuition among the Waikai. *Proceedings of the 36th International Congress of Americanists*. Copenhagen: Munsgraad, 136-140.
- Fodor, J. (1976). *The language of Thought*. New York: Crowell.
- Foley, W. and Van Valin, R. D. (in press). *Information packaging in the clause*. In: Shopen (in press).
- Fonagy, I. (1971). Double coding in speech. *Scintifica*, 3, 189-222.
- Fowler, R., Hodge, B., Kress, G. and Trew, T. (1979). *Language and Control*. Routledge and Kegan Paul, London etc.
- Frake, C. O. (1960). The Eastern Subanon of Mindanao. In: Murdock, G. P. (ed.): *Social Structure in Southeast Asia*. Viking Publications in Anthropology, 29, 51-54.
- Frake, C. O. (1963). Litigation in Lipay: a Study in Subanon law. *The Proceedings of the Ninth Pacific Science Progress*, 1957, vol. 3, Bangkok.
- Frake, C. O. (1964a). Notes on queries in ethnography. *American Anthropologist*, 66, (no. 3), 132-145.

- Frake, C. O. (1964b). A structural description of Subanon "religious behavior". In: Goodenough, W. G. (ed.). *Explorations in Cultural Anthropology*. New York, McGraw Hill.
- Frake, C. O. (1972). *Struck by speech: The Yakan concept of litigation*. In: Gumperz and Hymes, 1972. 109-129.
- Frazer, Bruce. *Hedged performances*. In: Cole and Morgan 1973. 187-210.
- Frege, G. (1892, 1980). *Jelentes és jelölés*. *Logika, szemantika, matematika*. Bp.: Gondolat, 1980. 156-190.
- Frenz, T. S. (1976). *A generative approach to episodic structure*. Paper presented to the University of Southern California Western Speech Communication Convention, San Francisco, November.
- Friedrich, P. (1972). Social context and semantic feature: the Russian pronominal Usage. In: Gumperz, J. J. és Hyman, D. (ed.). *Directions in sociolinguistics*. New York: Holt, 270-300.
- Gardner, P. (1966). Symmetric respect and memorate knowledge: the structure and ecology of individualistic culture. *Southwestern Journal of Anthropology* 22. 389-415.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Garfinkel, H. (1972). *Remarks on ethnomethodology*. In: Gumperz and Hymes, 1972. 39-324.
- Garner, Richard (1975). *Meaning*. In: Cole and Morgan, 305-61.
- Garvey, C. (1974). Some properties of social play. *Merrill-Palmer Quarterly of Behavior and Development*. 20. 163-180.
- Garvey, C. (1975a). Requests and responses in children's speech. *Journal of Child Language* 2, 41-63.
- Garvey, C. (1975b). *Contingent queries*. Draft MS.
- Garvey, C. (1977). *Play*. London: Fontana and Open Books.
- Garvey, C. and Ben Deeba, M. (1974). Effects of age, sex and partner on children's dyadic speech. *Child Development*. 45. 1159-1161.
- Gayton, A. and Newman, S. (1940). *Yokuts and Western Mono Myths*. Berkeley and Los Angeles: University of California.
- Gazdar, G. (1978). Heavy parentheses wipe-out rules, okay? *Linguistics and Philosophy*. 2. 281-289.
- Gazdar, G. (1979). *Pragmatics: Implicature, presupposition, and logical form*. New York: Academic Press.
- Gazdar, G. (1979b). *A solution to the projection problem*. In: Oh and Dinneen (1979:57-89)
- Geach, P. (1950). Russell's theory of description. *Analysis*. 24. 84-88.
- Geach, P. (1960). Ascriptivism. *Philosophical Review*. 69. 221-226.
- Geertz, C. (1960). *The religion of Java*. New York, The Free Press.
- Geoghegan, W. (1971). Balancing? Sarnal address terminology. In: Paul Kay (ed). *Explorations in Mathematical Anthropology*. M. I. T. Press.
- Gergen, K. J. and Gergen, M. M. (1981). *Social Psychology*. Harcourt-Brace-Jovanovich, New York, etc.
- Goffman, E. (1956). The nature of deference and demeanor. *American Anthropologist* 58: 473-502.
- Goffman, E. (1961). *Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Bobbs-Merrill.
- Goffman, E. (1963). *Behavior in public places: Notes on the social organization of gathering*. New York: Free Press of Glencoe.
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: essays on face to face behavior*. Garden City, New York: Anchor Books.
- Goffman, E. (1971). *Relations in public. Microstudies of the public order*. New York: Basic Books. (London: Penguin Press).

- Goffman, E. (1972). "On Face-Work: an Analysis of Ritual Elements in Social Interaction." In: John Laver and Sandy Hutcheson (eds.), *Communication in Face-to-Face Interaction*. Harmondsworth: Penguin, 319–346.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis*. Cambridge, Mass. New York: Harper and Row.
- Goffman, E. (1975). Replies and responses. *Language in Society*, 5, 257–313.
- Goffman, E. (1978). Response cries. *Language*, 54, 787–815.
- Goffman, E. (1979). Footing. *Semiotica*, 25, 1–29.
- Goffman, E. (1981). *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat.
- Goldman, Alvin I. (1970). *A theory of human action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Goodenough, W. G. (1957). Cultural anthropology and linguistics. In: Garvin (ed.) *Report of the Seventh Round Table Meeting on Linguistics and Language Study*. Georgetown University Monographs, 9, 167–173.
- Goodenough, W. G. (1965). Rethinking "status" and "role": toward a general model of the cultural organization of social relationships. In: M. Banton (ed.) *The relevance of models in anthropology*. London, Tavistock.
- Goody, E. N. (1978). Towards a theory of questions. In: E. N. Goody (ed.) *Questions and politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gordon, David-George Lakoff. Conversational postulates. In: *Papers from the Seventh Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1971. 63–84.
- Gottman, J. M. (1979). *Marital interaction*. New York: Academic Press.
- Graham, J. A., Argyle, M. and Furnham, A. (1980). The goal structure of situations. *European Journal of Social Psychology*, 10, 345–366.
- Green, G. (1968). On "Too" and "Either" and "not just on "Too" and "Either" either: Papers from the Fourth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. University of Chicago Linguistics Department.
- Green, Georgia M. (1975). *How to get people to do things with words: The whimperative question*. In: Cole and Morgan, 107–141.
- Greenberg, J. (1968). *Antropological Linguistics*. New York, Random House.
- Greenburg, Dan (1964). How to be a Jewish mother: A very lovely training manual. Los Angeles: Price/Stern/Sloan.
- Grice, H. Paul (1957). Meaning. *Philosophical Review* 66, 377–388. Lásd kötetünkben.
- Grice, H. Paul (1968). Utterer's meaning, sentence-meaning, and word-meaning. *Foundations of Language*, 4, 225–242.
- Grice, H. Paul (1969). Utterer's meaning and intentions. *Philosophical Review* 78, 147–177.
- Grice, H. Paul (1975). *Logic and conversation*. In: Cole and Morgan (1975:41–58). Lásd kötetünkben.
- Griffin, Peg and Frank Humphrey (1978). "Task and Talk". In: Shuy and Griffin, 1978.
- Gruber, J. P. (1975). Performative-constative transition in child language development. *Foundations of Language* 12, 513–528.
- Gumperz, J. J. (1964). *Linguistics and social interaction in two communities*. In: Gumperz and Hymes, 1972.
- Gumperz, J. J. (1967). "On the linguistic markers of bilingual communication". In: J. Macnamara (ed.) *Problems of bilingualism. Journal of Social Issues*, 23/2, 48–57.
- Gumperz, J. J. (1976). "Language, Communication, and Public Negotiation". In: P. R. Sanday (ed.), *Anthropology and the public interest*. New York: Academic Press.

- Gumperz, J. J. & Hymes, D. (eds.): *Directions in sociolinguistics*. New York: Holt, 1972.
- Gumperz, J. J. & Hymes, D. (eds.): *The ethnography of Communication*. American Anthropologist, 1964.
- Gundel, J. K. (1977). *Role of Topic and Comment in Linguistic Theory*. Mimeo. Indiana University Linguistics Club.
- Habermas, J. (1972). *Knowledge and Human Interests*. Heinemann, London.
- Halliday, M. (1975). *Learning How to Mean*. London: Edward Arnold.
- Halvorsen, P. (1978). *The Syntax and Semantics of Cleft Constructions*. Texas Linguistic Forum 11.
- Austin University of Texas, Linguistics Dept.
- Harder, Peter (1978). *Language in action: Some arguments against the concept 'illocutionary'*. Papers from the 4th Scandinavian Conference on Linguistics, ed. by Kirsten Gregersen et al., 193-197. Odense: University Press.
- Harder, Peter and Christian Kock (1976). *The theory of presupposition failure*. Copenhagen: Akademisk Forlag.
- Hare, R. M. (1970). Meaning and "Speech Acts", *Current Trends in Linguistics* 12.
- Hare, R. M. (1972). "Meaning and Speech Acts", *Philosophical Review* 73:3-24, and "Austin's Distinction between Locutionary and Illocutionary Acts, 2 in Hare, *Practical Inferences* (London, 1972).
- Haré, R. and Secord, P. (1972). *The explanation of social behaviour*. Oxford: Pergamon.
- Heal, Jane (1974). Explicit performative utterances and statements. *Philosophical Quarterly* 24. 106-121.
- Heinaemaeki, O. (1972). *Before*. Proceedings of the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 139-151.
- Heizler, J. O. (1965). *A sociology of language*. New York: Random House.
- Heimel, C. G. (1965). *Aspects of Scientific Explanation*, Free Press, New York.
- Herel, R. K. (1972). Application of stochastic process analysis to the study of psychotherapeutic processes. *Psychological Bulletin*, 77, 421-430.
- Herzberger, H. O. (1971). *Some results on presupposition and modality*. Mimeo. University of Toronto.
- Hilger, S. I. (1957). *Arcaucanian child life and its cultural background*. Smithsonian miscellaneous collections 135, Public 4297. Washington D. C.
- Hogan, H. (1967). *An ethnography of communication of the Ashanti*. Masters Thesis. University of Pennsylvania.
- Homans, G. C. (1958). Social behavior as exchange. *Journal of Sociology*, 62, 597-606.
- Horn, L. R. (1978). Some aspects of negation. In: J. H. Greenberg (ed.) *Universals of Human Language* Vol. 4: Syntax.
- Howell, R. (1968). Linguistic choice and levels of social change. *American Anthropologist*, 70. 553-559.
- Huesman, L. R. and Levinger, G. (1976). Incremental exchange theory: a formal model for progression in dyadic social interaction. In: L. Berkowitz (ed.) *Advances in experimental social psychology* 9. New York: Academic Press.
- Hymes, D. (1961a). Functions of speech: the evolutionary approach. *Anthropology and Education* (ed. F. C. Gruber). Philadelphia, University of Pennsylvania.
- Hymes, D. (1961b). On typology of cognitive styles in language. *Anthropological Linguistics*, 3. 22-54.

- Hymes, D. (1964a). Directions in (ethno)linguistic theory. Romney, A. K.–D'Andrade, R. G. (eds.) *Transcultural studies of cognition*. Washington D. C., American Anthropological Association.
- Hymes, D. (1964b). *Language and culture in Society*. New York, Harper and Row.
- Hymes, D. (1966). Two types of linguistic relativity. In: Bright, 1966, 114–158.
- Hymes, D. (1968). Linguistics – the field. *International encyclopedia of the Social sciences*, 9: New York, Macmillan, 351–371.
- Hymes, D. (1970). Linguistic aspects of comparative political research. In: Holt, R. T. and Turner, J. (eds.) *Methodology of comparative Research*. New York, The Free Press, 295–341.
- Hymes, D. (1975). *A beszélés néprajza*. In: Pap, M. and Szépe Gy. 1975, 91–146.
- Hymes, D. (1976). „Is Sybil There? The Structure of American English Directives”. *Language in Society* 5: 27–76.
- Hymes, D. (1977). „Wait for me, roller skate.” In S. Ervin-Tripp) C. Mitchell-Kernan (eds.), 1977, 165–188.
- Ingram, D. (1971). Transitivity in child language. *Language*, 47, 888–910.
- Irvine, J. T. (1968). *Speech and music in two cultures*. Kézirat.
- Jaffe, J. (1964). Verbal behavioral analysis in psychiatric interviews with the aid of digital computers. In: D. McRitch and E. A. Weinstein (eds.) *Disorders of communication*. Research Publication of the Association for Research in Nervous and Mental Disorders, 42. Baltimore: Williams and Wilkins.
- Jefferson, G. (1972) Side sequences. In: D. Sudnow (ed.) *Studies in social interaction*. New York: Free Press.
- Jong, Rev. Herbert (1959). *Moral theology* (tr. Urban Adelman). Westminster, MD: Newman Press.
- Jones, E. E. (1964). *Ingratiation: a social psychological analysis*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Jones, E. E. and Gerard, H. B. (1967). *Foundations of Social Psychology*. New York: Wiley.
- Joos, M. (1962). The five clocks. *International Journal of American Linguistics*, 28, V.
- Joseph, S. M. (1962). *Rhetoric in Shakespeare's time. Literary Theory in Renaissance Europe*. New York, Harcourt, Brace and World.
- Kahn, David (1967). *The codebreakers: The story of secret writing*. New York: Macmillan.
- Kanstorovics, V. (1966). *Tűzvilág: zenei és nyelvészeti tanulmányok*. Moszkva, Izd. Pol. lit.
- Karttunen, L. (1971a). Some observations on factivity. *Papers in Linguistics*, 4, 55–69.
- Karttunen, L. (1971b). Implicative verbs. *Language*, 47, 340–358.
- Karttunen, L. (1973). Presuppositions of compound sentences. *Linguistic Inquiry*, 4, 169–193.
- Karttunen, L. (1974). Presupposition and linguistic context. *Theoretical Linguistics*, 1, 3–44.
- Karttunen, L. (1977). Syntax and semantics of questions. *Linguistics and Philosophy*, 1, 3–44.
- Karttunen, L. and Peters, S. (1975). Conventional implicature in Montague grammar. *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 266–278.
- Karttunen, L. and Peters, S. (1977). *Regimen for presupposition*. *Proceedings of the Third Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society*, 360–371.
- Karttunen, L. and Peters, S. 1979). Conventional implicature. In: *Oh and Dinneen* (1979: 1–56).
- Karttunen, L. (n.d.) *Presuppositional phenomena*. Mimeo. Department of Linguistics, University of Texas, Austin.
- Katz, E. (1966). A content-analytic method for studying themes of interpersonal behavior. *Psychological Bulletin*, 66, 419–422.
- Katz, J. J. (1972). *Semantic Theory*. New York: Harper and Row.

- Katz, J. J. (1977). *Propositional structure and illocutionary Force*. New York: Crowell.
- Katz, J. J. and Fodor, J. A. (1963). The structure of a semantic theory. *Language*, 39, 170–210.
- Katz, J. J. and Postal, P. (1964). *An integrated theory of linguistic description*. M. I. T. Press.
- Katz, J. J. and Langendoen, D. T. (1966). Pragmatics and presupposition. *Language*, 52, 1–17.
- Keenan, E. L. (1971). Two kinds of presupposition in natural language. In: C. J. Fillmore and D. T. Langendoen (eds.) *Studies in Linguistic Semantics*. New York: Holt, 45–54.
- Keenan, E. L. (1972) On semantically based grammar. *Linguistic Inquiry*, 3, 413–461.
- Keenan, E. L. és Huill, L. P. (1973). The logical presupposition of questions and answers, in: Petőfi és Franch, 441–466.
- Keesing, F. M. and Keesing, M.M. (1956). *Elite communication in Samoa: a study in leadership*. Stanford, Cal., Stanford University Press.
- Kempson, Ruth (1975). *Presupposition and the delimitation of semantics*. Cambridge: University Press.
- Kendon, A. (1967). Some functions of gaze-direction in social interaction *Acta Psychologica*, 26, 22–63.
- Kiparsky, Paul and Carol Kiparsky. Fact. In: M. Bierwisch and K. Heldolph (eds.), *Progress in linguistics*. The Hague: Mouton, 1970. 143–173.
- Kiparsky, P. and Kiparsky, C. (1971). Fact. In: Steinberg and Jakobovits (1971:134–169)
- Kjolseth, J. R. (1967). *Structure and process in conversation*. Paper presented at the American Sociological Society Meetings, San Francisco.
- Klima, E. S. (1964). Relatedness between grammatical systems. *Language*, 40, 1–29.
- Klin, G. J. (1969). *An approach to general systems theory*. New York, Van Nostrand Reinhold.
- Knorr-Cetina, K. (1981). *The Manufacture of Knowledge*, Pergamon, Oxford.
- Kozstomarov, V. G. (1967). Ruskij recsevoj etiket. *Ruskij jazik za rubezsom*, 1, 56–62.
- Kripke, S. (1972). Naming and necessity. In: Davidson és Harman, 253–355.
- Kroeber, A. L. (1960). Evolution, history and culture. In: Sol Tax (ed.) *Evolution after Darwin*. Chicago, University of Chicago Press. 1–16.
- Kurada, S. Y. (1974). Geach and Katz on presupposition. *Foundations of Language*, 177–199.
- Kutschera, F. von (1971). *Sprachphilosophie und Linguistik*. 117–161.
- Labov, W. (1963). The social motivation of a sound change. *Word* 19: 273–309.
- Labov, W. (1964). *Phonological correlates of social stratification*. In: Gumperz and Hymes, 1964.
- Labov, W. (1966a). *The Social Stratification of English in New York*. Washington D. C., Center for Applied Linguistics.
- Labov, W. (1966b) *On the Grammaticality of Every-Day Speech*. Paper given before the Linguistic Society of America, New York City.
- Labov, W.–Joshua Waletzky. Narrative analysis. In: *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle: University of Washington Press, 1967. 12–44.
- Laffal, Julius. *Pathological and normal language*. New York. Atherton, 1965.
- Lakoff, G. (1970). *Linguistics and natural logic*. Ann Arbor: University of Michigan.
- Lakoff, G. (1971a). On generative semantics. In: Steinberg, D. and Jakobovits, L. (eds.) *Semantics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lakoff, G. (1971b). Presupposition and relative well-formedness. In: Steinberg és Jakobovits, 329–340.
- Lakoff, G. (1972). Linguistics and Natural Logic. In: Davidson, D. et Harman, G. (eds.) *Semantics of Natural Language*. Mouton, The Hague.

- Lakoff, G. (1975). *Pragmatics in natural logic*. Formal semantics of natural language, ed. by Edward L. Keenan, 253–286. Cambridge, University Press.
- Lakoff, Robin T. (1972). Language in context. *Language*, 48, 907–927.
- Lambert, W. (1967). The use of *tu* and *vous* as forms of address in French Canada: a pilot study. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 6, 614–617.
- Lampe, G. W. H. (1977). *God as Spirit*. Clarendon Press, Oxford.
- Langendoen, D. T. (1971). *Presupposition and assertion in the semantic analysis of nouns and verbs in English*. In: Steinberg and Jakobovits (1971:341–344.)
- Langendoen, D. T., Savin, H. B. (1971). *The projection problem for presuppositions*. In: Fillmore and Langendoen (1971:55–62.)
- Langer, Susanne K. (1942). *Philosophy in a New Key*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lanham, R. (1968). *A handlist of rhetorical terms*. Berkeley and Los Angeles, University of California Press.
- Lawton, D. (1974). *Társadalmi osztály, nyelv és oktatás*. Budapest, Gondolat.
- Leech, G. N. (1974). *Semantics*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Lefebvre, H. (1966). *Le langage et la société*. Paris, Gallimard.
- Lefebvre, H. (1968). *The sociology of Marx*. London, Allen Lane.
- Lenneberg, E. (1967). *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley.
- Levinson, S. (1978). *Some re-observations on the modelling of dialogue*. MS. Department of Linguistics, University of Cambridge.
- Levinson, Stephen, C. (1979). *Pragmatics and Social deixis: Reclaiming the notion of conversational implicature*. BLS 5, 206–223
- Lewis, David K. (1969). *Convention*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (1972). *General semantics*. In: Davidson and Harman (eds.), 1972, 169–218.
- Lieberman, Philip (1965). On the acoustic basis of the perception of intonation by linguists. *Word*, 21, 40–54.
- Lieberman, M. (1973). *Alternatives*. Proceedings of the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society, 346–355.
- Lowie, R. (1917). Notes on the social organization of the Mandan, Hidatsa, and Crow Indians. *American Museum of Natural History. Anthropological Papers*, 21.
- Lowie, R. (1937). A history of ethnological theory. New York, Kinehart.
- Luria, A. (1961). *The Role of Speech in the Regulation of Normal and Abnormal Behavior*. New York: Liveright Publishing Corp.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*, Vols. 1 and 2. Cambridge, Cambridge University Press.
- Malinowsky, B. (1935). *Coral gardens and their magic*. Vol. 2. London, Allen and Unwin.
- Mann, R. D., Gibbard, G. S. and Hartman, J. J. (1967). *Interpersonal styles and group development*. New York: Wiley.
- Marks, I. M. and Geller, M. G. (1967). 'Transvestism and Fetishism', *British Journal of Psychiatry*, 113, 711–729.
- Martin, J. N. (1975). Karttunen on possibility. *Linguistic Inquiry*, 6, 339–341.
- Martin, J. N. (1979). *Some misconceptions in the critique of semantic presupposition*. Mimeo. Indiana University Linguistics Club.
- Martinich, A. P. (1975). Sacraments and speech acts. *Heythrop Journal* 16, 289–303.
- McIlwraith, T. (1948). *The Bella Coola Indians*. Toronto, University of Toronto Press.

- McNeill, D. (1963). The psychology of you and I: a case history of a small language system. *American Psychological Association meeting*.
- McNeill, D. (1970). *The Acquisition of Language*. New York: Harper and Row.
- McNeill, D. (1975). Semiotic extension. In: Solso, R. (ed.) *Information Processing and Cognition*, Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- McPhail, P. (1967). The development of social skill in adolescents. Unpublished MS. Cited in M. Argyle. *Social interaction*. London: Methuen, 1969.
- Mead, G. H. (1974). *A pszichikum, az én és a társadalom*, Budapest, Gondolat.
- Mead, M. (1937). Public opinion mechanisms among primitive people. *Public Opinion Quarterly*, 1, 5-16.
- Mead, M. (1948). Some cultural approaches to communication problems. In: Bryson, L. (ed.): *The communication of ideas*. New York, Harper, 9-26.
- Mead, M. (1964). Vicissitudes of the study of the total communication process. In: T. A. Sebeok, A. S. Hayes és M. C. Bateson (eds.): *Approaches to semiotics*. The Hague: Mouton, 277-287.
- Meldman, M. J. (1967). Verbal behavior analysis of self-hyperattributionism. *Diseases of the Nervous System*, 28, 469-473.
- Mercieau-Ponty, M. (1967). *Introduction a la prose du monde. La Revue de Méthaphysic et de Morale*, 2, 139-153.
- Messinger, J. (1980). Anang proverb riddles. *Journal of American Folklore*, 73, 225-235.
- Millar, Martin and Keith Brown (1979). Tag questions in Edinburgh speech. *Linguistische Berichte*, 60, 24-45.
- Miller, G. A. and Selfridge, J. A. (1950). Verbal content and the recall of meaningful material. *American Journal of Psychology*, 63, 176-185.
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two. *Psychological Review*, 63, 81-97.
- Miller, G. A., Galanter, E. and Pribram, K. H. (1960). *Plans and the structure of behavior*. New York: Holt.
- Morgan, J. L. (1977). Conversational posostulates revisited. *Language*, 53, 277-284.
- Morgan, J. L. (1978). *Two types of convention in indirect speech acts*. Syntax and semantics, 9: Pragmatics, ed. by Peter Cole, 261-280. New York: Academic Press.
- Morley, I. E. and Stephenson, G. M. (1977). *The social psychology of bargaining*. London: Allen and Unwin.
- Morris, D., Collett, P.-O'Shaughnessy, M. (1979). *Gestures: their origins and distribution*. London: Cape.
- Moscovici, S. (1961). *La Psycho-analyse, son image et son publique*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Needham, R. (1972). *Belief, Language and Experience*. Blackwell, Oxford.
- Nelson, K. (1973). *Structure and strategy in learning to talk*. Society for Research in Child Development Monographs, vol. 38.
- Nelson, K. (1974). Concept, word, and sentence: interrelations in acquisition and development. *Psychological Review*, 81, 267-285.
- Newman, S. (1955). Vocabulary levels: Zuni sacred and slang usage. *Southwestern Journal of Anthropology*, 11, 345-354.
- Oh, C. K. and Dinneen, D. A. (eds.) (1979). *Syntax and Semantics 11: Presupposition*. New York: Academic Press.

- Parain, B. (1969). *Petite méthaphysique de la parole*. Paris: Gallimard.
- Pease, K. and Arnold, P. (1973). Approximations to dialogue. *American Journal of Psychology*, 86, 769-776.
- Peirce, C. (1957). The logic of abduction. In: Thomas, V. (ed.), *Peirce's Essays in the Philosophy of Science*. New York: Liberal Arts Press.
- Peters, S. (1979). A truth-conditional formulation of Karttunen's account of presupposition. *Synthese*, 40.2, 301-316.
- Petőfi, S. J. és Franck, D. (szerk.): *Präsuppositionen in Philosophie und Linguistik*. Frankfurt: Athenäum.
- Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.
- Pike, K. (1967). *Language in relation to the unified theory of human behavior*. The Hague: Mouton.
- Pool, I. (1959). *Trends in content analysis*. Urbana, I. 11. University of Illinois Press.
- Popper, K. R. (1959). *The Logic of Scientific Discovery*. London.
- Post, E. (1922). *Étiquette*. New York, Funk and Wagnalls.
- Prince, E. F. (1978a). A comparison of wh-clefts and it-clefts in discourse. *Language*, 54.4, 893-906.
- Prince, E. F. (1978b). *On the function of existential presuppositions in discourse*. Proceedings of the Fourteenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 362-376.
- Psathas, George (1979). (ed.) *Everyday language: Studies in ethnomethodology*. New York: Wiley.
- Putnam, H. (1958). Formalization of the concept 'about'. *Philosophy of Science*, 25, 125-130.
- Rackham, N., Honey, P. and Colbert, M. J. (1971). *Developing interaction skills*. Northampton: Wellers.
- Randolph, Vance (1928). *Verbal modesty in the Ozarks*. *Dialect Notes* 6, 57-64.
- Rausch, H. L. (1965). Interaction sequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 487-499.
- Rees, N. (1973). Noncommunicative function of language in children. *Journal of Speech and Hearing Research* 38, 98-110.
- Reichel-Dolmatoff, G. and A. (1961). *The people of Arima*. Chicago, University of Chicago Press.
- Reichenbach, H. (1947). *Elements of symbolic logic*. Toronto, Collier-Macmillan.
- Reis, M. (1977). *Präsuppositionen und Syntax*. Tübingen: Niemeyer.
- Rescher, Nicholas (1966). *The logic of conundrums*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Revill, P. (1966). Preliminary report on paralinguistics in Mbembe (E. Nigeria). In: Pike, K. (ed.) *Tagmemic and matrix linguistics applied to selected African languages*. Washington D. C. Richards, M. (1974). *The integration of the Child into a Social World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricks, D. (1971). *The beginnings of vocal communication in infants and autistic children*. Unpublished Doctorate of Medicine thesis. University of London.
- Rommelteit, R. (1968). *Words, meanings and messages*. London: Academic Press.
- Rommelteit, R. (1972). Language games, syntactic structures and hermeneutics. In: J. Israel and H. Tafel (eds.) *The context of social psychology*. London: Academic Press.
- Rommelteit, R. (1974). *On message structure: a conceptual framework for the study of language and communication*. London: Wiley.
- Rommelteit, R., Cook, M., Haveika, N., Henry, P., Herkner, W., Pechoux, M. and Peters, G. (1971). Processing utterances in context. In: E.A. Carswell and R. Rommelteit (eds.) *Social contexts of messages*. London: Academic Press.

- Rosenshine, B. (1971). *Teaching Behaviours and Student Achievement*. Slough: NFER.
- Ross, John R. (1970). *On declarative sentences*. Readings in English transformational grammar ed. by Roderick A. Jacobs and Peter S. Rosenbaum. 222-272. Waltham, MA: Ginn.
- Rubin, J. (1962). Bilingualism in Paraguay. *Anthropological Linguistics*, 4, 52-58.
- Rubin, J. (1968). *Natural bilingualism in Paraguay*. The Hague: Mouton.
- Rubin, Andee (1978). *A framework for comparing language experiences*. TINLAP-2: Theoretical issues in natural language processing-2. ed. by David Waltz. 133-140. New York: association for Computing Machinery.
- Russell, B. (1905). On denoting. *Mind*, 14, 479-493.
- Ryan, J. (1974). Early language development. In: Richards, M. (ed.) *The Integration of the Child into a Social World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sachs, J. S. (1967). Recognition memory for syntactic and semantic aspects of connected discourse. *Perception and Psychophysics*, 2, 437-442.
- Sacks, H. (1971). The search for help. In: Sudnow, D. (ed.) *Studies in Social Interaction*. New York: Free Press.
- Sacks, H. (1972a). *An initial investigation of the usability of conversational data for doing sociology*. In: D. Sudnow (Ed.), *Studies in social interaction*. New York: Free Press.
- Sacks, H. (1972b). On the analyzability of stories by children. In: J. J. Gumperz and D. Hymes (eds.), *Directions in Sociolinguistics* 325-345. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Sacks, H. (1973a). *On some puns with some intonations*. In: R. W. Shuy (ed.), Report of the 23d Annual Round Table Meeting on Linguistics and Language Studies, 135-144. Washington D. C.: Georgetown University Press.
- Sacks, H. (1973b). *Lectures at the Linguistic Institute*. Ann Arbor, Mich.
- Sacks, H. (1973c). *The preference for agreement in natural conversation*. Paper presented at the Linguistic Institute, Ann Arbor, Mich.
- Sacks, H. (1974). An analysis of the course of a joke's telling in conversation. In: R. Bauman and J. Sherzer (eds.), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. 337-353. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sacks, H., Emanuel A., Schegloff and Gail Jefferson (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50, 690-735.
- Sacks, H. and Schegloff, E. (1979). *Two preferences in the organization of reference to persons in conversation and their interaction*. In: Pothas (1979:15-21).
- Sadock, J. (1971). Queeratives. In: Papers from the seventh Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1971. 223-232.
- Sadock, J. (1974). *Towards a linguistic theory of speech acts*. New York: Academic Press.
- Sag, Ivan and Mark Liberman (1975). *The intonational disambiguation of indirect speech acts*. In: Papers of the Eleventh Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Chicago: Chicago Linguistic Society, 1975.
- Salisbury, R. (1962). Notes on bilingualism and linguistic change in New Guinea. *Anthropological Linguistics*, 4/7, 1-13.
- Samarin, W. (1965). The language of silence. *Practical Anthropology*, 12, 115-119.
- Sandys J. E. (1920). *A history of classical scholarship*. Vol. 1. New York: Cambridge University Press.
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt Brace and World.

- Sapir, E. (1971). *Az ember és a nyelv*. Budapest, Gondolat.
- Schank, R. C. and Abelson, R. P. (1977). *Scripts, plans, goals and understanding*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Scheffloff, E. A. (1968). Sequencing in conversational openings. *American Anthropologist*, 70: 1075–1095. (Reprinted in J. J. Gumperz and D. Hymes (eds.), *Directions in Sociolinguistics* 346–380. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972.
- Scheffloff, E. A. (1972). *Notes on a conversational practice of formulating place*. In: Sudnow (1972:75–119). [Reprinted in P. P. Giglioli (ed.), *Language and Social Context*, 95–135. Harmondsworth: Penguin, 1972.]
- Scheffloff, E. A. and Sacks, H. (1973). Opening up closings. *Semiotica*, 7, 289–327. [Reprinted in R. Turner (ed.), *Ethnomethodology*, 233–264. Harmondsworth: Penguin.]
- Schiffier, Stephen R. (1972). *Meaning*. Oxford: Clarendon Press.
- Schnelle, H. (1972). *Sprachphilosophie und Linguistik*. 190–240.
- Schütz, Alfred (1960). *Der sinnhafte Aufbau der Sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Vienna: Springer.
- Schütz, A. (1962). *Collected Papers In: The Problem of Social Reality*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Searle, J. R. (1965). What is a Speech Act? in M. Black, (ed.), *Philosophy in America* (Ithaca), 221–239.
- Searle, J. R. (1968). Austin on Locutionary Acts. *Philosophical Review*, 77, 405–474.
- Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge University Press.
- Searle, J. R. (1971). What is a Speech Act? *The Philosophy of Language*. J. R. Searle, ed., 1971, 39–53.
- Searle, J. R. (1975a). Indirect Speech Acts. In: P. Cole and J. L. Morgan, eds., 59–82. *Lásd kötetünkben*.
- Searle, J. R. (1975b). Speech acts and recent Linguistics. *Annals of the New York Academy of Sciences* 263, 27–38. Developmental psycho-linguistics and communication disorders, eds., D. Aaronson and R. Reiber.
- Searle, J. R. (1975c). A taxonomy of illocutionary acts. In: K. Gunderson (ed.), *Language, mind and knowledge*. Minnesota Studies in the Philosophy of Science, 7. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Searle, J. R. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society* 5, 1, 1–23.
- Sebeok, Thomas A. (1962). Coding in the evolution of signalling behavior. *Behavioral Science* 7(4): 430–442.
- Sellars, W. (1954). Presupposing. *Philosophical Review*, 63, 197–215.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27, 379–423.
- Shapiro, D. A. (1976). Conversational structure and accurate empathy: an exploratory study. *British Journal of Social and Clinical Psychology*, 15, 213–215.
- Shatz, Marilyn (1975). *Towards a developmental theory of communicative competence*. Unpublished University of Pennsylvania dissertation, 1975.
- Sherzer, J. (1970). La parole chez les Abipones, *L'Homme*, 10, 42–76.

- Sherzer, J., Darnell, R. (1972). *Outline guide for the ethnographic study of speech use*. In: Gumperz-Hymes, 1972.
- Sherzer, J. (1973). Verbal and non-verbal terms: the pointedlip gesture in San Blas Cuna. *Language in Society*, 2/1. 117-132.
- Shorler, J. (1974). The development of personal powers, in Richards, M.P.M. (ed.) *The Integration of a Child into a Social World*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Shuy, Roger and Peg Griffin (eds.) (1978). *The Study of Childrens Functional Language and Education in the Early Years*. Final Report to the Carnegie Corporation of New York, Arlington, Va.: Center for Applied Linguistics.
- Simon, H. A. (1952). A formal theory of interaction in social psychology. *American Sociological Review*, 17. 202-211.
- Sinclair, J. and Coulthard, R. M. (1975). *Towards and analysis of discourse: the English used by teachers and pupils*. London: Oxford University Press.
- Skinner, B. F. (1957). *Verbal behavior*. New York, Appleton.
- Slobin, D. I. (1963). Some aspects of the use of pronouns of address in Yiddish. *World*, 19. 193-202.
- Slobin, D. I. (1967). *A field manual for cross-cultural study of the acquisition of communicative competence*. University of California, Berkeley.
- Smith, B. O., Meux, M. O., Coombs, J., Nuthall, G. A. and Precians, R. (1967). *Studies of the strategies of teaching*. Urbana, Ill.: Bureau of Educational Research, University of Illinois.
- Snyder, G. (1969). *Earth house told: technical notes and queries to fellow dhurma revolutionaries*. New York, New Directions.
- Soames, S. (1979). A projection problem for speaker presuppositions. *Linguistic Inquiry*, 10.4. 623-666.
- Somnio, L. A. (1968). *A handbook to sixteenth century rhetoric*. London, Routledge, and Kegan Paul.
- Soskin, W. F. and John, V. (1963). The study of spontaneous talk. In: Barker, R. G. (ed.) *The stream of behavior*. New York, Appleton.
- Stalnaker, R. C. (1974). *Pragmatic presuppositions*. In: Munitz and Unger (1974: 197-214). [Reprinted as Stalnaker (1977)]
- Stalnaker, R. C. (1977). *Pragmatic presuppositions*. In: Rogers, Wall and Murphy (1977: 135-147).
- Stalnaker, R. C. (1978). Assertion. *Syntax and semantics*, 9. Pragmatics, ed. by Peter Cole. 315-332. New York: Academic
- Steinberg, Cf. B. B. and Jakobovits (1971), eds. *Semantics*. Cambridge.
- Stevenson, C. L. (1944). *Ethics and language* New Haven, Yale, University Press.
- Stockwell, R., Schachter, P. and Partee, B. (1973). *The Major Syntactic Structures of English*. New York: Holt, Rinehart and Jinston.
- Stone, P. J., Dunphy, D. C., Smith, M. S. and Ogilvie, D. M. (1966). *The general inquirer: a computer approach to content analysis*. Cambridge, Mass.: M. I. T. Press.
- Strawson, P. F. (1950). On referring. *Mind*, 59. 320-344.
- Strawson, P. F. (1952). *Introduction to Logical Theory*. London: Methuen.
- Strawson, P. F. (1964) Intention and Convention in Speech Acts. *Philosophical Review* 73, 439-460.
- Sudnow, David N. (1972). (ed.) *Studies in social interaction*. New York: Free Press.
- Sugarmann-Bell, S. (1973). *A description of communicative development in the pre-language child*. Unpublished Honors paper, Hampshire College.
- Sully, James (1896). *Studies of Childhood*. New York: Appleton.

- Tambiah, S. J. (1968). The magical power of words. *Man*, 3, 175–208.
- Tanner, N. (1967). Speech and society among the Indonesian elite: a case study of a multilingual community. *Anthropological Linguistics*, 9, 15–40.
- Taylor, E. (1871). *Primitive Culture*. London, John Murray.
- Thomson, Donald F. (1935). The joking relation and organized obscenity in North Queensland. *American Anthropologist* 37, 460–490.
- Torode, B. (1976). The revelation of a theory of the social world as grammar, in Haré, R. (ed.) *Life Sentences*. Wiley, London, etc.
- Trower, P., Bryant, B. and Argyle, M. (1978). *Social skills and mental health*. London: Methuen.
- Turner, J. (1980). Fairness or discrimination in intergroup behaviour? *European Journal of Social Psychology*, 10, 131–146.
- Tyler, S. A. (1965). Koya language morphology and patterns of kinship terminology. *American Anthropologist*, 67, 1428–1440.
- Tyler, S. A. (1966). Context and variation in Koya kinship terminology. *American Anthropologist*, 68, 693–708.
- Veron, E. C. Szuzsi, E., Korn, F., Kornblit, A. and Malfé, R. (1965). *Communication and neurosis*. Buenos Aires: Egecio, Kézitár.
- Verschueren, J. (1978). Reflections on presupposition failure: A contribution to an integrated theory of pragmatics. *Journal of Pragmatics* 2, 107–151.
- Vigotszkij, Sz. L. (1967). *Gondolkodás és beszéd*. Bp: Akadémiai.
- Wallace, A. F. C. (1961). *Culture and Personality*. New York, Random House.
- Warnock, G. J. (1973). *Some types of performative utterances*. Essays on J. L. Austin, ed. by Sir Isaiah Berlin et al., 69–89. Oxford: University Press.
- Watson, J. and Potter, R. J. (1962). An analytic unit for the study of interaction. *Human Relations*, 15, 245–263.
- Watson, O. M.–Graves, T. D. (1966). Quantitative research in proxemic behavior. *American Anthropologist*, 68, 971–985.
- Watzlawick, P., J. H. Beavin and D. D. Jackson (1967). *Pragmatics of Human Communication*, New York: Norton.
- Weinreich, U., Labov, W. and Herzeg, M. (1968). Empirical foundations for a theory of language change. In: Lehman, W. and Malkiel, Y. (eds.) *Directions for historical linguistics: a symposium*. University of Texas Press, 97–195.
- Weizenbaum, J. (1966). ELIZA – A computer program for the study of natural language communication between man and machine. *Communications of the ACM*, 9, 36–45.
- Weizenbaum, J. (1967). Contextual understanding by computer. *Communication of the ACM*, 10, 474–480.
- Wells, G., M. Montgomery and M. MacLure (1978). *Discourse and the development of language*. Symposium on Discourse Analysis. Fifth. International Congress of Applied Linguistics. Montreal, August 1978.
- Werner, H. and Kaplan, B. (1963). *Symbol Formation*. New York: Wiley.
- Westman, R. S. (1978). Environmental languages and the functional bases of animal behaviour. In: B. Hazlett (ed.) *Quantitative Methods in Animal Behaviour*. London: Academic Press.
- Wiggins, David (1971). *On word-sense sentence-sense and difference of word-sense: Towards a philosophical theory of dictionaries*. Semantics. ed. by Danny Steinberg and Leon Jakobovits, 14–34. Cambridge: University Press.

- Wilson, D. (1975). *Presuppositions and Non-Truth Conditional Semantics*. New York: Academic Press.
- Wilson, D. and Sperber, D. (1978). On Grice's theory of conversation. *Pragmatics Microfiche*, 3.5, F1-G14.
- Winograd, T. (1972). Understanding natural language. *Cognitive Psychology*, 3, 1-191.
- Witgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. New York. Magyarul: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz, 1991.
- Woods, W. A. (1970). Transition network grammars for natural language analysis. *Communications of the ACM*, 13, 591-606.
- Wunderlich, D. (1972). „Sprechakte” In: Mass and Wunderlich, *Pragmatic und sprachliches Handeln* (Frankfurt). 69-188.

GLOSSÁRIUM

ARGUMENTUM: A logikai szemantikában a **PREDIKÁTUMHOZ**, állítmányhoz rendelt változókat, cseket behelyettesítve a kapott állítás, **PROPOZÍCIÓ** meghatározott igazságértékekkel bír (pl: ugyan (x) , x =kutyá) lazán értelmezve az állítmány „vonzata”.

DEIXIS (rámutatás): Olyan nyelvi elemeket nevezünk deiktikusnak, melyek a megnyilatkozás személyi-tér-idő megvalósulásához kapcsolódnak, illetve ehhez viszonyítva értelmezhetők csak. Nyilvánvaló példák: *én, te, itt, most, később*, de pl. *jön, hoz stb.* is tartalmaz deiktikus elemeket.

DISTRIBÚCIÓS ELEMZÉS: Olyan nyelvészeti elemzés, mely abból indul ki, hogy a különböző nyelvi elemek különböző környezetekben fordulhatnak elő; az előfordulási környezetek kiegészítő megoszlása (distribúciója) alapján sorolja egyetlen elem változataiként egymáshoz a látszólag eltérő elemeket (pl. az *im*, és az *ing n-jét*) s a megoszlás alapján hoz létre az elemekből nyelvi oszályokat (pl. közös főnév: ami megjelenhet A.....Ige kontextusban). A disztribúciós elemzés megpróbál eltekinteni ekközben a jelentéstől s egyéb „bizonytalan” kritériumoktól.

ESZGRAMMATIKA: A mondatok műszerkezcének olyan fellogása, ahol a műszerkezcetben az ígéhez kiszámtu alapvető szemantikai viszonyi kifejező esetei képviselő főnévi csoport társul – az ágens (cselekvő), az instrumentum (csköz), az objektum (tárgy), a befogadó stb., s ezek az esetviszonyok képviselik a legfontosab nyelvi viszonyokat (alany stb.), nem pedig formális kategória szimbólumok közötti dominancia viszonyok.

FATIKUS AKTUS: Egy bizonyos szókincshez tartozó bizonyos típusú zajok kimondása egy bizonyos nyelvtan szerinti, egy bizonyos intonációval stb. a jelentésre és referenciára való tekintet nélkül.

FONÉMA: A nyelv jelentésmegkülönböztető értékekkel bíró hangosztálya. Egy-egy fonéma több hangkönyvezetből függő (pl. az elterő *n* a magyar *ing* és *im* szavakban) változatot foglal egybe, melyek kiegészítő megoszlást mutatnak – ahol az egyik szerepel, ott a másik nem (l. disztribúciós elemzés).

GENERATÍV NYELVTAN: Olyan szabályrendszer, mely rekurzív módon strukturális leírások végtelen halmazát hozza létre, így teremelve megfélelést hangsor s jelentés között egy nyelven végtelen számi mondatnál.

ILLOKÚCIÓ: Az az interperszonális cselekvés, melyet egy megnyilatkozás kimondása segítségével végzünk (pl. ígérés, figyelmeztetés, elítélés, kérés, kérdezés – állítás).

LOKÚCIÓ: Valaminek a kimondása egy bizonyos értelemmel és referenciával egy adott L nyelven.

MORFÉMA: A nyelvi legkisebb, még jelentéssel bíró egység; a szótövek mellett a különböző toldalékok, elő- és utótagok stb. is morfémák (pl. *ban, den*). A morféma, akárcsak a fonéma, absztrakt nyelvi egység. Egy morfémának több változata, megvalósulása lehetséges, melyek kiegészítő DISZTRIBÚCIÓBAN vannak egymással. pl. a *-ban*, és a *-den* a *BAN* morféma két megvalósulása, vagy a *kéz* és a *keze*, a *KEZ* morfémáé.

NATIVIZMUS: A viselkedés (itt főképp nyelvi viselkedés) bizonyos tényezőinél a szerzett jelleggel szemben a velészülettel jelleget hangsúlyozó felfogás.

PARALINGVISZTIKAI JEGYEK: A verbális megnyilatkozásokat kísérő nem verbális, de a hangadásal kapcsolatos kommunikatív viselkedés elemei (pl. hangszín, hanghordozás, hangterjedés), melyeket nem költék nyelvtani szabályok.

PARAFRÁZIS: Egy kifejezés, mondat, szöveg értelmének visszaadása más szavakkal és/vagy szerkesztéssel.

PERFORMATIVUM: Olyan ige kifejezés, amely egyes szám első személyben jelen időben használva „állításban” kimondja azt az ILLOKÚCIÓS aktust, melyet a megnyilatkozás kimondásával végzünk. (*Igéttem hogy eljövök; A vadlónai felmeniem.*)

PERLORÚCIÓ: Az az interperszonális cél, amit egy megnyilatkozás segítségével elérünk.

PREDIKÁTUM (állítmány): Logikai értelemben egy függvény, mely „üres helyeket”, változókat tartalmaz, ezeket – az ARGUMENTUMOKAT – behelyettesítve kapunk kijelentést, PROPOZÍCIÓT.

PREZUPPOZÍCIÓ (szemantikai): Azokra a referenciális feltevésekre vonatkozik, amelyeknek teljesülniük kell, hogy a mondat kimondásával tett állítás igaz vagy hamis legyen („Franciátország jelenlegi királya van” mondatot); pragmatikai: Egy mondat kimondásakor annak kontextusára vonatkozó előfeltevések (pl. „Lajos abbahagyta felcséget verését” előfeltevélezi, hogy „Lajos vette a felcséget”; vagy a „Macát vette el Pali?” előfeltevélezi, hogy „Pali elvett valakit”).

PROPOZÍCIÓ: Logikai értelemben kijelentés, mely egy kijelentés-függvényéből (állítmány) s bizonyos számú ARGUMENTUMBÓL áll; a változók – argumentumok – behelyettesítéskor váltik a P igazsá vagy hamissá.

REFERENCIA: „Vonatkozás”, az a dolog a világban, melyre a megnyilatkozás főnévi csoportjai segítségével utalunk.

REKURZÍV: Olyan szabálysor, ahol a szabálysor jobb oldalán újra bevezetésre kerül egy a bal oldalon szereplő szimbólum (pl. az S).

RÉTIKUS AKTUS: Amikor a fonetikus aktus során keletett hangokat bizonyos többé-kevésbé határozott értelemmel és REFERENCIAVAL használjuk.

SZERENCSEFELTÉTELEK: Egy beszédaktus hibátlan és hiánytalan végrehajtásának szükséges és elegendő feltételei.

SZOMSZÉDSÁGI PÁR: Két megnyilatkozásból álló beszélgetési szekvencia, ahol a megnyilatkozások két különböző beszélőtől származnak, az egyik közvetlenül a másik után következik; és sajátos módon kapcsolódnak össze, ami részben a beszélők számára adott tipológia eredménye. A megnyilatkozástípusok „elsőpár részekre” és „másodpár részekre” oszthatók. Jellegetes például a kérdés-válasz, üdvözlés-viszontüdvözlés, kínálás-elfogadás stb.

TRANSZFORMÁCIÓS SZABÁLY: Olyan szabály, amely „mondajelölőket”, szerkezeteket alakít át más szerkezetekké; a szabály bal és jobb oldalán is szerkezetek szerepelnek, a bal oldali szerkezeteket töltés, újrendezés, hozzáadás stb. révén alakítja át a szabály. A generatív nyelvtanok többségének elfogadásában a transzformációs szabályok a mélyszerkezetből hozzák létre a felszíni szerkezetet.

UNIVERZÁLÉ (a nyelvészetben): Olyan nyelvi sajátosság, mely minden – vagy szinte minden – emberi nyelvben megtalálható. Kapcsolódhat nyelvi elemekhez, ill. kategóriákhoz (pl. mindenhol van magánhangzó), a nyelvtan szerveződéséhez, a kategóriák egymás közötti viszonyához (pl. ha van kettősszám, akkor van többesszám is).

MAGYAR NYELVŰ IRODALOM

Összeállításunk csak a legalapvetőbb és könyv alakban hozzáférhető magyar nyelvű irodalmat foglalja össze.

- Argyle, M. 1981. *Munkahelyi szociálpszichológia*. Budapest, Meczőgazdasági.
- Arisztotelész 1982. *Rétorika*. Budapest, Gondolat.
- Austin, J. L. 1990. *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai.
- Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.) 1990. *Előnyelvi tanulmányok*. Budapest, MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet.
- Chomsky, N. 1995. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris–Századvég.
- Felkai Gábor 1993. *Jürgen Habermas*. Budapest, Aron.
- Goffman, E. 1980. *A mindennapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat.
- Habermas, J. 1976. *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, Filozófiai Figyelő.
- Horányi Özséb (szerk.) 1978. *Kommunikáció*. I–II. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Hunyadi György (szerk.) 1984. *Szociálpszichológia*. 2. kiadás. Budapest, Gondolat.
- Kernény Gábor (szerk.) 1992. *Normatíva – nyelvi norma*. Budapest, MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kontra Miklós (szerk.) 1988. *Beszélt nyelvi tanulmányok*. Budapest, MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet.
- Kontra Miklós (szerk.) 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest, MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet.
- Mead, G. H. 1974. *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest, Gondolat.
- Pap Mária – Szépe György (szerk.) 1975. *Társadalom és nyelv*. Budapest, Gondolat.
- Pleš Csaba – Teresztyéni Tamás (szerk.) 1979. *Beszédkritika, kommunikáció, interakció*. Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Rádics Katalin – Laszló János (szerk.) 1980. *Dialógus és interakció*. Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Réger Zita 1990. *Utak a nyelvhez*. Budapest, Akadémiai.
- Ruzsa Imre – Máté András 1997. *Bevezetés a modern logikába*. Budapest, Osiris.
- Siklaci István 1994. *A meggyőzés pszichológiája*. Budapest, Scientia Humana.
- Telegi Zsigmond – Szépe György (szerk.) 1972. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. VIII. *Nyelv és társadalom*. Budapest, Akadémiai.
- Teresztyéni Tamás 1981. *Konvencionális jelentés – kommunikációs jelentés*. Budapest, MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Wardagh, R. 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris–Századvég.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

A személyneveknél a dőltbetűs számok a szerző saját cikkének oldalaszámát jelzik. A „nép” kifejezés egyszerre utal kevésbé ismert népevekre és nyelvekre.

- Abelson, R. P. 580, 588
 Adorj-Uj szerződés 381–383
 Agar, D. 93
 állítás 29, 30, 176–179
 Allwood, J. 359, 374
 Alston, W. P. 228, 242
 Altman, S. A. 578
 Altrichter Ferenc 14
 analitikus filozófia 26, 27
 anang (nép) 462
 Anderson, J. M. 558
 Andersson, L. 364
 arakunian (nép) 465
 arapes (nép) 467
 Arewa, E. O. 490
 argumentum 236–239, 662
 Argyle, M. 565–602, 586, 594, 597
 ariama (nép) 464, 465
 Arnold, P. 569
 Athén 464
 áthidalás 380–390
 Atlas, J. D. 354, 359, 366, 371, 374
 Austin, J. L. 29–42, 124, 138, 141, 205–208, 228, 395, 542, 576, 605
 Ayoub, M. 536
baby-talk 528–530
 Bach, K. 126, 138, 141, 150–152, 154
 – közvelet 62–81, 154–157, 401–408
 – és hallgatók 123–173
 – gyermeknyelvből 604–606
 – feltevései 45–50, 72–74, 78–81
 – elmélet 14, 228, 229, 234–239
 481, 482, 530, 531
 beszédaktus 25–166, 198–212, 246–252, 399,
 – összetevői 481–490
 –módok 473, 474
 –helyzet 479, 480
 –etnográfiai 393, 394, 458–495
 –esemény 480
 beszéd
 – típusai 246–252
 Berger, P. 493
 Benjamin, L. S. 578
 Ben Debba 584
 Bellugi, U. 527
 bella coola (nép) 464, 465
 beszélők 570–574
 Beavin, J. H. 234
 Bauman, R. 470, 491
 Bates, E. 598, 607
 Basso, K. 460
 Barnett, P. W. 581
 Bar-Hillel, Y. 171–187, 266
 balizuni (nép) 468
 Bales, R. F. 595
 Bakeman, R. 578

- cselekvés 606–612
- és nyelv 9–21, 30–34, 39–41, 563–567,
- 606–612
- Dahl, Ö. 374
- Darnell, R. 471, 486
- Darwin, C. 632
- Davidson, D. 10
- Dawkins, R. 577, 590
- deixis 274 *lásd még* indexikus kifejezések
- Delaguna, G. 603
- Diebold, I. R. 523
- Dikeman, B. 535
- direktíva, direktívum 66–68, 71–74, 82–122
- szándéka 107–115
- szociális megoszlása 85–107
- társas jelentése 115–120
- típusai 85–107
- diskurzus *lásd még* társalgás
- elemzés 391–501, 544–551
- szubannuniahknál 494–501
- disztribúciós elemzés 507–540, 662
- Dixon, R. M. W. 129
- Dobbs, J. M., Jr. 578
- Donellan, K. 144, 284
- Dore, J. 84, 603–626, 605, 614
- Dornbach, I. 240
- Drach, K. 528
- Duncan, S., Jr. 542, 576
- Dundes, A. 490
- Ekman, P. 543
- Ellgring, H. 581
- előfeltevés (preszuppozíció) 18, 19, 247–390
- definíciója 289–298
- elismerése 423–425
- faktív igék 311, 312
- főkusz 314, 315
- idioszinkratikus 317–320
- és implikáció 287–289, 346–349
- és következtetés 263, 264
- logikája 281–287
- nyelv és beszéd 331–340
- crow (nép) 466
- Cronen, V. E. 580
- 583
- Coulthard, M. 89, 93, 108, 110, 111, 113, 542,
- Conklin, H. C. 496
- Comrie, B. 136
- Colbert, M. J. 595
- Cohen, L. J. 228, 242
- Clarke, D. D. 565–602, 578, 580, 584
- Clark, H. H. 123–166, 380–390
- Clark, E. 15, 20, 108, 125, 147, 150, 154
- 276
- címzett 129, 130, 149, 150, 271, 272, 275,
- 474, 493, 571, 580, 603, 616, 624
- Chomsky, N. 16, 16–18, 20, 229, 342, 354, 373,
- Cetina, K. 632
- Cassirer, E. 459, 542, 619
- Carroll, J. B. 579
- Carnap, R. 10, 177
- Carlson, T. B. 15, 123–166, 125, 147
- Capell, A. 521
- Carnale-Granle, G. 470
- Camaroni, L. 607
- Cahir, S. 552
- Bunke, K. 475, 485
- Bryan, B. 601
- Bruner, J. 584, 604, 610
- Brown, R. 82, 100, 106, 126, 507, 556, 621
- Brenner, M. 584
- Boekle, H. E. 231
- Boden, M. 580
- Bloomfield, L. 475
- Bloom, L. 604, 616
- Blom, J. P. 91, 117, 118, 522, 529, 533, 538
- Bind, G. H. 590
- beszélőválasz 393, 430, 431
- beszélőközösség 475–479
- beszélő, folyékony 474, 475
- 234–239, 257–259, 271, 272, 275, 276
- beszélő és hallgató 45–51, 66–68, 123–173,
- szekvenciák 565–602
- beszélgetési szabályok 395–435, 490–492
- propozíció 236–239

- osztályozása 307–320, 352–355
- pragmatikai 298–307, 361–378
- szemantikai 298–304, 357–361
- szintaktikai alapon 315–317
- társalgási implikátúra 371–377
- tesztje! 289–298, 349–351
- univerzális 317–320
- Erikson, F. 554
- Ervin-Tripp, S. 15, 21, 82–122, 89, 102, 116, 118, 487, 507–540, 545
- esetgrammatika 577, 662
- gyermeknyelvben 621–624
- étikus-émikus (leírás) 471, 472
- etnometodológia 393, 394, 436–457
- explicit-implicit 53–55
- faktív igék 311, 312
- Fanshel, D. 395–435
- fatikus aktus 34–37
- felhírt státus 415–417
- felszíni szerkezet 230
- feltevések *lásd* beszédaktus
- Ferguson, C. A. 463
- Fillmore, C. J. 265–280, 353, 577, 621
- Fishman, J. A. 529, 597
- Flanders, N. A. 580, 591
- Flavell, J. H. 587
- Fock, N. 485
- Fodor, J. 265, 294, 604
- Fónagy Iván 599
- fonéma 662
- fonetikus aktus 34–37
- Ford, M. 507
- Fowler, R. 640
- Frake, C. O. 21, 485, 496–501
- Franklin, M. B. 613
- Fraser, B. 395
- Frege, G. 292, 342–349, 351, 352
- Frenitz, T. S. 581
- Friedrich, P. 82, 117, 514, 524, 537
- Friesen, W. V. 475
- Furnham, A. 590, 595
- Hartman, J. J. 595
- Harté, R. 586, 593 627–641
- Harnish, R. M. 126, 138, 141, 150–152, 154
- Hare, R. M. 228
- Halvorsen, P. 354
- Halliday, M. 18, 603, 624
- hallgatók és egyéb szereplők 129–137
- Habermas, J. 228–259, 249, 627
- gyermeknyelv és beszédaktusok 603–626
- 529, 533, 538, 542, 554
- Gumperz, J. J. 91, 115, 117, 118, 82, 479, 522.
- Gruher, J. P. 84
- Griffin, P. 541–564, 546, 552, 561
- 202–208, 213–227, 380, 349, 584, 585, 607
- Grice, H. P. 15, 49, 138, 154, 188–197,
- Greenberg, J. 463
- Graves, T. D. 488
- grammatikalitás 17, 18, 266, 267
- Gottman, J. M. 578
- Gordon, D. 82–84, 90, 108, 111
- Goody, E. N. 597
- Goodman, N. 179, 183
- Goodenough, W. G. 521
- Goldman, A. I. 153
- 593, 639
- Goffman, E. 136, 137, 414, 431, 497, 551, 582.
- Gilman, A. 513
- Gibbard, G. S. 595
- Gergen, M. M. 630
- Gerard, H. B. 580
- Geoghegan, W. 82, 91, 117, 118, 508, 513, 521
- generatív grammatika 16–18, 229–232, 580–581
- Geertz, C. 120, 525
- gebeya (nép) 462
- Gazdar, G. 125, 152, 359, 361, 366
- Gayton, A. 467
- Garvey, C. 84, 101, 106, 108, 584, 592, 606, 625
- Garfinkel, H. 393
- Gardner, P. 91, 92, 96, 460, 465
- Galanter, E. 588

- használatelmélet 13, 14, 15, 213, 214, 231–234
 – igazságfeltételei és használata 13
 használatalelméleti szabályok 51, 52, 395–434, 490–492
 hatalom és szolidaritás 520–524
 Heinaemaeki, O. 353
 Hempel, C. G. 630
 Hertel, R. K. 578
 Hertzler, J. O. 464
 hídatsa (nép) 466
 Hilger, S. I. 465
 Hogan, H. 459
 Holdcroft, A. 253
 Honey, P. 595
 Horn, L. R. 359
 Howell, R. 513, 525
 Huesman, L. R. 581
 Humphreys, G. 92, 122
 Humphreys, F. 546, 554, 561
 Hymes, D. 15, 17, 18, 21, 82, 84, 98, 458–495, 496, 521, 524, 527, 533
 iatmul (nép) 468
 idiómák (és közvetett beszédaktusok) 69, 70
 ígérés, ígéret 43–60, 72
 illokütívó 12–14, 240, 241, 246–252, 663
 – fajtai 56–60
 – közvevett 126–129
 illokütívós aktus 37–41, 43–61, 205–208, 211, 212, 299, 300
 illokütívós erő 60, 198–202, 209–212, 234, 252–257
 imphikütívó 43
 – és preszuppozíció 287–289, 346–349
 imphikütívó 383–389
 – fajtai 383–389
 – társalgási 215–221, 380, 381
 indexikus kifejezések 26, 171–187, 456–458
 információkérés 410–413
 informáló 123–173
 Ingram, D. 620
 interakciós kategóriák 568–570
 Irvine, J. T. 460
 iskolai kommunikáció 541–564
 kompetencia
 konmisszivum 72
 koherencia 418–425
 Knorr-Cetina, K. 632
 Klima, E. S. 525
 Kjosseth, J. R. 531
 kisgyermekekhez szóló beszéd 528–530
 Kiparsky, P. 352, 424
 Kiparsky, C. 352, 424
 kihívások 415–418
 Klefer Ferenc 19, 20, 281–330
 kényszerelvűség 458–460
 – társalgásban 456–458
 kételhetlenség
 készségek 587–590
 – közvevett kérelmek szabálya 405–408
 – szabálya 401–404
 – információkérés 410–413
 kérelmek 397, 401–413
 – szókratészi 422, 423
 kérdések 437, 438, 454, 455
 Kempson, R. 296, 361, 371 359, 607
 Keesing, M. M. 468, 470
 Kegan, E. L. 304, 348, 349
 Katz, J. J. 265, 355, 527, 533, 611, 622
 Karttunen, L. 125, 353, 356, 360–367
 Kantorovics, V. 516, 536
 Joos, M. 524
 – természetes 189–196
 – sugallt 19
 – referencia 8–10, 273–275, 342–346
 – nem természetes 189–196, 202–204
 – és konvenciók 198–212, 551–554
 – és igazság 10, 11
 – és használata 10, 213, 214
 – és értelme 8–10
 – és erő 242–246
 jelenés 8–12, 188–197
 Jefferson, G. 437, 440, 444, 455, 571, 584
 jártasság és beszélgetési székvenenciák 599–602
 Jakobovits, G. 231
 Jaffe, J. 578
 Jackson, D. D. 234

- kommunikatív 475–477
 – és performancia 16–18, 229–232
 konstatív
 – versus performatív 7–8, 11, 30–32
 konvenciók 551–554
 – és beszédaktusok 110–115, 198–212
 Kosztomarov, V. G. 537
 közvetett direktívák 71–74
 közvetettség 62–81, 154–157
 kultúrák 464–469
 Kutschera, F. 231
 Labov, W. 395–435, 425, 525, 529, 538
 Laffal, J. 396
 Lakoff, G. 84, 90, 101, 108, 111, 115, 301, 332, 349, 354, 388, 395, 563, 603
 Lambert, W. 519
 Lampe, G. W. H. 633
 Langendoen, D. T. 352, 360, 366
 Langer, S. K. 541
langue és parole
 – és preszuppozíciók 331–340
 Leech, G. N. 360
 Lefebvre, H. 493
 Lenneberg, E. 603
 Levinson, S. C. 20, 100, 106, 136, 341–379, 354, 371, 374, 576
 Lewis, D. K. 141, 551
 Liberman, M. 366
 lokútó 12–13, 37–41, 198–202, 246–252, 663
 Lowie, R. 466
 Lucy, J. 108
 Lycan, W. G. 361, 371
 Lyons, J. 355
 magázás-tegezés 514–520
 manipuláció 627–641
 Mann, R. D. 595
 Marks, I. M. 637
 Martin, J. N. 120
 maximák, társalgási 216–221, 223–226
 McIlwraith, T. 465
 McNeill, D. 519, 603, 620, 624
 Ogden, C. 541
 McPhail, P. 599
 Mead, G. H. 468, 470, 543
 meggyőzés 627–641
 – tudományos szövegben 630–634
 megszólítási szabályok 507–521
 Mehan, H. 541–564, 546, 554
 Meldman, M. J. 587
 mennyiség (maxima) 216–221, 222, 223
 Merleau-Ponty, M. 493
 Messinger, J. 462, 488
 Millar, M. 126, 490
 Miller, G. A. 588, 613
 minőség (maxima) 216–221, 223, 224
 mondat szerkezet 229–232
 Moore, G. E. 185
 morféma 663
 Morgan, J. L. 126, 154
 Morley, I. E. 595
 Morris, D. 542, 598
 Moscovici, S. 627
 narratív szerkezet 426–430
 narratívumok 397, 425–430
 – a társalgásban 452–454
 nativizmus 663
 Needham, R. 635
 Nelson, K. 606, 614
 nem-verbális kommunikáció 237–239
 Neustupny 116
 Newman, S. 459, 467
 nyelv-eldött kommunikáció 606–612
 nyelvésszel
 – elmélet 265–271, 278, 279
 – és kommunikatívokutatás 7–22
 – és pragmatika 229–234, 603, 604
 nyelvi funkciók 20, 493, 494, 533–536, 542–544
 nyelvi játékok 634–637

- ószinteség 50, 51, 53–55
 palyan (nép) 464, 465
 Pap Arthur 182
 parafraízis 663
 Parain, B. 464
 paralingvisztikai jegyek 664
 Parker P. 535
 Partee, B. 621
 Peirce, C. S. 179, 616
 performatív, performatívum 7, 8, 11, 12, 30–35,
 152, 153, 204
 periódus 12
 Peters, S. 125, 363–377
 Petrovich, I. 493
 Piaget, J. 604
 Pike, K. 471
 Popper, K. R. 631
 Post, E. 510
 Potter, R. J. 536
 Poussaint, G. 507
 pragmatika 18, 25–27, 169, 170, 175–179
 – egyetemes 228–259
 – és grammatika 603, 604
 pragmatikai implikáció 300–302
 – kontextus 181
 predikáció 236–239, 603–626, 664
 preszuppozíció *lásd* előfeltevés
 Pribram, K. H. 588
 Prince, E. F. 354, 362
 propozíció 176–179, 236–239
 – gyermeknyelvből 612, 617, 618
 Putnam, H. 374
 Rackham, N. 595
 Ramer, A. L. H. 613
 Rausch, H. L. 578
 Rees, N. 614
 referencia, referálás 9, 10, 171–174, 273–275
 – és preszuppozíció 342–346, 383–385
 Reichenbach, H. 179, 182, 183, 273
 rekurzív 664
 Rescher, N. 151
 Spárta 464
 Soskin, W. F. 526, 534
 Soames, S. 370
 Snyder, G. 488
 Smith, B. O. 592
 Slobin, D. I. 470, 516
 Skinner, B. F. 533
 Sinclair, J. 89, 93, 108, 110, 111, 113, 542, 583
 Simon, H. A. 581
 Shuy, R. 541, 552
 Shultz, J. 545, 554
 Sherzer, J. 471, 492
 Shatz, M. 89, 101, 110
 Shapiro, D. A. 568
 Shannon, C. E. 570
 Sellars, W. 353
 Secord, P. 586
 Sebeok, Th. A. 542
 605
 126, 138, 141, 154, 228, 253, 284, 542, 576,
 Searle, J. R. 13, 43–60, 61–81, 82, 101, 108, 123,
 Schelle, H. 231
 Schiffer, S. R. 138, 141, 554
 Schegloff, E. A. 424, 436–457, 530, 584
 Schank, R. C. 580, 588
 Schachter, P. 621
 Sapir, E. 265, 460, 485
 Samarin, W. 460, 462
 Salisbury, R. 459
 Sadock, J. 395
 583
 Sacks, H. 396, 424, 425, 440, 444, 449, 455, 539,
 583
 Kyle, G. 173, 185
 Ryan, J. 609
 Russell, B. 9, 179, 182, 292, 343–349
 Rubin, J. 459, 521
 Rosenshine, B. 598
 Rometveit, R. 584, 585
 Ricks, D. 609
 Revill, P. 486
 – pszichológia mint retorika 640, 641
 retorika 629, 630
 rétkus aktus 34–37

- Sperber, D. 354, 371
 Stalhaker, R. C. 125, 304, 361, 543
 Steinberg, B. B. 231
 Stephenson, G. M. 595
 Stevenson, C. L. 190
 Stewart, J. 97
 stilius 524–528
 Stone, P. J. 595
 Strawson, P. F. 138, 183, 198–212, 228, 345, 351, 352
 Sudnow, D. N. 20, 396
 Sugarnan-Bell, S. 607
 Sully, J. 115
 szabályok 21, 22, 43–45, 47–48, 51, 52, 398, 399
 – beszélgetési 395–435, 490–492
 – direktívumokra 110–115
 – együtleltérfordulási 522–524
 – kérések 401–408
 – megszólítási 507–521
 – szociolingvisztikai 507–540
 – társalgási (beszélgetési) 275–278
 szamoa (nép) 468
 szándék 49, 50, 107–115, 193–196, 198–212
 szekvenciák 443, 445–447
 szemantika 10, 25–27
 szemantika 231, 232
 – formális 231, 232
 szerencsejeltelemek 29–42, 228–259, 664
 szintaxis 25–27, 229–232
 szomszédsági párok 393, 438–442, 576–578, 585–588, 664
 – megszorítások 443–447
 szubannui (nép) 496–501
 Tambiah, S. J. 477
 Tanner, N. 522
 társalgás 213–227
 – valószínűségi elemzés 576–680
 társalgási implikatura 216–221, 371–377, 380, 381
 Zvegincev, V. A. 20, 331–340
 udvariasság 115–120
 univerzálé 228–259, 317–320, 664
 válaszok 418–420, 454, 455
 valószínűségi elemzés, társalgásban 576–680
 verbális kommunikáció 237–239
 Vigotszkij, Sz. L. 560, 636
 viszony/relévanancia maxima 216–221
 Volterra, V. 607
 Wagner, H. 580
 Walczky, J. 425
 Watson, J. 488, 536
 Walzlawick, P. 234, 542
 Weinreich, U. 416
 Weizenbaum, J. 580
 Wells, G. 553
 Westman, R. S. 581
 Wilson, D. 296, 353, 354, 359–361, 365, 371
 Winograd, T. 581
 wisztam chinook indiánok 459, 466
 Wisner, G. 91
 Wittgenstein, L. 10, 597, 612
 Wolf, R. 609
 Woods, W. A. 580
 Wunderlich, D. 235